

НАЖИБ МАҲМУД

ЎҒРИ ВА ИТ

повесть

**ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ БАДИЙ АДАБИЁТ
НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1967**

Атоқли араб ёзувчиси Нажиб Маҳфузнинг ушбу повести ҳозирги замон Миср адабиётининг энг яхши намуналаридан биридир. Бу асар тенгсизлик ва адолатсизлик ҳукм сурган шароитда яшаб, ёрқин келажакни орзу қилган, бу йўлда курашга шайланган романтик йигит Саид Маҳронинг мураккаб тақдири ҳақида ҳикоя қилади. Муаллиф асардаги Нурия, Рауф Алвон образларини муваффақият билан яратган. Повесть кишида чуқур таассурот қолдиради.

Русчадан
ЭРКИН НОСИРОВ
таржимаси

Маҳфуз Нажиб.

Уғри ва ит. (Повесть) («Иностранная литература» журналидан тарж. қилинган). Т., Гафур Гулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1967.

104 бет. Тиражи 30000.

Маҳфуз Нагиб. Вор и собака. (Повесть.)

И (Египет)
М 32

Индекс 7—3—4

БИРИНЧИ БОБ

Тинхоят, у яна озодликка чиқди. Ҳамма ёқ чанг, кун
баддан зиёд қизиган, ҳаво дим. Уни ҳеч ким кутмайди:
Фақат ёски кўк костюми билан таги каучук ботинкаси со-
линган бўлиши мумкин... У ҳаётга қайтмоқда, умидсизлик
на аламзадалик макони бўлган сирли оламдан — тамба-
ланган турма дарвозасидан тобора узоқлашмоқда... Мана
офтобда тандирдай қизиган ўша кўчалар, физиллаб ўтаёт-
ган машиналар, ўша-ўша уйлару ўша дўконлар, хўмрайиб
ўтирган одамлар — ҳамма нарса боягисидай... Биронтаси
жилмайиб қарамайди ҳам. У ёлғиз, кимсасиз. У кўп нарса-
сидан айрилди. Энди гул-гул очилиб келаётганида тўрт
йил умри беҳуда кетди. Майли, кетса кетибди, зарари йўқ,
ҳадемай уларнинг олдига борадию орани очиқ қилади.
Энди ғазабга эрк берадиган фурсат ҳам етди. Аблахлар-
ни даҳшатга солиб дир-дир титратадиган, Хиёнаткорнинг
юзидан ифлос ниқобини олиб ташлайдиган пайт келди. На-
вабия Илаш... Илгари икки кишининг исми эди, бу ҳо-
зир қўшиб айтилади. Хўш, бугунги кун бошингизга нима-
лар соларкин? Мени турмадан чиқмайди, ўша ерда чириб
кетди, деб ўйловдингларми? Энди юрагингизни ҳовучлаб
ўтиргандирсиз... Бироқ энди мен тузоқларингга илинмай-
ман. Пайт пойлаб туриб, қазову қадардек гирибонларинг-
дан оламан ҳали... Сано... Уни ўйласанг жазирама иссиқни
ҳам, чанг-тўзонни ҳам, нафратни ва бу каби ярамас нарса-
ларни унутасан, қалбинг эса ёмғирдан кейин мусаффо бўл-
ган ҳаво янглиғ покиза бўлиб меҳру муҳаббатга лиммо-
лим тўлади. Бу қизча ўз отаси ҳақида нималарниям билар-
ди дейсиз? Ҳеч нарса... Лекин у бўлса ўтган тўрт йил

ичида лоақал бир дам уни эсидан чиқармади. Санонинг ноаниқ сиймоси тез-тез тушига кирар ва ўзига ром этиб, қайларгадир чорларди. Отанинг кўзи фарзандининг кўзига тушармикин, дийдор кўришиш насиб этганда эришган бахтидан баҳраманд бўлишга биров халал бермасмикин? Хиёнаткор хотин-чи? Бу лаънати фикр яна эсига тушди. Бутун айёрлигингни яна ишга сол. Турмада ётганингда чидаминг, сабру тоқатинг зўр эди. Энди боплаб зарба бера олишинг лозим. Улар сенинг кимлигингни билмаган бўлса, энди билади. Сен сувдаги балиқдай чаққон, осмондаги лочиндай беомон, тош деворни тешаётган сичқондай тиришқоқ, ўқдай учқур бўласан... Рақибинг сени қандай кутиб оларкин? Шуниси қизиқ. Қайси юз билан кўзингга қарай оларкин? Этигимни итдай ялаган кунларинг эсингдан чиқдими, Илаш? Сен папирос қолдиқларини териб юрардинг, сени ўзим одам қилган эдим-ку... Ҳа, бошқалар ҳам менинг хизматларимни унутиб юборишди... Ахлатхонада туғилиб ўсган анави хотин ҳам унутиб юборди, чунки унинг номи Хиёнат... Мана шундай аблаҳлар орасида ёлғиз Саногина менга табассум билан боқади... Бирпасдан кейин сен билан дийдор кўришиб чексиз бахтиёр бўламан. Фақат мана шу арклари қорайган, охири йўқликка қараб кетган қадимги кайф-сафолар кўчасидан ўтиб олай-чи... Баридан нафратланаман, кўрарга кўзим йўқ... Вино сотадиган дўконлар ёпиқ. Фақатгина кишини йўлдан оздирадиган жин кўчалар кўринади, илон изи йўлкаларда этик пошналарининг бир меъёрда гурсиллагани, трамвай гилдиракларининг бўридай увилагани эшитилади. Бундай хунук товушлар кўнгилни беҳузур қилади, холос. Ҳаммасидан бездим... Кўзни ўйнатадиган деразалар, бироқ олай десанг уйда кўзга илинадиган ҳеч вақо йўқ. Бўзарган, тарс-тарс ёрилиб кетган деворлару манави Сайрафий номли ғалати тор кўча эса, унинг ўғирлик қилиб қўлга тушганига, кўз очиб юмгунча қўл-оёғи боғланганига унсиз шоҳиддирлар. Сотқинларнинг падарига минг лаънат! Мана шу ерда салгина ағрайиб қолганингда соқчилар сени тутиш учун қуршаб олиб қимирлатмай қўйган эдилар. Ушандан бир йил олдин эса мана шу тор кўчадан байрамга атаб бир қоп ун кўтариб ўтганинг, хотининг йўргакланган Санони кўтариб олдинда борарди. Қандай ажойиб давр эди. Уйласанг ишонгинг келмайди. Байрам ва муҳаббат, қизалоқ ва ва жиноят — сатрда тизилишган ҳарфлар сингари ҳаммаси хотирангга ёнма-ён турибди-я.

Масжиднинг баланд миноралари кўринди, кўкка бўй чўзган қалъа деворлари ҳам орқада қолди. Кўча майдонга бориб туташди. Жазирама қуёш шуъласида боғ айниқса ям-яшил бўлиб кетганга ўхшайди. Ана, шабада ҳам турди, ҳаво ниҳоятда қизиган бўлса-да, шифобахш шабададан кўнгли ором олди. Ана, қалъа ёнидаги майдон: бу ҳам унинг ўтмишини эсига солиб юрагини жазиллатди, икки бети ловилаб ёна бошлади. Қандай бўлмасин ўзини қўлга олиши керак. Мўлжалланган ишни амалга оширишда ўз ролини артистлардек моҳирлик билан бажариш учун қизишмаслиги, ўзини мулойим ва хотиржам қилиб кўрсатиши керак. У майдонни кесиб ўтиб, Сиққат ал-Имом кўчасига, кўчанинг охиридаги чорраҳа муюлишида кўринган уч қаватли уйга қараб юрди. Шундай, одоб юзасидан бу уйга бир кириб чиқади. Уйдагилар унинг бу учрашувига нима атаб қўйганини ҳозир кўришади. Ҳаммаси эсингда бўлсин. Сичқонга ўхшаб мўралаётган анави баққолларни ҳам унутма! Шунда орқадан кимдир:

— Саид Маҳрон! Хуш келибсан!— деб чақириб қолди.

У тўхтади. Чақирган киши етиб келиб, унга қўл узатди. Иккови кўришди, илжайиб бир-бирига қараб қўйишди. Шундай. Демак, газанда ошна орттирибди-да! Нима мақсадда бунақа йўл қилаётганлигини ҳозир кўрамиз. Илаш, балки ўзинг шу дамда хотинчасига парда орқасига беркиниб мўралаб тургандирсан?

— Раҳмат, Байзо...

Шу пайт қўшни дўконлардан баққоллар югуриб чиқа бошладилар, уларнинг овозлари ва салом-аликлари тобора зўрайиб ҳамма ёқни босиб кетди. Мана, ниҳоят уни оломон ўраб олди. Буларнинг бари рақибининг ошна-оғайнилари эканлиги аниқ. Бир-биридан ошириб бақиривади:

— Худога шукур, соғ-саломат қайтибсан...

— Жудаям хурсанд бўлдик-да!

— Мен Инқилоб куни чиқаришади девдим-ку!

У атрофдагиларга сарғиш қисик кўзлари билан қаттиқ тикилди.

— Беҳад миннатдорман...

Байзо унинг елкасига қоқди.

— Қани юр, шарбат ичамиз!

— Кейин, қайтишда...

Унинг овози мулойим эди.

— Қайтишда дейсанми?

Тўпланганлардан биттаси учинчи қаватдаги деразага қараб бўқирди:

— Ҳой, Илаш!.. Эшитяпсанми, Илаш!.. Саид Маҳронни табриклагани пастга тушсанг-чи!..

Бу олчоқлар уни огоҳлантирмасалар ҳам бўларди. Ахир, мен кечаси келганим йўқ-ку. Мени пойлаб турганларингдан хабарим бор.

— Сен қайтишда ичамиз, дедингми?— яна сўради Байзо.

— Ҳа, оз-моз эски ҳисоб-китобимиз бор...

Байзонинг қовоқ-тумшуги осилиб кетди.

— Ким билан ҳисоб-китоб қилмоқчисан?

— Балки сен унутгандирсан, ҳар ҳолда мен отаман-ку. Қизим Илашнинг қўлидалигини билмайсанми?

— Тўғри, бироқ қонун бор. Қонун буни ажрим қилиб беради...

— Яхшиликча иш битгани маъқул,— деб қўйди яна биттаси.

Учинчиси бўлса мурасага келтириш учун:

— Ҳар ҳолда ҳозиргина турмадан чиқиб келяпсан, Саид... Маслаҳатга кирсанг бўларди...— деб қўйди.

Саид ғазаби қайнаб келаётганини сезса ҳам, ўзини тутиб қолди.

— Мен ҳам яхшиликча иш битириш учун келдим...

Учинчи қаватдаги дераза тарақлаб очилиб, Илаш кўринди. Унга бош кўтариб қараганлар, энди нима бўларкин, деган хаёлда анграйиб қолишди. Ҳали ҳеч ким оғиз очишга улгурмасдан, устига йўл-йўл галбоба¹, оёғига полициячилар киядиган қўпол ботинка кийган, яғрини кенг барзанги уйдан чиқиб келди. Саид бу исковуч Ҳасибуллани таниди-да, гўё ажаблангандай бўлиб:

— Сен ҳам шу ердამисан!— деб сўради.— Ахир мен чиндан ҳам ҳамма ишни яхшиликча битиргани келувдим. Шунчалик овора бўлишнинг нима ҳожати бор?

Искович унинг олдига келди-да, касбига хос чаққонлик билан чўнтақларини ағдар-тўнтар қилиб, қурол-пуроли йўқмикан деган хаёлда қўйинларигача текшириб кўрди.

— Жим тур, ўғри!.. Нега ташриф буюрдинг?

— Қизим масаласида гаплашгани келдим...

— Сендай одам билан гаплашиб бўладими?

¹ Кенг ва узун қўйлак, Мисрда кенг тарқалган миллий кийим.

— Нега бўлмасин! Қизим учун ҳамма шартга рози-ман...

— Судга мурожаат қил...

— Бошқа иложи қолмаса, судга ҳам бораман...

— Уни қўйвор!— Илаш тепадан туриб бақирди.— Майли, кира қолсин!

Ҳаммани тўплабди бу қўрқоқ. Ишонган қалъанг қанчалик мустаҳкам эканлигини кўрамиз. Майли, бизга ҳам пайт келиб қолар, ўшанда исковуч ҳам, қалин деворлар ҳам жонингга оро киролмайди.

Улар ичкарига кирдилар, баъзилари диванга, баъзилари креслоларга ўтирдилар. Деразалар очилиши билан пашшалар ёпирилиб кирди, уй ичи ёришиб кетди. Ҳаво ранг гиламнинг кўп жойлари куйиб ўйилиб тушган. Деворда каттакон портрет, оғир ҳассага суянган Илаш Сидра қараб турибди. Ана ўзи ҳам шу ерда: жуда кенг ғалбоба кийган бу одам худди бочкадай юм-юмалоқ, чўмичнусха бурнининг қаншари ёрилган, чор қирра жағи осилиб тушган, бағбақаси салқиб қолгани учун ияги иккитага ўхшайди. Илаш ясама хотиржамлик билан қўлини чўзиб:

— Табриклайман,— деди.

Ўртага оғир сукунат чўкди. Иккиси бир-бирига ёмон тикилди. Илаш биринчи бўлиб гап бошлади:

— Ўтган ишга салавот. Кошки гинахонликка арзийдиган иш бўлса! Бундан бешбаттарлариям учрайди. Бир вақтлар дўст эдик, кейин ажрашиб кетдик... Хуллас, ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади.

Саид ўтли кўзларини ундан узмасди. У чайир ва озгин бўлганидан шу топда филга ташланай деб турган йўлбарсга ўхшарди.

— Ҳа, ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади...— У Илашнинг гапини такрорлади-да, бирдан унинг кўзига қаттиқ тикилиб олди. Тасбеҳ ўгириб ўтирган исковучнинг қўли ҳушёр тортгандай тўхтаб қолди. Саид уларнинг кўнглига нималар келганини фаҳмлади-да, шоша-пиша:

— Ҳа, ҳамма гапинг тўғри! Ўзим ҳам шу фикрдаман!— деди мулойимлик билан.

— Ҳадеб гапни айлантираверма,— исковуч жаҳл билан гапни бўлди.— Ишдан гаплашайлик!

— Ишдан дейсанми?— Саид билинар-билинимас кулимсиради.— Қайси биридан бошлаймиз?

— Қайсинисидан бошласак, ўшаниси билан тугатамиз.

Бу ерда фақат битта ишинг бор, у ҳам бўлса — қизинг масаласи.

Хотиним, пулларим-чи, қўтир ит? Шошмай туринглар ҳали... Кўзимга бир қара-чи. Шиллиқ қуртдан ҳам хароб пастарин махлуқ... Хотинининг чилдирмасига ўйнаган одамнинг ҳолига вой. Майли, шулар олдида ўзимни ерга ура қолай, нима деб ўйласа ўйлашаверсин... Саид бош ирғади. Лаганбардорлардан бири эса:

— Қизинг ишончли қўлларда, онаси билан бирга. Қонун бўйича ҳам кичкинтой қиз бола онаси билан бўлиши керак. Истасанг, ҳафтада бир марта кўриб туришинг мумкин...— деди.

— Аммо баъзи бир сабаблар борки, шуларга кўра қиз қонунан меникидир.

Кўчадагилар ҳам эшитсин, деб у жўрттага қаттиқроқ гапирди.

— Сен нимага шама қиляпсан?— сўради Илаш зарда билан.

— Бунақада биз мутлақо келишолмаймиз,— деди исковуч орага суқилиб.

— Сенинг олдингда заррача гуноҳим йўқ.— Илашнинг овози дадил эшитиларди.— Бу тақдирнинг иши. Бурчим, ҳа, менинг эркаклик бурчим шундай қилишни буюрди. Нима қилган бўлсам, мана шу қизалоқни деб қилдим.

Эркаклик бурчим дейди-я, газанда. Бу бурч эмас, сотқинлик, икки томонлама хоинлик. Бу бошга ўқталган болтадан ҳам, дор сиртмоғидан ҳам мудҳиш нарса... Нимаики бўлса ҳам Санони кўришим керак. Саид қўлидан келганича ўзини босишга, қизишмасликка ҳаракат этиб:

— Қизимнинг ҳеч нарсага зориқадиган ери йўқ эди,— деди.— Мен анча пул қолдириб кетувдим, алақанча пул.

— Уғрилиқ қилиб орттирган пулларингми?— исковуч ўзини тутолмай бақириб юборди.— Судда бўйнингга олмаган пулларингни айтяпсанми?

— Шундай ҳам дейлик. Хўш, ўша пул қаёққа кетди?

— Ёлгон, бир чақасиям йўқ эди!— Илаш чийиллаб юборди.— Ўлай агар, она-бола шундай қийналишгандики, душманимгаям шу кунни раво кўрмайман. Мен эсам, фақат бурчимни бажардим.

Саид ўзини босиб туролмади:

— Қани билайлик-чи, таралабедод қилиб яшаш учун,

бунинг устига бошқаларни боқиш учун бирданига шунча пулни қаердан олдинг?

— Ўзинг ким бўлибсану, мен сенга ҳисоб берарканман?— Илаш тутақиб кетди.

— Ўзингни бос, Саид!— деди хушомадгўй.

— Менинг фикримча,— энди исковуч гапга аралашди,— масала равшан. Ниятнинг қанақалигини яхши биламан. Ўзингни овора қилиб ўтирма, қизингдан бўлак нарса ҳақида оғиз очирмайман.

Саид кулиб қўйди-да, четга қаради. Ён беришдан бошқа чора йўқ.

— Ҳа, майли, сизнингча бўла қолсин, полициячи жаноблари...

— Ҳа, ҳа, мен сенинг кимлигингни билиб қолдим, бироқ манавиларни ҳурмат қилганимдан қизингни кўришга рухсат этаман. Қизчани бу ёққа олиб келинглар. Унинг ўзидан сўрасак ҳам ёмон бўлмайди...

— Бу қанақаси, полициячи жаноблари?

— Мақсадинг нималигини тушуниб турибман, Саид. Қизча сенга керак эмас, уни олиб борадиган жойинг ҳам йўқ. Қиз у ёқда турсин ҳали ўзингга бошпана топгунингча анча вақт керак! Бироқ сенга раҳм қилаётганим учун, адолат юзасидан майли, қизингни кўра қол. Қизчани олиб келинглар.

Онасини ҳам олиб келишсин. Кўзлари кўзларига тушсин. Эҳтимол, ўшандагина бу разилонга сир-асрорнинг тагига етсам. Болта тепамда, дор сиртмоғи кўз ўнгимда...

Илаш қизчани олиб чиққани кетди. Эшик орқасидан қадам товушлари эшитилганда Саиднинг юраги зирқираб кетди. У лабини тишлади. Бутун вужуди меҳр-муҳаббат тўлқинида фарқ бўлиб, кўнглидаги алам ва ғазаб тарқалиб кетди. Ниҳоят, Сано ҳам пайдо бўлади, теварак-атрофга олазарак бўлиб қарайди. Илаш унинг орқасида — елкасидан ушлаб турибди. Ҳар ҳолда келди-ку. Сениям кўрар кун бор экан-а... Санонинг устида чиройли оқ кўйлак, оёғида ҳам оқ босоножка, тирноқлари бўялган. Жажжи юзи қорачадан келган, қоп-қора сочлари юқорига таралган. Саид кўз узмай қизга қаттиқ тикилиб олди. У эса шубҳалангандай уйдагиларга бирма-бир қараб чиқди. Айниқса, Саиднинг башараси Санога ёқмади, чунки у қизни кўзи билан еб қўядигандай бўлиб қаттиқ тикилган эди. Сано, мана шу одамнинг ёнига бор, деб қистаётганларини

сезгандан кейин кучи борича қаршилиқ кўрсатиб орқага тисарила бошлади. Саид унга кўз узмай тикилар, бироқ кўнгли совуб ҳувиллаб қолганини сезарди. Қалбида фақат бир нарса — жудолик ҳиссигина қолган эди. Қизи энди унга бегона. Аммо кўзлари худди унинг кўзларига ўхшайди. Юзи ҳам худди унинг юзи сингари чўзинчоқ, бурни ҳам дадасиникига ўхшаш қирғийбурун. Энди эса бегона. Нега зотига тортмайди? Ё Илаш бунда ҳам хоинлик қилганмикин? Нима учун шунчалик мулоҳазалардан кейин ҳам қизини бағрига босгиси келади?

— Мана сенинг отанг!— деб пўнғиллади исковуч қовоғини солиб.

— Даданг билан кўриш,— деди Илаш бутунлай бепарволик билан.

Бечора қизалоқ. Нимадан кўрқади? Менга қанчалик азизлигини қани энди ўзи билса! Саид қизига қўлини узатаркан титраб-қақшаб ютинди, томоғига нимадир келиб туриб қолди. Уни ёнига чорлаб жилмайди, бироқ Сано: «Йўқ!» — дея орқага тисарилди. Илаш қизининг йўлини тўсди. Сано: «Ойи!»,— деб бақирганига қарамай Илаш бора қол, дегандай уни секингина туртиб:

— Отанг билан кўриш!— деди.

Йиғилганларнинг азбаройи ичи қоралигидан кўзлари чақнаб кетди. Саид ҳозирги азоб олдида турма азоблари ҳеч нарса эмаслигини энди тушунди.

— Ёнимга кел, Сано!— Саиднинг овозида илтижо оҳанги сезилиб турарди. Саид агарда қизи келмаса бунга чидай олмаслигини сезиб, ўзи ўрнидан турди-да, унга томон юрди.

— Йўқ!— деди Сано.

— Мен сенинг отангман!

Қизча ҳайрон бўлиб Илашга қаради. Саид тихирлик қилиб яна такрорлади:

— Мен сенинг отангман! Бу ёққа кел!

Сано баттар оёғини тираб олди. Саид шундан кейин уни зўрлаб ўзига тортди. Қизча додлаб юборди. Саид қизини бағрига босди, у бўлса йиғлаб, отасини итариб ташлади. Саид қизидан айрилганини фаҳмларкан аламига чидолмай уни ўпмоқчи бўлиб уринди, бироқ Сано юзини тескари ўгириб олди, шу пайт жон-жаҳди билан типирлаётган қизининг қўлинигина ўпишга муяссар бўлди.

— Кўрқмасанг-чи, ахир мен сенинг отанг бўламан, тушуняпсанми?

Қизчанинг сочи ҳам худди онасининг сочи сингари хуш бўй таратарди. Бу таниш бўй димоғига уриши билан Саид титраб кетди. Қизча бўлса питирчилаб, юм-юм йиғларди. Исковуч ниҳоят орага суқилди:

— Болани жудаям қийнайверма, ахир у сени танимайди-ку!

Саид юрак-бағри эзилиб қизини қўйворди-да, жойига ўтириб жаҳл билан:

— Мен уни олиб кетаман!— деди.

Орага бир дақиқа жимлик чўкди.

— Сен олдин ўзингни босиб ол,— Байзо энди оғиз очганда Саид:

— У мен билан бўлиши керак,— деб ўз гапида қаттиқ туриб олди.

— Буни суд ҳал қилади!— исковуч шундай деб гапни шартта кесди-да, савол назари билан Илашга тикилди.— Шундай эмасми?

— Менга барибир-ку, лекин онаси судсиз бунга асло рози бўлмайди.

— Мен ҳам бошдаёқ шуни айтдим-ку,— деди исковуч.— Гапнинг қисқаси, судга бор, гап тамом, вассалом!

Саид бу аҳвол яна бирпас давом этса, газабига чидолмай бирор иш қилиб қўйишини сезиб, ўзини босишга мажбур бўлди. Ҳар ҳолда бу ерга жанжал чиқариш учун келган эмас-ку.

— Майли, сизнингча бўла қолсин. Суд бўлса суд-да!

— Ўзинг ҳам кўрдинг, мана,— деди Байзо,— қизча яхши турибди, ҳеч нарсага зориқаётгани йўқ.

Исковуч бўлса, ярага туз сепгандай қилиб:

— Олдин сен ҳалол пул топадиган бўлгин, иннайке-йин...— деб ёмон гап қилди.

Аммо Саид ўзини босиб олган эди.

— Нима ҳам дердик, ҳаммаси тўғри гап... Менинг ачинадиган жойим йўқ. Яна бир марта танамга ўйлаб кўрай, балки чиндан ҳам ўтмишимни унутишим, қизимга бошпана бўладиган жой топиш учун иш қидириб кўришим керакдир...

Орага ноқулай жимлик чўкди. Одамлар ҳадиксирагандай кўзларини аланг-жалаңг қила бошладилар. Исковуч бўлса тасбеҳини кафтига қисиб олиб:

— Демак, шу билан тугатдикми?— деди.

— Тугатдик,— деди Саид.— Фақат китобларни берсангиз бўлгани.

— Бу қанақа китоблар тағин?

— Менинг китобларим.

— Ҳаммасини Саид дабдала қилиб ташлаган!— хитоб қилди Илаш.— Қолган-қутганини ҳозир олиб чиқаман.

У хонадан чиқди-да, кўп ўтмай бир даста китобни келтириб, хонанинг ўртасига қўйди. Саид уларни бирма-бир кўздан кечира бошлади.

— Тўғри, деярли ҳаммаси нобуд бўлибди! Э, аттанг!

— Сен қачондан бери билимдон бўлиб қолдинг?— деб сўради исковуч масхараомуз.— Балки бу китобларни ҳам ўғирлаб олгандирсан?— деди-да, энди гап тамом бўлганига ишора қилиб ўрнидан турди.

Ҳамма тишининг оқини кўрсатиб илжайди. Саид индамай китобларини йиғиштирарди. Унинг кўнглига ҳеч нарса сизмасди.

ИККИНЧИ БОБ

Эшик очиқ, у ҳар доим очиқ, ҳатто илгари вақтларда ҳам қулflanмасди. Саид тоғ этагидаги йўл орқали бу ерга келди. Бу ер ғариблар учун бошпана... Муқаддам тоғ тизмалари орасига яширинган Дираса маҳалласи... Қанчадан-қанча эзгу хотиралари шу маҳалла билан боғлиқ! Кўча тўла бола, ҳамма ёқ қум, жазирама иссиқ, ҳатто маҳалланинг ўзи ҳам ташвишдан дармони қуриб аранг нафас олаётганга ўхшайди. Саид беихтиёр кичкинтой қизалоқларга тикилди. Бу бекорчилар жазирама офтобдан қочиб, соя-салқинда ётишибди. Улар анчагина... Саид очиқ эшикнинг остонасида бир дақиқа тўхтаб, теварак-атрофига олазарақ бўлиб қаради: бу ерга сўнгги марта қачон келганини эсламоқчи бўлди. Бу уй шу қадар оддийки, одам ҳайрон қолади. Одам Ота даврида ҳам инсон шунақа уйларида яшаган бўлса ажаб эмас. Ҳовли кенг ва усти очиқ, унинг чап бурчагида учи эгилган баланд хурмо дарахти бор. Унг томонда фақат битта ҳужра, унинг ҳам эшиги очиқ. Умуман, бу ажойиб уйнинг ҳамма эшиги очиқ. Саиднинг юраги гупиллаб ура бошлади, хаёл олиб қочиб бир вақтлардаги нашъали кунларини эслади... Болалик чоғини, отасининг эркалатганларини, аллақандай самовий, мавҳум нарсаларни орзу қилган пайтларини эслади... Уша кезлари «олло» деган сўз қалбини ҳаяжонлантирарди. Отаси кўпинча унга: «Кўргин, эшитгин, билгин, аммо бағрингни кенг очиб қўй»,— дер эди. Ушанда Саид

умид ва эътиқод, қироат овози ҳамда хушбўй кўк чой ҳидининг таъсири остида шодлигидан терисига сирмай кетарди... Хўш, аҳволингиз қалай, ҳазрати шайх Али Жунодий? Хужрадан овоз эшитилар, афтидан шайх тиловат қилиб тамомлаёзган эди. Саид кулимсираб қўйди-да, китобларини қўлтиқлаганича остонага дадил қадам қўйди.

Мана шайхнинг ўзи ҳам кўринди. У жойнамозда чордана қуриб олиб, зоҳидона қиёфада такбир тушириб ўтирарди. Уша қадимги хужра. Ҳеч нарса ўзгармабди. Фақат бўйраси янгиланибди, талабалар пулига келган бўлса керак. Хужранинг кунботар томондаги деворида оддий меҳроб, деразадан тушган кечки қуёш шуъласи меҳроб ёнида йилт-йилт қилиб ўйнайди. Бошқа деворлар эса, рапга терилган китоблар ортида қолиб кетганидан кўринмайди. Хужрани шу қадар бухур ҳиди босиб кетганки, гўё ўн йилдан бери шамоллатилмаган, дейсиз. Саид китобларини ерга қўйиб, шайх ёнига борди.

— Ассалому алайкум!

Шайх шошмасдан дуою такбирни тамомлади-да, бошини кўтарди. Унинг чўзинчоқ, очиқ ва нуроний юзини оппоқ соқоли ой гардишидек ўраб олганди. Оппоқ ҳожи дўпписи кумушдек сочини босиб турарди. Саксоннинг юзини кўрган, дунёда у билмаган сир-асрор қолмаган бу мўйсафид одамга синчиклаб тикиларди. Шайх ёши шунчага борганига қарамай назари ҳали ҳам ўткир ва қандайдир одамни ўзига тортарди. Саид шайхнинг қўлини ўпгани энгашди-ю, ўтмиш хотиралари, болалик йиллари, отаси, йиғитлик чоғидаги ширин орзулари яна эсига тушиб, кўз ёшларини сездирмай артиб олди.

— Ваалайкум ассалом,— деди ниҳоят шайх.

Овози ҳам ўзгармабди. Қизиқ, отасининг овози қанақа эди? Саид эслашга ҳаракат қилиб кўрди. Фақат отасининг юзинию пичирлаётган лабларинигина кўз олдига келтира олди, холос. Бироқ отасининг овозини бутунлай унутганди. Шогирдларинг қайда қолди, эй шайх Али Жунодий? Оллонинг номини тилга олиб салавот айтгани бу ерга келадиганлар қани? Саид бўйрага чўкка тушиб ўтирди-да:

— Бейжозат ўтира қолай. Ўтиришга ижозат сўрайдиганларни ёқтирмаслигингиз эсимда,— деди.

Шайхнинг қонсиз лаблари ҳамон ҳаракатсиз эди, шундай бўлса-да, у Саиднинг назарида жилмайгандай туюлди. Қизиқ, уни эсладимикин?

— Мени маъзур кўрасиз, шу даргоҳдан бўлак бора-
диган жойим, бошпаноҳим йўқ,— деди Саид.

Шайх бошини қўйи солиб:

— Сен юракчимас, деворни гапиряпсан,— деб шивир-
лади.

Саид тушунмади, уҳ тортди.

— Мен шу бугун турмадан чиқдим,— деди жўрттага
ўзини бепарволикка солиб.

Шайх қовоқлари тўсиб турган кўзини тикиб унга са-
вол назари билан қаради.

— Турмадан чиқдим, дейсанми?

— Ҳа, мени кўрмаганингизга ўн йилдан ошди. Шунча
йил ичида ғалати-ғалати воқеалар рўй берди. Мени била-
диган шогирдларингиз гапириб бергандир, эшитгандирсиз
ахир...

— Мен кўп эшитаман, шунинг учун ҳеч бири қулоғим-
га кирмайди...

— Хулласи калом, сиздан ҳеч нарсани яширмоқчи
эмасман. Шунинг учун бугун тўғри турмадан чиқиб келяп-
ман, деб сизга очиғини айтдим...

Шайх бошини оҳиста чайқади-да, афсусланиб:

— Йўқ, ҳали ҳам турмадан чиққанинг йўқ,— деди.

Саид кулиб қўйди. У шайхдан яна эски гапларни, ҳар
бири алоҳида, сирли маънога эга бўлган ғалати сўзларни
эшитди. Шундан кейин:

— Ҳа тақсир, дунёда давлат турмасидан даҳшатлироқ
наrsa йўқ,— деди.

Шайх тиниқ кўзлари билан унга қаттиқ тикилди-да:

— Бу нодон. давлат турмасидан даҳшатлироқ наrsa
йўқ, дейди-я,— деб ғўлдиради.

Саид яна кулиб қўйди. Йўқ, улар бир-бирининг га-
пига тушуниб бўпти. Саид шундай бўлса ҳам тезроқ бил-
гиси келиб сўради:

— Мени унутганингиз йўқми?

Лекин шайх пинагини бузмасдан:

— Ҳозирча бориға қаноат қилавер,— деб ғалати жа-
воб қилди.

Шайх уни таниганига Саид деярли ишонч ҳосил қил-
ган бўлса ҳам, яна савол берди:

— Раҳматли отам Маҳрон эсингиздами?

— Худо жойини жаннатда қилсин.

— Илгари қандай ажойиб давр эди-я!..

— Тилинг борса, ҳозирги даврни мақтаб кўр-чи...

— Бироқ...

— Бизни худонинг ўзи кечирсин...

— Мен шу бугун турмадан чиқиб келдим, деяпман..

Шайх бирданига жонланиб:

— «Уни қозиққа ўтқазганларида бечора табассум билан: «Нима эксанг, шуни оласан»,— деди.

Отам сени тушунади. Менга хайрихоҳлик билан яхши ниятда айтган ҳар бир сўзинг бошимга калтак бўлиб тушгандан кейин қандай мени қоралай оласан, э шайх? Бухур ҳиди билан руҳий ҳаяжонга тўлган бу даргоҳга мен бошим оғиб келдим. Дунёда ғариб каби кимсасиз. уйсиз қолган одам нима ҳам қила олсин?

— Тақсир,— деди у,— ўз пушти камаримдан бўлган қизим мендан юз ўгирди...

— Ҳар бир иш оллонинг хоҳиши билан бўлади, ҳатто кичкина қурт-қумурсқа ҳам унинг чизигидан чиқа олмади,— деди шайх хўрсиниб.

— Шунинг учун ҳам мен ўзимча ўйлаб: «Агар сиз оламдан ўтмаган бўлсангиз, мен учун албатта эшигингиз очиқ бўлса керак», деган хаёлда бу ерга келдим.

— Қани айт-чи, фалак эшиклари сенга очилдими?— деб эътироз билдирди шайх пинагини бузмай.

— Борарга жой қолмади. Ўз қизим мендан кечди...

— Демак, қизинг ўзингга тортибди...

— Нечун, тақсир?

— Сенга ҳақиқат эмас, бошпана керак...

Саид томирлари бўртиб чиққан қўлини чаккасига тиради.

— Отам ғам-ғусса енгса, доим ҳузурингизга мадад истаб келарди,— деди ўйчанлик билан Саид.— Мен ҳам шу хаёлда келувдим...

Шайх овозини баландлатмай унинг гапини бўлди:

— Сенга фақат бошпана керак экан.

«Балки у мени ҳали танимагандир», деган хаёлга бориб Саид бирдан безовталаниб қолди.

— Йўқ, фақат бошпанагина эмас. Мен истардимки, тангрим менга раҳм қилсин...

— Биби Марям шундай деганлар: «Бировга золимлик қилган одам қайси юзи билан ундан раҳм-шафқат кута олади?» — деди шайх қироат билан чўзиб.

Орага чўккан оғир сукунатни эшакнинг ҳанграши бузди, аллаким ёқимсиз овозда: «Қаердасан менинг бахтим-омадим?» деб хиргойи қилди. Шунда Саид бир кун

отаси билан кетаётиб, «Топ-чи, топа қол!» деган ашулани ғингиллай бошлаганида, отаси: «Шайхи бузрук ҳузурига бораётган одам шунақа ашула айтса бўладими?» деб туртиб, танбеҳ берганини эслади. Отаси ибодат вақтида кўзини юмиб оларди-да, бир меъёрда чайқалиб ўтирарди, овози хириллаб чиқар, юзидан шаррос тер қуярди. Сен бўлсанг, хурмо тагида ўтириб фонус нурида намоз ўқиётганларни томоша қилардинг, дома¹ мевасини еб, ўзингни бениҳоя бахтиёр ҳис этардинг. Бунга кўп йил бўлди, у вақтда сен ҳали муҳаббат нималигини билмасдинг, унинг ёндиргувчи шаробидан татиб кўрмагандинг... Шайх кўзларини юмди. Кўринишидан у пинакка кетганга ўхшарди. Бора-бора ҳамма нарса ўз аслига келгандай бўлди, ҳатто бухур ҳиди ҳам унчалик билинмай қолди. Шунда Саид «танбаллик, зерикиш ва ўлимнинг негизи одат бўлса керак» деган хулосага келди. Унинг бошига ёғилган барча балолар учун: қўлга тушганига ҳам, умри беҳуда ўтганига ҳам, қизи юз ўгирганига ҳам фақат одат айбдор.

— Бу ерда ҳали ҳам аввалгидай ибодат бўлиб турадими?— Саид сукутга кетган шайхни ўзига жалб этиш умидида бу саволни берди. Бироқ шайх миқ этмади. Саид хавотирланиб:— Лоақал «Хуш келибсан!» деб сўрамадингиз ҳам, тақсир,— деди.

Шайх кўзини очди.

— Бетайин одамнинг саломи ҳам бетайин бўлади.

— Ахир сиз шу уйнинг эгасисиз-ку!

— Уй эгаси келганингдан хурсанд,— деди шайх мулойимлик билан.

Саид бу гапдан кўнгли кўтарилиб жилмайди-да, шоша-пиша:

— Бироқ менда ҳеч вақо йўқ,— деди.

Қуёш шуъласи бўйрадан деворга ўтди.

— Лекин қандайлигидан қатъий назар, бир вақтлар отамга, шунингдек, бу ерга паноҳ излаб келган ҳар бир кимсага жой берган бу даргоҳ энди мен учун бошпана бўлади. Бунинг учун сиздан ғоят миннатдорман, тақсир.

— «Ё раб, ўзингга аёнким, бу қадар лутф-караминг шукронаси учун миннатдорлик изҳор қилишга ожиздирман...»

¹ Хурмонинг қаттиқ мевали тури.

— Менга фақат шу сўзларингиз керак,— Саид умидвор бўлиб энди гап бошлаганда шайх:

— Алдама,— деб дашном берди.

Шайх бошини қуйи қилди-ю, оппоқ соқоли кўксига иккига ажралган ҳолда хаёл денгизига ғарқ бўлди. Саид сабр қилиб кутиб турди. Кейин бир оз орқасига тисарилиб китоблар терилган раиға суянди-да, шайхни кўздан кечирига бошлади. Шайх ниҳоятда кўркам эди! Саид кутавериб тоқати тоқ бўлгач:

— Балки, сизга бирор нарса керакдир?— деб сўради.

Шайх саволни эшитмаганга ўхшарди. Орага яна жимлик чўкди. Саид бўйрада турна қатор бўлиб ўрмалашган чумолиларга беихтиёр тикилиб қолди. Шунда шайх тўсатдан:

— Қуръонни олиб ўқи,— деб қолди.

Саид хижолат бўлди.

— Мен ахир турмадан бугун чиқдим... Ҳали таҳорат қилганим ҳам йўқ...

— Таҳорат қилиб қуръонни ўқи...

— Уз қизим мендан юз ўгирди,— деб ҳасрат қила бошлади Саид.— Худди шайтонни кўргандай мендан кўрқиб кетди. Илгари онаси бевафолик қилган эди...

— Таҳорат қилиб қуръонни ўқи,— шайх мулойимлик билан, лекин қаттиқроқ такрорлади.

— ...Ўзимдан таълим олган, садақамга зор бўлиб юрган бир ярамас итни деб менга бевафолик қилди. Турмадалигимдан фойдаланиб мендан талоқ хати талаб қилиб, унга тегиб олди!

— Таҳорат қилиб қуръонни ўқи.

— Бор пулимни, қимматбаҳо буюмларимнинг ҳаммасини ўша аблаҳ тортиб олди,— деди Саид ўжарлик билан гапида давом этиб.— Ҳозир у катта одам бўлиб кетган. Маҳалладаги ҳамма ўғри-ю, безори унинг малайи бўлгандан кейин...

— Таҳорат қилиб қуръонни ўқи.

Азбаройи қовоғи осилиб кетганидан Саиднинг чакка томирлари бўртиб чиқди.

— Полиция мени асло қўлга тушира олмасди. Бемалол қутулиб кета олардим ўшанда, ахир илгари кўпинча қочиб қутулганман. Бу ит мени тутиб берди. Хотиним билан тил бириктириб, мени қўлга туширди. Шундан кейин бошим мусибатдан чиқмай қолди. Ҳаттоки, қизим ҳам мендан юз ўгирди.

— Таҳорат қилиб қуръони ўқи,— шайх дашном бергандай қилиб яна буюрди.— Ўқи: «Мен сени бандам дедим...» Ўқи: «Агар мени севсанг, менга бўйсун, шундан кейин мен сени севаман». Такрорла: «Муҳаббат оллонинг буйруқларига ризолик ва итоаткорлик демак, у ман этган нарсалардан банда ўзини тийиши, тақдири азалда белгиланган ризқ-рўзига қаноат қилиши лозим».

Кўз ўнгингда отанг пайдо бўларди. У хурсанд бўлиб бош чайқар, сенга табассум билан боқиб, гўё: «Эшитгин, билгин!» деётгандай бўларди. Сен бўлсанг, хурмога чиқиб олишнинг пайида эдинг. Кесак отиб мевасини қоқиб туширмоқчи бўлардинг. Гоҳо ҳофизларга секингина жўр бўлиб сен ҳам хиргойи қилардинг. Бир куни Ғизадаги студентлар ётоқхонасидан келаётганинда сен уни кўриб қолдинг. У сават кўтариб рўпарангдан тўғри келаверди. Ўзи гўзал, худди кўнглиндаги қиз эди, унда жаннат роҳати билан бирга шундай дўзах азоблари мужассамлангандиким, кейинчалик бу азобларнинг ҳаммасини бошдан кечирдинг. Ўша сенга ёққан, ҳофизлар ўқийдиган байт қандай бошланарди? «Келдию йўлингни ойдаё ёритди, кўкда ойни кўрдинг — ой юзни кўрдинг...» Қуёш ҳали ҳам ботгани йўқ. Унинг сўнги заррин нури деразада аста-секин сўниб бормоқда. Олдинда ҳали узоқ тун бор. Озодликнинг биринчи туни бу. Саид озод, лекин ҳеч кими йўқ. Ёнида фақат шайх бор, у самовий хаёллар билан банд, ўзича ниманидир пичирлаб ўтирибди; кошки ўт билан ўйнашаётган одам унинг сўзларини тушунса! Бу ердан кетай деса, борадиган бошқа жойи йўқ...

УЧИНЧИ БОБ

Саид «Захро» газетасини варақлаётиб Рауф Алвоннинг номини кўриб қолди-да, ҳовлиқиб ўқий бошлади. У шайх Али Жунодийнинг бу кеча тунаган уйдан ҳали унчалик узоқлашмаганди. Кўрамиз, Рауф Алвон қайси сиёҳдонни ковлаб илҳомланаётганикин! Саид аёллар модалари, радиопрёмниклар рекламиси билан танишди, эри ташлаб кетган газетхон аёлга ёзилган жавобни ўқиб чиқди. Чиройли сўзлар, лекин Рауф Алвоннинг ўзи қани ахир? Саид студентлар ётоқхонасида у билан бирга турганини, ўша ажойиб кунларни эслади. Вилоятнинг бир бурчагидан ўқишга келган Рауф Алвон уст-боши эски,

тўзган бўлса-да, ўзи одамшаванда, раҳмдил ва айниқса сергайрат йигит эди. Қалами ҳам ўткир эди. Рауф... Хўш унга нима бало бўлди ўзи? Бу қадар ўзгариб, тамоман бошқача бўлиб кетганининг сабаби нимада? Ё бу ерда ҳам Набавия, Илаш ва отадан юз ўгирган кичкина қизча қолган Сайрафий кўчасидаги сингари бирор ҳодиса рўй берганмикин? Мен Рауфни кўришим керак. Шайх тунашга жой берди, бироқ менга пул ҳам керак. Мен ҳаётимни қайтадан бошлашим керак, жаноби Алвон. Сен ҳам шайх каби доносан, бу шафқатсиз ҳаётда сендан бошқа ишонган кишим, суянадиган тоғим йўқ... Саид Маориф майдонида жойлашган «Заҳро» газетаси редакцияси биноси олдида тўхтади. Ҳашамати зўр, ажойиб бино. Бунақа жойга кириш осон эмас. Бўзарган деворлар ёнида соқчилар сингари саф-саф бўлиб тизилган автомобиллар ваҳимаси одамни додиратиб қўяди. Панжара билан тўсилган пастак подвалдаги ротация машиналарининг бўғиқ овози аллақандай баҳайбат махлуқнинг уйқу аралаш инграганига ўхшаб эшитилади. Саид одамларга аралашиб ичкарига кирди-да, справка бюросидан:

— Рауф Алвон жанобларининг ҳузурига қандай кирса бўлади?— деб хирилдоқ овоз билан сўради.

Амалдор қийиқ кўзларини қисиб Саидга бошдан-оёқ тикилиб чиқди, афтидан уни ёқтирмади шекилли, қуруққина қилиб:

— Тўртинчи қават,— деб қўя қолди.

Саид лифт томон юрди. Устидаги ҳаво ранг костюми ва оёғидаги таги каучук ботинкаси билан у одамлар орасида ғалати кўринарди. Бунинг устига қирғийбурунлиги, кўзлари ўткирлиги ва одамга ёмон тикилиб қараши ҳам уни бошқалардан ажратиб турарди. Лифт кабинасига киргач, лифтчи қизни кўриб Набавия билан Илашни эслади-да, яна газаби қайнади. Саид тўртинчи қаватга чиққандан кейин лип этиб швейцар ёнидан ўтиб олди-да, котиб ўтирган хонага кирди. Хона кенг, деворлари ойнаванд, деразаси кўчага қараганди. Бу ерда бирорта ҳам мебель кўринмасди. Котиба қиз телефонда аллакимга жаноб Рауф Алвон ҳозир бош муҳаррирнинг кабинетида, икки соатсиз бу ёққа чиқмайди, деб ишонтиришга уринарди. Саид шундай бўлса ҳам пинагини бузмай, кўзларини аланг-жалаңг ўйнатиб, навбат кутиб ўтирганларга безбетларча тикилиб тураверди. Кошки у бунақа одамларни

назарига илса! Илгари бундайларга кўзи тушса, сўйишга арзийдими, йўқми — фақат шу ёғини ўйларди, холос. Бу ерда менга Рауф керак эмас. Эски дўстларнинг учрашиши учун бу жой сира тўғри келмайди. Ҳа, Рауф мартабаси улуғ одамлар қаторига кириб олибди. Манави кабинет ҳам унга ярашипти. Ахир, у бир вақтлар Муҳаммад Али кўчасида жойлашган «Назир» номли газетанинг анчайин муҳаррири эди. Аммо лекин озодлик жарчиси эди бу газета. Хўш, ҳозир ҳам қадимгидаймисан ё ўзгариб кетдингми, Рауф? Ё Набавияга ўхшаб сен ҳам мендан юз ўгирдингми? Сен ҳам Санодек мендан тонасанми? Йўқ, ёмонлик тўғрисида ўйлаш керак эмас. Рауф сенинг дўстнинг ва устозинг, озодликни ҳимоя қилувчи яланғоч қилич. Сен уни шундай деб билардинг, лекин ҳозир мартабаси ошиб, салобати босиб қоладиган даражага етганига, ғалати мақолалар ёзишига ва соҳибжамол котибаси бўлишига қарамай, илгари қандай бўлса — шундайлигича қолган. Агар мен уни шу қасрда бағримга босишга муяссар бўлолмасам, телефон китобидан адресини излаб топаман...

...Саид Нил соҳилидаги шудринг тушган кўкат устида, электр чироқлардан панароқ бўлган дарахт тагида пайт пойлаб ўтирарди. Ой эрта ботганидан зим-зиё осмон қўйнида фақат юлдузлар қолганди. Майин шабада эсиб, тандирдай қизиган ёзги кун иссиғидан кейин оромбахш тун салқини бошланди. Тиззаларини қучоқлаб Нилга орқасини ўгириб ўтирган Саид 18-рақамли вилладан кўзини узмасди. Уйнинг уч томони очиқ, тўртинчи тарафи каттакон боққа қараган. Оппоқ иморат атрофидаги дарахтлар гўё сирли шарпалар каби алланималар тўғрисида ўзаро шивирлашаётганга ўхшарди. Бу унга таниш манзара, бадавлатлик билан ҳукмдорлик рамзи. Бироқ Рауф шунча давлатга қандай эришдийкин? Қайси йўл билан топдийкин? Салгина вақт ичида-я! Бундай нарса ҳатто ўғриларнинг тушигаям кирмайди. Илгари, дерди Саид ичида, бундай виллаларга кўзим тушса, ичкарига қаердан кирсамикин, деб чамалаб кўрардим. Бугун менга нима бўлди ўзи, нимани кутиб ўтирибман: дўстим мени ширин сўзлар билан дўстона қарши олишиними? Ҳа, Рауф Алвон, менинг олдимга оғир масала қўйдинг. Лекин барибир мен уни ечаман. Қизиқ, номларимиз ҳам қофиядош: Маҳрон... Алвон... Илаш эса итлик қилиб пулимга, бола-чақамга эга бўлиб олди...

Уйга машина яқинлашганда Саид ўрnidан қўзғалди. Қоровул дарвозани ланг очганда у йўлдан чопиб ўтди-да, ким келганини билмоқчи бўлиб, машина ичига қаради. Лекин қоронғида ҳеч нарсани ажратолмади. Шундан кейин баланд своз билан:

— Жаноб Рауф... Бу мен, Саид Маҳронман... — деб чақирди.

Машинадаги одам бошини чиқариб қаради. Саид шундан кейин дўстининг йўғон овозини эшитди:

— О, сенмисан, Саид?

Саид дўстининг афтини кўролмаса ҳам, гапининг оҳангидан бирмунча дадил тортди. Орага бир лаҳза нозик сукунат чўкди, кейин машина эшиги очилди-да, дўсти қисқагина қилиб:

— Ўтир,— деди.

Ишининг боши ёмон бўлмади. Ҳа, Рауф ойнаванд деворли қабулхона ва дабдабали вилла соҳиби бўлса ҳам, ҳар ҳолда ўзгармабди. Машина илон изи йўлкадан юриб уй ёнида тўхтади.

— Хўш, Саид, ишлар қалай, дўстим? Қачон чиқдинг?

— Кеча.

— Кеча?

— Ҳа. Мен тўппа-тўғри сенинг олдинга келишим лозим эди, бироқ иложи бўлмади: зарур ишларим чиқиб қолиб, келолмадим. Бунинг устига дам олишим керак эди. Шунинг учун шайх Али Жунодийникига бориб, ўша ерда тунадим. Шайх эсингдами?

Улар ичкарига киришди.

— Бўлмаса-чи... Раҳматли отанг ҳам эсимда. Мен ахир отанг билан сени ҳазратникидаги зикрларда кўп марта кўрганман... Тўғрими?

— Ҳа, ҳофизлар хониши менга жуда ёқарди.

Хизматчи кириб қандилни ёқди. Саид мингларча юлдуз сингари чақнаган бу қандилни завқ билан томоша қилди. Олтин суви берилиб тагликка қўндирилган ҳайкалчалар гўё ўтмиш асрлар қаъридан келиб қолгандай туюларди. Хона ичи гулдор гиламлар, юмшоқ креслолар билан тўла, шифтга афсонавий махлуқлар сурати ўйиб ишланган, оёқ остига болишлар ташлаб қўйилган эди. Саид уй эгасининг афтига тикилиб қолди. Юзи япалоқ ва лўппигина. Саид дўстини яхши кўрганидан ундан сира кўз узмасди, шунинг учун қиёфаси қандай-

лигини кўзини юмиб туриб ҳам айтиб бера оларди. Хизматчи кириб боққа қараган эшикни очди, дарпардани тортиб қўйди, шунгача у Рауфга тикилиб ўтираверди, лекин шу билан бирга хонадаги бир-бирдан чиройли буюмлар унинг назаридан четда қолмади. Боғдан кишини маст этувчи аллақандай муаттар ҳид келарди. Саиднинг боши айланиб, кўз ўнги жимиралиб кетди. Бирданига Рауфнинг башараси ялпайиб, худди сигирнинг лаб-лунжига ўхшаб ғалати бўлиб кетди. Қизиқ, Рауф ўзини ҳар қанча яқин, мулоим ва очиқ кўрсатишга уринганига қарамай, нималигини очиқ билиб бўлмас, Саид учун тамоман бегона эди. Зодагон. Гарчи бурни пучуқ, от калла бўлса ҳам юриш-туриши, қилиқлари зодагонларча. Хўш, агар мана шу сўнги умиди ҳам чиппакка чиқадиган бўлса, унда қаерга боради? Саид шуни ўйлаган заҳоти ваҳимага тушиб юраги гуп-гуп ура бошлади. Рауф бўлса айвонга чиқиладиган эшик ёнидаги диванга ўтирди-да, афсонавий қаҳрамон расми ишланган ингичка устун атрофидаги юмшоқ креслолардан бирига дўстини таклиф этди. Саид ортиқча такалуф кутмасдан хотиржамлик билан бемалол ўтириб олди. Рауф беўхшов оёқларини узатиб юборди:

— Мени сўраб редакцияга кирувдингми?

— Ҳа, кейин ўйлаб кўрсам, учрашмоқ учун у ер тўғри келмас экан.

Рауф кулиб юборди. Унинг тишларини қурт еган, таглари қорайиб кетганди.

— Ҳа, газетада ишлаган одамга туну кун тиним йўқ. Хўш, мени анча кутиб қолдингми?

— Асти қўявер.

Рауф яна кулди-да, кейин маънодор қилиб:

— Хўш, бу ёқнинг йўлини тезгина топиб олгандирсан, дейман? Бу йўлни илгари ҳам билардинг шекилли?— деб қўйди.

Энди Саид кулиб юборди:

— Бўлмаса-чи, бу кўчада ажабтовур мижозларим бор эди. Фозил пошо Ҳасанайннинг вилласидан минг фунт ўмарганман, актриса Кавокибнинг камдан-кам учрайдиган олмос кўзли зирагини олиб кетганман...

Хизматчи гилдиракли столчани-юргизиб ўйга кирди, унда битта шиша ва иккита қадах, муз солинган бинафшаранг чиройли пақир, қубба қилиб олма терилган баркаш, бир кўза муздай сув бор эди. Рауф хизматчига кетавер, де-

гандек ишора қилди-да, қадаҳларни ўзи тўлдирди. Кейин бирини Саидга узатиб, бирини ўзи кўтарди.

— Озодлик учун!

Рауф бир ҳўплаб кўя қолди, Саид бўлса бир кўтаришда қадаҳни бўшатди. Рауф яна гап бошлади:

— Хўш, қизчанг қалай? Айтмоқчи, сендан сўраш мутлақо хаёлимдан кўтарилибди. Нега энди шайхникида ётиб юрибсан?

Рауфнинг ҳеч нарсадан хабари йўқ, лекин қизининг борлиги эсида. Саид хотиржамлик билан калтагина қилиб, бошидан ўтган воқеаларни гапириб берди-да, охирида:

— Кеча Сайрафий кўчасига кирувдим, исковучга тўқнаш келиб қолдим. Қизим бўлса... мени танимади. Мени кўриб қўрқиб кетди, йиглаб юборди...— Саид ўзига вино қўйди.

— Начора,— деди Рауф,— буларнинг бари ачинарли албатта. Бир ҳисобда, қизингда мутлақо айб йўқ. Сени унутиб юборгани учун танимаган, холос. Катта бўлса сени билади, яхши кўриб қолади, албатта.

— Қўйсанг-чи, аёл жинсининг ҳаммаси ҳам бир гўр... Буларга энди ишонмайман...

— Сен ҳозирча бунақа деяпсан. Кейинчалик ким билсин, бошқача ўйлайдиган бўлиб қоларсан. Ҳаёт ўзи шунақа...

Телефон жиринглаб қолди. Рауф трубкани оларкан оғзининг таноби қочди. У шундан кейин телефонни кўтариб айвонга чиқди. Саид уни синчиклаб кузатарди. Қўнғироқ қилган аёл кишимикин? Албатта аёл, кўриниб турибди-ку. Рауф тиржайганича балконга, қоронғироқ жойга ўтиб олди. Қизиқ, ҳалиям бўйдоқмикин? Мана ҳозир иккови бу ерда ичиб, гурунглашиб ўтирипти. Шундай бўлсаям Саид негадир дилгир эди. Бундай ўтириш унга яна насиб бўлмаслигини сезгандай, негадир кўнгли гаш эди. Бироқ сабабини билмаса ҳам, ўз ҳиссиётининг қули бўлгани учун бунга ишонарди. Саид учун энди Рауф ўғирликдан мўмай даромад келтирадиган маҳаллада яшовчи анчайин бир одам, холос. Эҳтимол, у сени ўлганининг кунидан меҳмон қилиб ўтиргандир. Эҳтимол, у ҳам ўзгариб кетгандир, кўриниши демасанг, балки илгариги Рауфдан асар ҳам қолмагандир. Саид ўртоғининг айвонда хахолаб кулганини эшитиб қовоғи баттар осилиб кетди. Битта олмани олиб, газабнок тишлади.— Сен бутун ҳаётингни,— деди Саид

ўзига-ўзи,— мана шу айвонга чиқиб олиб телефонда бемалол ҳингир-ҳингир қилиб гаплашаётган кишининг ғоялари йўлига тиккан эдинг; агар у ўша ғояларга хиёнат қилган бўлса, жазосини тортсин.

Рауф хонага қайтиб кирди, телефонни жойига қўйдида, ўтирди. Ҳузига бино қўйган бу одамнинг азбаройи хурсандлигидан кўзлари кулиб турарди.

— Йўқ, нима десанг ҳам озодлик — буюк нарса. Энг азиз нарсангдан айрилишинг мумкин, бироқ озод бўлсанг, айрилиқ унинг олдида ҳеч гап эмас.

Рауф бостурмадан олиб еди.

— Демак, турмадан чиқдим, дегин,— Рауф яна гап бошлади-ю, бироқ суҳбатга хуши йўқлиги аниқ кўриниб турарди,— энди янгича ҳаёт кечирмоқчимисан?..

У қадаҳларни тўлдирди. Саид овқатдан бош кўтармас эди. У Рауфга кўз қирида қараб қўйди, лекин у дарҳол илжайиб тишининг оқини кўрсатди. Саид шундай бўлса ҳам Рауфнинг очиқдан-очиқ ёқтирмай, унга ёмон қараганини фаҳмлаб қолди. Агар сен, келганимга дўстим чин юракдан хурсанд, деб ўйлаган бўлсанг, ғирт тентак экансан, деб қўйди ичида. Шунчаки номига илтифот қиляпти. У ҳозир сендан уяляпти, бироқ ҳадемай уятни ҳам йиғиштириб, сиртига сув юқтирмай юраверади. Ҳа, бу иши хиёнат, энг оғир хиёнат. Нақадар пасткашлик-а!

Рауф устун қавагида турган хитойча нақшдор қутига қўл чўзиб, сигарета олди-да, чекди.

— Ишлар шундай, биродар! Бир вақтлар ҳаётимни заҳарлаган нарсалар бутунлай йўқолди, энди қайтиб келмайди.

— Бўлмаса-чи, мен бунини турмадалигимдаёқ эшитгандим. Шундай бўлиши кимнинг хаёлига келипти дейсан? — деди Саид ilmoқли қилиб.

Рауф чиройли жилмайиб қўйди.

— Демак, энди курашадиган душманимиз йўқ...

— Начора, майли яраш-яраш бўла қолсин. Ахир жанг майдони катта-ку... — Саид хонага разм солиб чиқди.— Ҳа, айтгандай, мана шу ҳашаматли зал нега жанг майдони бўлолмас экан?

Саид шу заҳотиёқ бу гапни айтганига афсус еди. Рауфнинг кўзлари чақнаб, қинидан чиқиб кетаёзди. (Тилингни тиёлмай қовун тушириб қўйдинг-ку, нодон, деб ичида ўзини қойиди Саид.)

— Бу гапларнинг нима алоқаси бор? Тушунолма-

дим... — деди Рауф. Унинг овозидан ғазаби қайнаб келаётганлиги сезилиб турарди.

Саид шоша-пиша ўз хатосини тўғрилашга киришди:

— Йўқ, мен шунчаки... ажойиб хона экан, дид билан безатилипти, демоқчийдим...

Рауф тескари қаради-да, жаҳл билан:

— Тилёгламалик қилма,— деди.— Яхшиси, ичингда борини рўйирост гапиравер. Мен сени жуда яхши биламан, бунга ўзингнинг ҳам ақлинг етади.

Саид жилмайди. Бироқ бу табассуми аянчли чиқди...

— Ўлай агар, сени хафа қилиш хаёлимга ҳам келгани йўқ...

— Ҳа, билиб қўй, мен пешана тери билан топган пулим билан кун кечиряпман...

— Мен бунга ҳеч қачон шубҳа қилганмасман. Чин сўзим, сен бекорга аччиғланяпсан...

Рауф индамади, асабийлик билан устма-уст сигаретани тортаверди. Саид ҳам овқатдан қўл тортиб, узр сўраб гап бошлади:

— Сенга ростини айтсам, турмадан чиққандан бери ўзимга келолмаяпман. Чамаси, ҳали анчагина таълим олишим, ўзимни боодоб ва назокатли бўлишга бошқатдан ўргатишим керак шекилли. Уйимдагилар мени бошлаб кутиб олишганидан ҳали ҳам ўзимга келолмай юрганимни ҳар ҳолда эсингдан чиқарма. Қизимни ҳам унутолмаяпман.

Рауф, ундай бўлса сендан хафа эмасман, дегандай қошини чимирди. Кейин Саиднинг очкўзлик билан овқатга тикилганини сезиб:

— Ол...— деди. У яна аввалгидай хотиржам, кўнгли жойига тушганди.

Саид мезбонни ортиқча уринтирмай, яна овқатга ёпишди. Орада ўтган гаплар иштаҳасига заррача таъсир этмади. Бироқ Рауф энди гапни калта қилиш ниятида эди.

— Ҳаммасини тубдан ўзгартириш керак. Сен келгусини ўйладингми?

Саид сигарета тутатди:

— Мен ҳалиям ўтмиш хаёли билан юрибман. Келажакни ўйлаш қаёқда дейсан!

— Мен негадир ҳар доим, оламда эркаклардан кўра аёллар кўп бўлса керак, деб ўйлайман. Шунинг учун битта хотиннинг бевафолигидан бунчалик жизғинак бўлиб юриш яхши эмас. Қизинг ҳам бир кунмас бир кун сени таниб,

яхши кўриб қолади. Ҳозир сен учун энг асосий нарса — иш топиш.

— Турмада мени кийим тикишга ўргатишувди...

Рауф ҳайрон бўлди:

— Устахона очмоқчимисан?

— Йўғ-е!

— Бўлмаса нима қилмоқчисан?

Саид заҳархандалик билан беодобона кулди-да:

— Умрим бино бўптики, фақат битта ишни қойил қилганман,— деди.

— Наҳотки яна ўғирлик қилсанг?— Рауфнинг овозидан яна жаҳли чиққани сезилди.

— Бўлмаса-чи, ўғирлик ҳунари — улгуржи даромад беради, ўзингдан ўтар гап йўқ, қандайлигини биласан-ку...

Рауф тутақиб кетди:

— Нега энди, мен буни билишим керак экан?

Саид ўзини ажабланганга солди.

— Бунақа қизишишнинг ҳожати йўқ, менинг тажрибамдан билсанг керак, демоқчи эдим. Шундай эмасми ахир?

Рауф бу гапга ишониш ё ишонмаслигини билмай, ерга қараб ўйланиб қолди. Бирданига ранги ўзгариб, бундай ёқимсиз суҳбатни тезроқ тугатгиси келиб қолди шекли:

— Бўлмаса гап шундай. Бугунги кун кечагига ўхшамайди. Сен ўғри бўлгансан, маълум сабабларга кўра менга дўст ҳам эдинг. Яна қайтариб айтаман, ҳозир бутунлай бошқача замон, кечаги кунингни унут. Агар яна эски ҳунарингга қайтсанг, анчайин ўғрилигингча қолиб, дунёдан беному нишон ўтиб кетасан,— деди.

Саид вужудини ўтдай кўйдирган ғазаб аламига дош беролмай ўрнидан ирғиб туриб кетди. Бироқ бутун иродасини ишга солиб жойига ўтирди-да, ўзини босишга ҳаракат қилиб:

— Ундай бўлса, менга боп иш топ,— деб таклиф қилди.

— Сенингча қайси иш боп бўлади? Гапир — қулоғим сенда.

Саид мийиғида кулиб қўйди-да:

— Масалан, газетангда ишлашни менга таклиф қил,— деди.— Мен саводли одамман, бир вақтлари шогирдинг эдим. Сенинг раҳбарлигинг туфайли аллақанча китобларни ўқиганман. Узинг ҳам қобилиятинг зўр, деб мени мақтаган эдинг-ку...

Рауф жаҳл билан бошини шу қадар қаттиқ чайқадик, қоп-қора, қалин ва бўялган жингалак сочларида қандил шуъласи ялт-юлт қилиб ўйнай бошлади.

— Ҳозир ҳазилнинг мавруди эмас. Сен ҳеч қачон журналистик билан шуғуланмагансан, бунинг устига куни кеча турмадан чиққансан. Уйлаб кўрсам, вақтимни сенга бекорга сарф қиляпман.

— Хўш, бўлмаса нима қилай, бошқа бирорта жирканч иш билан шуғулланайми?

— Ҳалол иш ҳеч қачон жирканч бўлмайди.

Саид ғазабдан тушиб, кўнгли эгаси кўчиб кетган уйда хувилаб қолди. У ҳашаматли гўзал зални кўздан кечираркан аччиқ кулди:

— Бойлар бизни қашшоқликда яшашга ўргатишади, нақадар олижаноблик-а...

Рауф жавоб қайтариш ўрнига соатига қаради. Саид ҳам тараддудланиб қолди.

— Дарҳақиқат, анча вақтингни олдим.

Рауфнинг бу гапдан оғзи қулоғига етаёзди;

— Начора, ишим бошимдан ошиб ётибди.

— Раҳмат,— деди Саид.— Очиқ чеҳра билан кутиб олганинг учун ҳам, меҳмондўстлигинг учун ҳам, яхшилигинг учун ҳам раҳмат...

Рауф чўнтагидан картмонини олди-да, ҳар бири беш фунтли иккита қоғоз пулни чиқариб Саидга узатди.

— Бирор нарсага яратарсан. Мендан хафа бўлма, ростдан ҳам бандман. Омадинг бор экан, бугун мени уйда учратиб қолдинг.

Саид пулни олди, жилмайиб Рауфнинг қўлини қисди-да, унга муваффақият тилаб, чиқиб кетди.

ТҲРТИНЧИ БОБ

Ҳали шунақа одам экансан-да, Рауф Алвон! Очигини айтганда сен сасиган, лекин устига тупроқ ташланмаган мурда экансан. Илгариги Рауфдан сенда асар қолмапти, худди кечаги кундай, Набавиянинг муҳаббатидай ёки Илашнинг садоқатидай нарса экансан. Чиройли гаплар билан муғамбирлик қилиб, тишининг оқини кўрсатиб, номига оғиз очиб, сахийлик билан, ол-ол қилиб силлиққина уйингдан чиқариб юбординг. Лекин мени лақиллатиб

бўсан. Агар иложини топсанг мени остонангга ҳам йўлатмасдинг. Ўзинг мени бу кўйга солиб, энди мендан юз ўгирмоқчимисан? Сен олға сурган ғояларнинг тимсолига айланганлигимни кўрганингдан кейин бирпасда ўша ғояларингдан юз ўгириб хоинлик қилдинг. Мен энди бор-йўғимдан айрилиб оро йўлда шумшайиб қолавердим, борарга жойим йўқ, бировга керагим йўқ. Сен аблаҳ, сотқин экансан. Агар Муқаддам тоғи устингга ағдарилганда ҳам мен аламимдан чиқмайман. Қизиқ, бу ифлос танҳо қолган пайтларида хоинлигини бўйнига олармикин? Ё бошқаларни алдашга ўрганганидай, ўзини ўзи алдаб умри ўтармикин? Наҳотки ҳеч қачон, лоақал кечалари бўлса ҳам виждон азобида қийналмасанг? Ўша чиройли ҳайкалчалар қўйилган ойнавор залга боя қандай тикилган бўлсам, энди қалбингга ҳам шундай бир назар ташлаб билишни истардим. Ҳа, ўшанда қалбингдан фақат Хиёнатни топган бўлардим. Ушанда Рауф қиёфасида Набавияни ёки Набавия қиёфасидаги Рауфни ё бўлмаса, Илаш Сидрани учратган бўлардим. Хиёнат эса, оламдаги тамоми қабоҳат ичида энг расвоси менман, деб эътироф этган бўларди. Одамлар орқамдан туриб қай тахлит кўз уриштирганини ҳам, ваҳм ичида қулоқлари динг, шаҳвоний кўзлари ола-кула бўлиб кетганини ҳам энди тасаввур қилдим. Бундай ўғри кўзлар фақат беғам қушчага чанг солмоқчи бўлиб, қорни билан жилиб келаётган мушукдагина бўлиши мумкин. Ана ундан кейин Илаш қулай фурсатни қўлдан кетказмаслик учун уятни ҳам, иккиланишни ҳам йиғиштириб Сайрафий кўчасидаги бирор пастқам жойда, аҳтимол, менинг уйимда Набавияни авраган: «Уни полицияга ушлаб бераман, шу билан олам гулистон», деган. Хотининг бўлса, гинг деёлмаган. «Сени севаман... Сен менинг яккаю ягона ёримсан» деб минг марта такрорлаган тили танглайга ёпишиб қолгандай, бу гал калимага келмаган. Шундай қилиб мени, шайтонга панд берадиган одамни тузоққа илинтирдинглар. Мени роса қийнашди, калтаклашди. Шунчалик тортган азобим устига сеники жудаям ошиб тушди, Рауф! Қайси бирингиз аблаҳ эканингизни ажратолмай ҳам қолдим. Ҳар қалай, бориб турган аблаҳ сен бўлсанг керак. Сен усти ялтироқ донишманд ва китобпараст бир одамсан. Мени турмага рўпара қилиб, ўзинг ёп-ёруғ ойнаванд саройга эга бўлиб олдинг. Ёинки, кулбалар ва саройлар тўғрисидаги оташин нутқларингни эсингдан чиқардингми? Лекин ҳаммаси менинг эсимда.

Саид Аббосия кўпригига етгач, тош скамейкага ўтирди-да, мен қаёққа кетяпман ўзи, деб ўйланиб қолди. Бирданига зулматга мурожаат қилгандай:

— У эс-хушини йиғиштириб олгунча қараб ўтирмасдан ҳозироқ бориш керак. Қанча тез бўлса, шунча яхши,— деди.

Кўп ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Гапнинг лўндасини айтганда бу сенинг ҳунаринг, бошқа ҳар қандай ҳунардан кўра адолатли ва қонуний. Айниқса бу ҳунар ана шундай сафсатани тўқиганларга қарши ишлатилса, жудаям ҳаққоний бўлади. Аввало манави ярамасларни бир ёқлик қилай, кейин яширингани жой топиб оламан. Наҳотки мен ўтмишимни унутолсам, Набавия, Илаш ва Рауфлар билан бир шаҳарда яшаб, бир ҳаводан нафас олсам? Агар мен шунга кўника олганимда бунчалик қийналмасдим балки! Кўз ўнгимдан дор ҳам липиллаб ўтавермасди. Душманлар билан орани очик қилмагандан кейин турмушинг турмуш бўлармиди? Мен ўтмишимни асло унутмайман, чунки у мен учун ўтмиш эмас, бугунги ҳақиқат. Шу ҳақиқат йўлида бугун кечаси биринчи қадам қўйиб ҳужум қиламан. Ўлжа ҳам мўмайроқ бўлади...

Соҳилдаги чироқлар нури қорайиб кўринган Нил сувига найзадай санчилганди. Теварак-атроф осойишта ва жимжит эди. Субҳидам пайти яқинлашган сари юлдузлар ҳам уфққа оғиб борарди. Саид ўрнидан туриб керишди-да, келган томонига қараб соҳил бўйлаб юра бошлади. У шошмасдан аста-секин қадам ташлар, онда-сонда учраган фонарларнинг ғира-шира ёруғини эҳтиёткорлик билан четлаб ўтарди. Ниҳоят, уч томони очик саройни олисдан кўрди-ю, қадамини янада секинлатди. Кўчага, қўшни уйларнинг деворларига, соҳилга синчиклаб тикилди... Назарида рўпарасидаги уй мудраётганга, теварак-атрофидаги унсиз дарахтлар шарпа сингари унинг уйқусини қўриқлаётганга ўхшарди. Ҳа, Хиёнат номини олган кимса, ором олишга мутлақо лойиқ бўлмаса-да, ҳозир роҳатланиб тинчгина ухламоқда. Майли, ухлайверсин, деб кўнглидан ўтказиб қўйди Саид, ёғлиқ ўлжани қўлга киритсам, алданган умрим учун ўч олиб, аламимдан чиқаман... У шундан кейин битта-битта қадам қўйиб, у ёқ-бу ёғига қаранавермасдан кўчани кесиб ўтди-да, муюлишга бурилди, сўнгра қоронғилиқдан кўз узмай жин кўчадан бораверди. Яқин атрофида қимирлаган жон йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, лип этиб ўзини девор тагига, ясмин билан сирень соясига олди-да, қимир этмай тураверди. Ошнанг-ку майли-я.

агар уйда ит бўлса, вовуллаб ҳамма ёқни бошига кўтаради, деб қўйди ичида. Бироқ ҳамма ёқ жимжит эди. Хўш Рауф... Энди шогирдинг сени бу фоний дунё ташвишларидан қутқаради... Саид қўлини чирмашган новдалар орасидан ўтказди-да, лип этиб панжаранинг четига маймундай ёпишиб, қўлида кўтарилди ва шу тариқа ўткир панжара сихларидан ҳам ошиб ўтди. Ховлидаги чакалак бўлиб кетган буталар орасига киргандан кейин нафасини ростлади-да, қоронғига кўзни ўргатиш учун бир лаҳза таёқдай қотиб қолди. Энди томга чиқасану у ердан уйга тушасан. Қўлингда қулф очадиган асбобинг ҳам, чўнтак фонаринг ҳам йўқ, аксига хоналар қандай жойлашганини ҳам билмайсан. Чунки Набавия бу уйда кир ювиб, оқсоч бўлиб ишламаган. Хотининг ҳозир Илашга қарашяпти. Саид бемаъни ўйлардан қутулиш учун ғазаб билан афтини буруштирди. Сўнгра буталар орасидан оҳиста чиқди-да, уй томон эмаклаб юрди. Девор тагидан пайпаслаб бориб, уни айланиб ўтди, бирданига қўли тарновга тегди, дарҳол унга тирмашиб, акробатлардай эпчиллик билан томга чиқа бошлади. Саид шу йўсинда томга чиқиб олмоқчи эди, бироқ ярмига борганда очиқ деразани кўриб, таваккалига шу ердан киришга жазм этди. Оёғини дераза қиррасига қўйиб, раҳидан маҳкам ушлади-да, дераза тоқчасига чиқиб олди. Кейин полга оҳиста сирғилиб тушди. Бу чамаси ошхона, лекин жуда қоронғи эди. Саид эшикни қидира бошлади. Нариги хоналар бундан ҳам қоронғи бўлса керак. Лекин пул, қимматбаҳо нарсалар бор — ҳаммаси ўша ёқда, шунинг учун боришга мажбурсан. А-ҳа, эшик бу ерда экан... Иш жўнашай деб қолди. Зим-зиё қоронғи, минг тикилсанг ҳам ҳеч нарсани кўриб бўлмайди. Бирданига Саиднинг назарида шабада эсаётгандай бўлди. Шамолми? Бу ерда шамол нима қилади? Силлиқ девор тамом бўлган жойда Саид қўлини қоронғиликка чўзди... Шунда алланима шитирлагандай. оҳиста жаранлагандай бўлди. Саиднинг юраги қинидан чиқиб кетаёзди. Ҳа, айтгандай, бу дарпардага осилган биллур мунчоқларнинг овози-ку! Демак, у мўлжаллаган жойга етай деб қолди. Чўнтагида гугурт бор... Йўқ, чақишнинг ҳозир кераги йўқ... Саид пардани оҳистагина очиб ичкарига ўтиб олди-да, тик этган товуш чиқармасликка ҳаракат қилиб, яна пардани тортиб қўйди. Олга томон бир қадам қўйди, яна бир қадам ташлаганда оёғи креслогами, бошқа нарсагами — тегиб кетди. Уни четлаб ўтди. Қани энди хона салгина ёруғроқ бўлса. Ҳозир ҳам.

ма иш шунга боғлиқ эди. Бироқ хонадаги зулмат оғир таъсир этиб юраги сиқилар, ваҳм босарди. Қани энди бир лаҳза гугурт чақишнинг иложи бўлса!.. Шу пайт бирданига ҳамма ёқдан чироқлар баравар ёниб, кўзларини қамаштирди. Кутилмаганда ярақлаб кетган ёруғ қақшатғич зарбга тенг эди. Саид кўзларини чирт юмиб олди. У кўзини очганида икки қадам нарида турган Рауфни кўрди. У Саиднинг ёнгинасида эди. Рауф этаги ерга тегадиган тунги халат кийганидан паҳлавондай баҳайбат кўринди. Бир қўли чўнтагида (тўппончаси бўлса керак), башараси хунук, кўзлари шу қадар ўқрайгандики, ҳар қандай одам бунга бардош беролмасди, лабининг четлари қийшайиб нафрати зўрлигини яққол кўрсатиб турарди. Орага турма деворларидан ҳам оғир сукунат чўкди. (Агар турмага қайтса, назоратчи ҳам истеҳзо билан: «Яна келдингми? Мунча тез?» дейди-да энди.)

— Полицияни чақириб келайми?— деган овоз жаранглаб кетди. Саид орқасига ўгирилиб қаради-ю, учта хизматчини кўрди.

— Боринглар, эшик орқасида турунглар,— деди Рауф хирилдоқ овоз билан.

Эшик очилди, сўнгра ёпилди. Шу пайт Саид унинг юқори томонига садаф билан ишланган ёзувни кўриб қолди. Аллақандай мақол ёки қуръондан биронта оят бўлса керак. Саид яна хўмрайган башарага рўпара бўлди, яна хириллаган овозни эшитди:

— Наҳотки шунчалик каллаварам бўлсанг, мени лақиллатаман деб ўйладингми? Йўқ, хомтама бўлма, бунақа ҳунарни менга ишлатиб бўпсан. Мен қанақалигингни жуда яхши биламан!

Саид чурқ этмасди. Кутилмаганда бу қадар аҳмоқона тарзда қўлга тушганидан ҳали ҳам ўзига келолмасди. Яна ютқазди. Саид шуни ўйлаши билан умидсизликка тушди, бироқ қалбида, бу гал ҳам худди кечагидай қутулиб кетман, деган ишонч пайдо бўлди.

— Мен атайин сени пойлаб турувдим. Ҳатто қаёқдан келишингни ҳам билардим. Қани энди мен адашган бўлсам, суюнардим холос. Бироқ сен энг ёмон гумонларимни тасдиқлаш, бадномлигингни исботлаш учун яратилган экансан...

Саид мумланган ялтироқ полга тикилганича жим тураверди. Сўнгра чурқ этмай яна бошини кўтарди.

— Сен билан гаплашишдан наф йўқ. Илгари қандай

палид бўлсанг шундайлигингча қолибсан. Умрингнинг охиригача тузалмайсан энди. Шунинг учун энг тўғриси сени полицияга топширишим керак.

Саид асабийлашиб қимирлаб қўйди.

— Қани, гапир,— деди Рауф кескин қилиб,— нега келдинг?

Саид яна ер сузди.

— Менга уруш эълон қилмоқчи бўлдингми? Сенга қилган яхшидикларимни эсингдан чиқардингми? Ҳамма касофат ичи қоралигингда, ҳасадгўйлигингда... Ҳўш, кимлигингни юзингга айтиб берганим ёқмадимми?

Саид ердан кўз узмай маъюс товушда деди:

— Менга нима бало бўлганини ўзим ҳам билмайман. Кечадан бери миям шишган: кўзимга ҳеч нарса кўринмайди.

— Ёлғон гапирма! Бекорга овора бўласан, барибир, мени алдай олмайсан. Сен мени, энди бадавлат бўлиб олибди, бир вақтлар бойларга қарши курашганди, энди ўзи шулардан бирига айланибди, деб ўйлагансан-да! Ундай бўлса, сен билан бошқача гаплашаман.

— Буни ҳаёлимгаям келтирганим йўқ...

— Бўлмаса нима учун уйимга биқиниб кирдинг? Уғирлик қилиш учун эмасми ахир?

Саид жавоб қидириб анча ўйланиб қолди.

— Билмайман. Ҳозир ҳам ўзимга келганим йўқ, лекин барибир менга ишонмайсан.

— Ҳали ишонгин ҳам дерсан! Ёлғон гапираётганингни ўзинг ҳам билиб турибсан, очингани айтсам сен ўзинггаям ишонмайсан. Ўз тўғрингда бўлмағур ҳаёлларга бориб, менга ҳасад қилиб, аламингга чидай олмай миянг айнаб қолибди! Энди нима десанг ҳам сени полицияга топширишга тўғри келади...

Саид охири таслим бўлди.

— Мени кечир,— деди у.— Мен ҳалиям ўтмишдаги жиноятларим таъсиридан қутулолмаяпман.

— Сенга ҳеч қандай раҳм-шафқат йўқ. Мен ичинг қанақа-ю, ниятинг нималигини яхши биламан! Нимани ўйлаётган бўлсанг — биламан. Ҳаммасини биламан! Ҳа, энди сени полицияга топширмай қўймайман...

Саид ялиниб қўлини кўтарди:

— Керак эмас...

— Эҳа, керак эмас дегин?! Нима, шундан кейин ҳам жазога лойиқ эмасмисан?

— Лойиқман, лекин шундай бўлсам ҳам мени тутиб берма!

Рауф жаҳл билан бурнини тортиб қўйди.

— Агар яна қўдимга тушсанг, билиб қўй, қўнғиздай қилиб мажақлаб ташлайман!

Саид енгил нафас олиб эшик томон юрди. Шунда орқадан:

— Пулни чўз!— деган овоз эшитилди.

Саид аввалига шошиб қолди, кейин чўнтагидан ғижимланган иккита қоғоз пул чиқарди. Рауф пулни олгач:

— Йўқол!— деб ўшқирди.

Саид яна Нил соҳилида. Қутулдими? Ишқилиб, омон-эсон қутулди шекилли. Лекин бу гал соғ-саломат қутулганидан суюниш ўрнига аксинча, мағлубиятга учрагани учун қўнгли ғаш, таъби тирриқ эди. У субҳидам ҳавосидан кўксини тўлдириб нафас оларкан, қўлга тушган хонада сипсиллиқ пол билан садаф қадалган эшикдан бўлак ҳеч нарса кўролмаганини эслаб ҳайрон қолди. Э, шунисига ҳам шукур!.. Саид шундан кейингина иккита ғижимланган пулдан ажралганини ҳам вақтинча унутиб, муздай субҳидам оғушига сингиб кетди.

Тонг ёришиб, осмондаги сўнги юлдузлар ҳам сўна бошлади.

БЕШИНЧИ БОБ

Қаҳвахонада одам унча кўп эмасди. Улфатлар Саидни кўрган заҳоти ўрниларидан ирғиб туришди.

— Уни қаранглар, Саид келди!

— Оббо оғайни-эй! Роса хурсанд қилдинг-да!

Одамлар Саид билан қучоқлашиб ўпиша кетишди. Қаҳвахона бошлиғи Тарзан муаллим ҳаммадан олдин югуриб келди. Саид ҳамманинг қўлини миннатдорлик билан сиқиб кўришди.

— Раҳмат, Тарзан муаллим, раҳмат биродарлар...

— Қачон чиқдинг?

— Утган куни.

— Биз ҳам байрамга жавоб берса керак деб ўйловдик.

— Худога шукур...

— Бошқалар нима бўлди?

— Аста-секин ҳаммаси ўз вақти билан чиқади...

Тарзан муаллим ниҳоят суҳбатни бўлди-да, Саидни

тўрга олиб ўтиб, диванга ўтқазди. Ҳамма ўз жойига қайтди, шундан сўнг қаҳвахона яна илгаригидай тинчиди қўйди. Бу ерда ҳеч нарса ўзгармаган: Саид бу ердан худди кунни кеча чиқиб кетганга ўхшайди; ўша-ўша доира шаклидаги хона, ўша мис устун, суянчиғи похолдан тўқилган ўша ёғоч стуллар. Қаҳвахонанинг ўша қадимги беш-ўнта шинавандалари бурчак-бурчакларда ўлтиришипти; илгаригидай бамайлихотир чой ичиб, ўз ишларини битиришяпти. Каттакон дераза билан ланг очиқ эшикдан қаралса, уйнинг иккала томонида бепоён ва беҳад текислик кўринади. Ҳамма ёқ зулмат денгизига фарқ бўлиб, милт этган чироқ кўринмайди. Фақат олисдан келган қаҳқаҳа садосигина теваарак-атрофга чўккан сукунатни аҳён-аҳёнда бузиб туради. Деразадан кириб эшикдан чиқиб турган майин шабада чўлнинг шифобахш тоза ҳавосини олиб келарди. Саид хизматкор боланинг қўлидан стакандаги чойни олди, совушини ҳам кутмай бир ҳўплади-да, Тарзан муаллим томон эгилди.

— Хўш, ишлар қалай кетяпти?

Тарзан хафа бўлгандай лабини бурди.

— Нимасини сўрайсан, ҳеч кимга ишониб бўлмай қолди...

— Нима гап ўзи?

— Ҳаммаси текинхўр! Худди давлатга хизмат қилаётгандай ноз қилишади...

Саид пиқ этиб кулди.

— Ҳар ҳолда текинхўрлар сотқинлардан кўра яхшику. Мана шунақа битта сотқиннинг касофати билан турмага тушиб чиқдим.

— Йўғ-э!

— Ростдан хабаринг йўқми ҳали?— деди Саид кўзларини қисиб.

Тарзан муаллим бош чайқади. Саид унинг қулоғига шивирлади:

— Менга яхши тўппонча керак!

Тарзан муаллим бажонидил:

— Хўп бўлади!— деди.

Саид миннатдорлик билан унинг елкасига қоқиб қўйди-да, хижолат тортиб:

— Мени кечиргин...— деди.

Тарзан муаллим ўпкалангандай, унинг гапини бўлди:

— Бошқаларнинг йўли бўлак, аммо сен нимани сўрасанг ҳам йўқ демайман!..

Саид енгил нафас олиб чойини ича бошлади. Кейин ўрнидан туриб дераза олдига борди. У ўрта бўйли, қотмадан келган, аъзойи бадани пружинадай тараиғ ва чайир эди. Шамол унинг костюм барларини худди елкандай ҳилпиратарди. Саид дераза ортида зулмат қўйнида ётган чўлга қаради. Кўкда қум сингари сочилган юлдузлар милтирарди. Уй ёнидаги тепалик устида ҳам юлдузчалар йилт-йилт ётар: қоронғи тун қўйнида тоза ҳаводан нафас олиш учун келган кашандалар тамаки чекишарди. Олисларда эса кунботар томонда, уфқнинг бир чеккасида Аббосия чироқлари кўринарди. Фақат шуларни кўргандан кейингина бу мўъжазгина қаҳвахона чўлнинг нақадар ичкарасида эканини тушуниш мумкин. Қаҳвахонаям худди бепоён океандаги оролни ёки беҳад осмондаги самолётни эслатарди. Саид деразадан бошини чиқарган заҳоти, тоза ҳавода роҳатланмоқ учун тўпланганларнинг овози қулоғига чалинди. Хизматкор бола тез-тез юриб тепадагиларга чилим элтаркан сархонадан чирсиллаб учқун тарқалди. Шундан кейин тепадагиларнинг гурунги янада қизиб, кулги садолари барала эшитила бошлади.

— Йўқ, сиз менга ер юзидаги тинч жойни топиб беринг-чи,— деди бир йигитча ҳорғин овозда. Иккинчиси шўхлик билан унга эътибор билдирди:

— Мана шу ернинг ўзи-чи? Сен нима, ҳозир нотинчмисан?

— Ҳозирча нотинчман. Ҳамма гап ана шунда-да!

— Нотинч бўлишнинг нимаси ёмон? Жилла бўлма-са одам, эртага нима бўларкин, деб ташвиш тортмайди-ку.

— Демак, осойишталик ва тинчлик сенга хуш келмас экан-да?

— Дор сенга мунтазир бўлиб турганини кўрсанг, бунақа осойишталикдан орқангга қарамай қочарсан!

— Дорнинг бу ишга алоқаси йўқ! Унақа масалада сенга фақат жаллод ёрдам бериши мумкин.

— Яшанглар-е, қоронғи чўлда маҳмаданалик қилишга устасизлару, шаҳарга қайтишга тобларинг йўқ-да!

— Бутун мусибат — душманимиз бизга ошналығыда.

— Мен сенга айтсам, ҳамма бахтсизлик ошнаимиз бизнинг душманимиз эканида.

— Тўғриси айтганда, ўзимиз қўрқоқмиз.

— Балки шундайдир. Эндиги замонда ботир одамлар қолибдими ўзи?

— Бекор айтибсан — ботирлик ҳамма даврларда ҳам ботирлигича қолади.

— Ҳлим — ҳамма вақт ҳам ҳлим!

— Худди тун билан чўлдай!

Гурунгни қарангу! Саид бундан ҳеч бало тушунолмади. Шундай бўлса ҳам бу суҳбат қалбидаги қандайдир бир торни, ана шу тун сиридай ноаниқ ва сирли торни чергандай бўлди. Сен ҳам бир вақтлар ана шу йигитлар сингари ёш ва олов эдинг, деди Саид ўзига-ўзи. Жўшқинлик ғайрати шароб каби сени ҳам маст этарди. Сен қотил сифатида эмас, балки курашчи сифатида қўлингга тўппонча олгандинг. Мана шу қаҳвахона жойлашган тепаликдан нарида, ҳув анави ерда, кийимлари кир-чир бўлса ҳам юраклари покиза ёш-ёш йигитлар тўппонча отишни ўрганишарди. 18-рақамли виллада яшовчи анави аблаҳ йигитларнинг бошлиғи эди. Ҳзи ҳам отар, бошқаларни ҳам ўргатар, ора-сира ҳикматли сўзлар айтиб қўярди. «Тўппонча бугдой нондан ҳам азизроқ, Саид Маҳрон! Сен отанг билан шайхникига бориб қиладиган тоат-ибодатингдан ҳам муҳимроқ!» деганди ўшанда. Бир куни кечкурун: «Биласанми, Саид, бу мамлакатда одамга нима керак?» — деб сўраганди. Лекин Саиднинг жавоб беришини ҳам кутмасдан: «Тўппонча билан китоб, — деганди. — Тўппонча ўтмиш билан орани очиқ қилиш учун, китоб эса, келажак ғамини ейиш учун керак. Шунинг учун отишни ўрган, китоб ўқи!» Студентлар ётоқхонасида қаҳқаҳа уриб кулганида афт-башараси қандай бўлиб кетгани эсингдами? Саид бир куни тўппонча ўмариб келганида, Рауф: «Наҳотки ўғирлаган бўлсанг? Қўрқмадингми? Баракалла! Зарари йўқ, қайтага зolimларнинг гуноҳларини енгиллаштирибсан. Тўппончасини тортиб олишга сенинг тўла ҳақинг бор, Саид, гапимга ишонавер», деганди. Ҳа, сенинг нимага қобиллигингни мана шу чўл ҳам билади, Саид. Отанг ўқинг мўлжалга бехато тегарди. Саид деганда одамлар ажални кўз олдиларига келтириб: «У ажалдан ҳам даҳшатли», — дейишарди.

Саид юзини оромбахш шабадага тутиб, кўзларини юмди. Шунда кимдир қўлини унинг елкасига оҳиста қўйди. Саид ўгирилиб қаради-ю, тўппонча узатиб турган Тарзан муаллимни кўрди.

— Душманларингни отавер, олло сенга ёр бўлсин...

Саид қуролини олиб, у ёқ-бу ёғини кўздан кечирди, тепкисини босиб кўрди...

— Қанча беришим керак, Тарзан муаллим?

— Сенга ҳада қилдим.

— Йўғ-е! Сенинг ёрдаминг билан яқинда бойиб кетишим мумкин!

— Бунинг учун неча марта ўқ узиш керак бўлади?

Иккиси қайтиб келиб яна диванга ўтирди. Эшикнинг нариёғидан аёл кишининг қаҳ-қаҳ уриб кулгани эшитилди.

Тарзан муаллим жилмайиб қўйди-да:

— Бу Нурия, эсингда борми?— деди.

Саид қоронғиликка тикилди.

— Илгаригидай бу ерга келиб турадимиз?

— Ҳа, онда-сонда бир келади. Сени кўрса суюниб кетади.

— Битта-яримтани илаштириб олганмикин?

— Бўлмаса-чи! Қандолат фабрикаси хўжайинининг ўғли билан юради!

Тарзан муаллим хизматчи болани чақирди-да:

— Хизмат эмас, агар малол келмаса Нурияни чақириб келгин!— деди.

Қани кўрай-чи, Нурия ҳам замонга қараб ўзгарип-тими, йўқми... Бир вақтлар у сенинг ишқингда ўртаниб юрарди-ку! Бироқ сенинг кўнглинг бошқада, анави бевафода эди. Севганингга етишмоқ учун астойдил интилсангу у сени назарига илмаса, оламда бундан ортиқ азоб борми ўзи? Худди булбулнинг тошга қараб сайраганидай ёки майин шабаданинг панжара сихларига урилиб парчаланганидай бир гап. Сен Нуриянинг совғаларини ҳам ҳозир Набавия Илаш деб аталувчи кимсага элтиб берардинг... Саид тишини тишига қўйиб, чўнтагидаги тўппончани ушлаб кўрди. Бу ерда Саид борлигини хаёлига ҳам келтирмаган Нурия эшикдан кирди-ю, Саидга кўзи тушиб, ҳанг-манг бўлганидан остонада таёқдай қотиб қолди. Саид жилмайиб, уни бошдан-оёқ кўздан кечира бошлади. Нурия анча озган. Юзига упа чаплаб ташлаганди; торгина оқ кўйлаги баданига чиппа ёпишган, юбкаси тиззасидан юқори, елкалари ҳам беҳаёларча очиқ эди. Калта қирқилган сочини шамол тўзғитиб турарди.

Нурия Саид томон отилди-да, унинг қўлларини қисиб:

— Бошим осмонга етди...— деди. Кейин ҳаяжонини яширмоқ учун ёлғондакам кулиб қўйди.

— Аҳволларинг қалай, Нурия?

Нурия диванга, Тарзан билан Саиднинг орасига ўтирди.

— Кўрдингми, у ҳалиям қадимгисидай,— деди Тарзан тиржайиб.

— Мен-ку яхшиман-а, ўзинг қалайсан? Кўринишинг ёмон эмас. Лекин кўзларинг ғалати! Менимча, битта-ярим-тадан қаттиқ жаҳлинг чиққанга ўхшайди.

Саид кулди:

— Гапингга тушунолмаяман!

— Сенга қандай қилиб тушунтирсам бўларкин... Кўзларингда аллақандай ғазаб, лабларингда пинҳоний дўқ...

Саид кулиб юборди-да, кетидан афсусланиб:

— Хушторинг ҳозир сени олиб кетгани келади...— деди.

Нурия ғурур билан бошини силкити-да, пешанасига тушган сочини орқасига селпиб ташлади.

— Келса нима? Ўзиям ўлгудай ношуд!

— Ношудми, бошқами — сен барибир озод эмас экансан...

Нурия Саидга айёрона қаради.

— Хўп десанг, унинг кавушини тўғрилаб қўяман, майлими?

— Йўқ, лекин бугун эмас, келаси гал шундай қиларсан, биз ахир яна учрашамиз-ку,— деди-ю, жиддий қилиб қўшиб қўйди Саид:— Одамлар уни тайёргина луқма дейишади, тўғрими?

— Ёглиқ луқма. Биз унинг машинасида чўлга, Шаҳид мақбарасига бормоқчимиз. У ўша ерда бўлишни яхши кўради.

Саид хушёр тортди. Нурия ҳам буни пайқаб қолди.

— Чўлда ўша мақбара ёнида бўлишни яхши кўради, дедингми?

Нуриянинг қош-қовоқлари ҳадиксирагандай чимирилди. У бошини кўтарди, кўзи Саиднинг кўзига тушиб ҳаяжони баттар кучайди. Шундан кейин ўпкаланиб:

— Ана кўрдингми! Сенга мутлақо керагим йўқ!— деди.

Саид бўлса анқовсираб унинг ўпкалаганини ҳам сезмагандай бўлиб деди:

— Нега энди? Мен сени ўзимга жудаям яқин биламан.

— Йўқ, сенга фақат менинг бой хушторим керак...

— Иккимизнинг бирга бўлишимиз унга боғлиқ...— деб кулиб қўйди Саид.

Бу гапдан Нуриянинг капалаги учиб кетди.

— Агар бу иш очилиб қолса, мени ўлди деявер. Унинг

отаси катта одам, қариндош-уруғлариям ачиб ётибди! Сенга нима, пул керакми?

— Пулдан ҳам кўра менга машина керак!

Саид Нурияни эркалаб юзини силаб қўйди:

— Ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдай бемалол юравер. Кўрқадиған гап йўқ: ҳеч нарса бўлмайди, ҳеч ким сендан гумон қилмайди. Ахир мен гўдак эмасман. Шундан кейин иккимиз сен ўйлагандан ҳам тез-тез кўришиб турадиган бўламиз.

ОЛТИНЧИ БОБ

Саид казармани анча четлаб ўтди-да, мўлжаллаган жойига тезроқ етиб олиш учун саҳро ичига кириб кетди. Аббосия саҳроси унга илгаридан таниш бўлгани учун худди қўлида компаси бордай, бемалол бораверди. Чақнаб турган юлдузлар ёруғида мақбара гумбази қорайиб кўринганидан кейин теварак-атрофини кўздан кечирди. Улар шу яқин орада бўлишлари керак. Саид қоронғиликка диққат билан тикила-гикила мақбарани айланиб ўта бошлади. Машина кўринмасди. Ниҳоят, мақбаранинг жанубий томонида унинг қорасини кўриб қолди-да, дарҳол ўша томонга бурилди, сўнгра биқина-биқина унга яқинроқ борди. Шунда унинг қулоғига машинадагиларнинг ўқтин-ўқтин шивирлашгани ва қандайдир ноаниқ товушлари чалинди. Афсуски, сизларга ҳалақит беришга тўғри келади, деди Саид ичида. Ҳозир роҳатингиз бузилади, ўрнини қўрқув эгаллайди. Начора, бу дунёда шодликнинг умри қисқа. Рауф Алвон бир вақтлар: «Бизнинг ниятларимиз яхши-ю, бироқ уюшқоқлигимизнинг мазаси йўқ»,— дерди. Саид янада яқинроқ борди-да, автомобиль эшигининг тутқичидан оҳиста ушлади. Шунда машинадагилар нафасининг ҳарорати юзига урилди. У эшикни шартта очиб:

— Жойингдан қимирлама!— деди.

Чинқирган овоз эшитилди. Иккови ҳам таёқдай қотиб қолди. Саид уларга тўппонча ўқталди-да:

— Қимирласаларинг, отаман... Қани чиқинглар!— деди.

Нурия ялинишга тушди:

— Утинаман...

Ниҳоят, эркак кишининг томоғига қум тиқилгандан баттарғижирлаган овози чиқди:

— Нима гап ўзи? Сизга нима керак?

— Чиқларинг!

Нурия кийимларини чангаллаб машинадан ирғиб тушди. Йигит имиллаб қолди, бироқ Саид «бўл-бўл» қилиб чаккасига тўппонча тиради.

— Қўйинг, отманг!— деди йигит йиғламсираб.

— Пулни чиқар!— деди Саид қисқагина қилиб.

— Пулим ичкарида, пиджакимда!

Саид Нурияни қўполлик билан туртди-да:

— Олиб чиқ!— деб буюрди.

Нурия инграб-синграб унинг амрига бўйсунди.

— Авлиёю анбиёлар ҳақ-ҳурмати ўтинаман, отманг!

— Пиджакни бер!

Саид пиджак чўнтагидан шоша-пиша ҳамённи олди-да, пиджакни эгасига улоқтирди:

— Қани, бошинг омонлигида туёғингни шиқиллатиб қол-чи!

Йигит орқа-ўнгига қарамай ўзини қоронғиликка урди.

Саид машинага ирғиб чиқиб, моторни ўт олди. Мотор гуриллади. Нурия нардан-бери уст-бошини тузатиб олди.

— Келишингни кутиб турган бўлсам ҳам ўтакам ёри-лаёзди!

Саид машинани ўқдай учириб бораркан:

— Манавини ич, ўзингни босиб ол,— деб тўнғиллади.

Нурия бир қултум ютиб шишани қайтиб берди. Саид ҳам қиттай ичди.

— Бечорани қара! Қўрққанидан тиззалари қалтираб кетди-я!

— Сен сахий хотинсан, Нур. Мен бўлсам фабрикачиларни жудаям ёмон кўраман.

Нурия ўзини орқага ташлади-да, тагдор қилиб:

— Сен умуман ҳеч кимни яхши кўрмайсан,— деди.

Саид миқ этмади. Машина Аббосия томон ўқдай учиб борарди.

— Ахир бирга кетяпганимизни биронтаси кўриб қолиши мумкин,— деди Нурия.

Саид ўзи ҳам шуни ўйлаб келаётганди. У машинани Дираса маҳалласига чиқадиган илон изи кўчага бурди, юришини сал секинлаштирди.

— Мен тўппонча топгани ва таниш такси шофёрлари билан келишгани Тарзаннинг олдига кирувдим. Машина

масаласида бунчалик омадим келиши кимнинг хаёлига келипти, дейсан?

— Мана кўрдингми, мен доим сенга ёрдам қиламан!

— Тўғри. Бу сафар жудаям қойил қилдинг. Актрисалик қилсанг бўлмайдим?

— Аммо олдинига роса кўрқдим-да!

— Кейин-чи?

— Менимча, ўз ролимни охиригача яхши ўйнаган бўлсам керак, у ҳеч қандай шубҳага борганиям йўқ.

— У шу қадар кўрқиб кетдики, шубҳаланиш у ёқда турсин, ҳеч нарсага ақли етмай қолди!

Нурия Саидга бурилиб қаради.

— Тўппонча билан машина нимага керак бўлиб қолди?

— Иш учун...

— Жинни бўлибсан! Турмадан чиққанингга кўп бўлдим?

— Утган кун чикдим.

— Яна эски ҳунарингни қиляпсанми?

— Сен ўз касбингни осонгина ташлай оласанми?

Нурия қоронғилыкка, машина чироқлари ёритган йўлга тикилганича жим қолди. Муюлишга етганларида гўё тун баттар қоронғилашиб, зулматга айлангандай бўлди — йўл тўғри тоққа келиб тақалди.

— Қамалганингни эшитганимдан кейин қандай куйиб-пишганларимдан сенинг хабаринг йўқ!— деди Нурия Саиднинг пинжиги кириб.

— Ростданми?

— Яна мазах қилишингни қўймайсан-а!— деб ўпкалади Нурия.

— Сени сираям мазах қилаётганим йўқ. Сенга ишонаман: чунки сенинг қалбинг пок...

— Сенда эса, қалб деган нарсанинг ўзи йўқ...

— Менинг қалбим турмада қолди.

— Йўқ, турмага тушмасданоқ қалбингни йўқотиб қўйгандинг...

Нега бу ҳадеб «қалб-қалб», деб ёпишиб қолди?.. Ундан кўра менга бевафолик қилган хотинимдан, хоинлик қилган дўстларимдан, ённи мендан юз ўгирган қизимдан сўраб қўя қолса бўлмасмиди...

— Қўявер, бир кунмас-бир кун қалбимни топиб оларман...

— Кеча қаерда тунадинг? Хотининг қаердалигингни биладими?

— Билмаса керак.
— Уйингга борасанми?
— Йўқ... Ҳар ҳолда бугун боролмасман.
— Бизникига юра қол!— деб илтимос қилди Нурия.
— Якка ўзинг турасанми?
— Ҳа. Нажмиддин кўчасида, қабристон орқасида.
— Нечанчи уй?
— У ерда биттагина уй бор. Пастки қаватида жут сотадиган контора бор, орқаси қабристон.

Саид ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Танлаб-танлаб топган жойингга қойилман!

Нурия ҳам кулиб юборди.

— Мени у ерда ҳеч ким танймайди. Уйимга ҳеч қачон бирон киши бош суққан эмас. Борсанг, сен биринчи бўласан... Мен энг юқори қаватда тураман...

Нурия Саиднинг жавобини кутар, бироқ у бутун диққат-эътиборини тоғ билан уйлар орасидан ўтган тор йўлга қаратиб чурқ этмасди. Мана шу уйлар орасида шайх Али Жунодийнинг уйи ҳам бор эди. Саид маҳалланинг бошига етганда машинани тўхтатди-да, Нурияга қараб:

— Сен шу ерда туша қол,— деди.

— Мен билан кета қолмайсанми?

— Кейинроқ бораман.

— Бунақа бемаҳалда қайга борасан?

— Менга қара. Ҳозир шу ердан тўғри полиция участкасига борасан. Чўлда бўлган воқеани, ўзингга доғ тушмайдиган қилиб бирма-бир сўзлаб берасан. Менинг қанақалигимни таърифлаб бер, лекин тескарисини айт: семиз, сочи сарғиш, ўнг юзида чандиғи бор, дейсан албатта... Мени зўрлаб олиб кетди, йўлда номусимга тегди, дейишинг мумкин....

— Бу нима деганинг?

Саид унга эътибор бермади, лоақал кулиб ҳам қўймади.

— Бу ҳодиса Зенҳом саҳросида рўй берди, дейсан. Мени йўлда ташлаб, машинани ҳайдаб кетиб қолди, дегин.

— Кейин келасанми?

— Келаман. Эркакчасига сўз бераман! Ростини айт, полиция участкасида ҳам машинадагидек қойил қила оласанми?

— Ҳаракат қиламан...

— Хайр.

Нурия қолди, машина жўнаб кетди...

ЕТТИНЧИ БОБ

Набавияни ҳам, Илашни ҳам, иккисини бир йўла ўлди-ролсам дунёда армоним йўқ эди, дерди Саид ўзича. Кейин фақат Рауф Алвон қолади, у билан орани очиқ қилганимдан кейин «қуён» бўламан. Эҳтимол, чет элга қочиб кетарман. Айтгандай, Сано ким билан қолади?.. Саид фарзанд аламига чидолмай, юрагига тикан қадалгандай бўлиб азоб чекарди... Сен ақлга амал қилмай, ҳиссиётга қулоқ соляпсан. Сен пайт пойлаб туриб калхат сингари бир ҳамла билан ишингни битиришинг керак. Ортиқ кутиб ўтиришдан наф йўқ. Айғоқчилар ҳар қадамингни кузатиб юришипти. Турмадан чиққан пайтингдан бошлаб, сендан кўз узмай пойлашади. Манави машина можаросидан кейин биратўла изингга тушишади энди... Кимсан, фабрикачининг ўғли бойвачча бўлса-ю, ҳамёнидан бор-йўғи беш-олти фунт пул чиқса... Ҳа, кечиктириб ўтирмай тезда зарба бериш керак. Йўқса, ҳамма тоат-ибодат бир пул бўлади. Хўш, Сано-чи, у ким билан қолади? У юракка қадалган ингичка тикан... У сендан юз ўғирсаям хаёлинг фарзанд атрофида парвона бўлаверади. Ёки сен туфайли бевафо онагни тирик қолдирайми, қизим? Жавоб бер, мен бу масалани ҳозироқ ҳал қилишим керак... Саид қоронғи тунда Сиққат ал-Имом кўчасининг муюлишидаги уй атрофида айланиб юрар, машина эса, қалъа ёнидаги майдонга туташган кўчанинг охирида турарди. Дўконлар ёпиқ, кўчада одам боласи кўринмайди. Бундай маҳалда қимирлаган жон қолмайди, ҳамма ин-инига кириб кетади. Ярим кечада сени ким ҳам кутарди... Айниқса Илаш, сенинг бало-қазодек бостириб кириб, ўч олишингни хаёлига келтирармиди... Борди-ю, ҳушёрлик қилиб, сени кутаётган бўлса-чи? Шунда ҳам танлаган йўлингдан қайтмайсан энди. Ҳаттоки, Сано етим қолса ҳам аҳдингда туришинг керак. Чунки, Рауф Алвон — хоин: оламда хоинликдан ёмон нарса йўқ...

Саид чўнтагидаги тўппончасини маҳкам қисиб, уй деразаларига кўз ташлади. Дунёда одамлар эркин нафас олиб бемалол яшашсин десанг, аблаҳларни таг-томири билан қуритиш керак. Саид девор паналаб бориб, кўча эшикка етди. Кейин лип этиб ўзини ичкарига олди-да, нафасини ичига ютиб, зинадан чиқа бошлади. Қоронғида пайпаслаб биринчи қаватдан ўтди, сўнгра иккинчи... учинчи қават ҳам орқада қолди. Ниҳоят, энг тубан ҳисларга

берилган, нияти бузуқ махлуқлар яширинган хонанинг эшиги ҳам кўринди. Қизиқ, деб ўйлаб қолди Саид, агар ҳозир эшикни тақиллатсам ким очаркин? Набавия очармикан? Ё исковуч бирор ерга яшириниб турганмикан? Агар эшикни бузиб-ёриб киришимга тўғри келса ҳам, барибир, бу аблаҳлар мендан қочиб қутулолмайди. Ўйланиб турмасдан тезроқ ҳаракат қилиш керак. Саид Маҳрон озодликка чиққан бўлса-ю, Илаш Сидра тирик юрса — уят. Сен тутқич бермай қутилиб кета оласан, Саид, бўш келма! Бунақа ишлар неча марта бошингга тушган. Сен кўз очиб юмгунча ўйнинг энг баланд ерига чиқиб оласан ва учинчи қаватдан ерга сакраганинда ҳам сенга ҳеч бало бўлмайди. Хоҳласанг, ўзингда қанот ҳам пайдо қила оласан. Лекин ўзингни ҳар қанча у ёқдан-бу ёққа ташлаганинг билан, барибир, эшикни тақиллатишга тўғри келади, гарчи, бунинг хавотирлик томони бўлса-да, бошқа илож йўқ. Ҳозир вақт алламаҳал бўлди, эшик тиқ этса бас, одамлар югуришиб чиқади. Набавия дод солиб, ҳаммани уйғотади, бирпасда аблаҳлар тўпланиб, исковуч ҳам етиб келади... Эшикнинг устки ромидаги ойнани синдириш керак... Саид йўлда машинада келаётганидаёқ бу ҳақда ўйлаган эди, шунинг учун ҳозир шундай қилишни маъқул топди. Тўппончасини ёнидан олди-да, панжара орасидан ўтказиб, даста томони билан ойнани урди. Ойна чил-чил бўлди, унинг овози тунги фарёддай жаранглаб кетди. Саид эшикка жуда яқин келди-да, тўппончасини шайлаб, қоронғиликка тикилганича қимирламай тураверди. Юраги гурс-гурс урарди. Эшик ортидан: «Ким?» деган овоз эшитилди. Бу эркак кишининг — Илаш Сидранинг овози. Саид икки чаккаси зирқираб огриганига қарамай, уни овозидан таниди. Эшик қия очилди. Ғира-шира ёруғда капалаги учиб аланлаган одамнинг қораси кўринди. Саид тепкини босди. Ўқ товуши калтагина «панғ» этди-ю, сўнди. Илаш чинқириб юборди. Саид яна тепкини босди, ўқ қулаётган гавдага санчилди. Шу чоқ ичкаридан Набавиянинг дод-вой солиб ёрдамга чақиргани — даҳшатли фарёди эшитилди. «Сенга ҳам навбат келади, мендан қочиб қутулолмайсан! Ажалинг менинг қўлимда!» деб қўйди Саид зинадан ўқдай тушиб келаётиб. У физиллаганича пастга тушди-да, нафасини ростлаб олиш учун бир зум тўхтади. Кейин лип этиб кўчага чиқди-да, ҳеч нарса кўрмагандай бемалол кетаверди. Дераза қопқоқларининг тарақлаб очилгани, ваҳимага тушган олағовур овозлар, қандай-

дир хитоблар қулоғига чалинди... Ана, ниҳоят кўча бошига қўйиб кетган машинаси кўринди. У машина эшигини шартта очди-да, кириб ўтирди. Майдондан Сиққат ал-Имом кўчасига қараб бир полициячи чопиб келарди. Саид дарҳол ётиб биқиниб олди. Полициячи машина ёнидан ўтиб кетди. Саид секингина гавдасини кўтариб рулга ўтирди-да, вақтни ганимат билиб жўнаб қолди. У одатдаги тезликда майдонни айланиб ўтди; дод-фарёдлар ҳали ҳам тинмаганди. Саид анча олислаб кетган бўлса-да, бу дод-фарёдлар ҳамон қулоғидан кетмасди. Саид бутунлай гангиб қолгани учун қаёққа ва нима учун кетаётганини ўзи ҳам билмасди. Биттаси-ку ўлди. Лекин сотқинлар фаранги бўлган Рауф Алвон ҳали тирик. Ҳақиқатини олганда у Илаш Сидрага қараганда зўр ва қўрқинчлироқ. Мен қотилман, қотиллик йўлига ўтдим. Мен бошқа тоифа одамлар қаторига кирдим. Энди менинг тақдирим ҳам бошқача бўлади. Илгари мен қимматбаҳо буюмларни ўғирлардим, энди разил одамларнинг жонини оламан. «Ҳали сенга ҳам гал келади, мендан қочиб қутулолмайсан. Ажалинг менинг қўлимда! Фақат Сано етим қолмасин деб сени аядим, холос. Аммо, шуни билки, сен учун бундан ҳам даҳшатлироқ жазо топаман. Сен ўлимдан қўрқасан, мен тирик эканман, умринг доим қўрқувда ўтади, бир дақиқа ҳам тинч бўлолмайсан. Саид рулни чангаллаб олганича, ҳамон машинани ҳайдаб борарди. Энди қотилнинг номи ҳамманинг оғзидан тушмайди. Мен яширишим керак. Нимаки бўлмасин, дордан аҳтиёт бўлиш лозим. Ҳа, жаллод охириги тилагинг нима, деб сўраб ўтирмасин. Бу саволни ҳозирча қўя туришга тўғри келади... Саид ниҳоят ўзини қўлга олди. Машина Армия кўчасидан деярли ўтиб, Аббосияга яқинлашиб қолганди. Ана холос! Саид беихтиёр яна ўша хавфли жойга келиб қолганди. Саид машинани шартта қайтариб газни босди-да, бир неча дақиқада кўприкка етиб олди. Биринчи чорраҳадаёқ машинани тўхтатиб, шошилмай тушди-да, ён-верига қарамасдан тўғри кетаверди. У гўё сайр қилиб юрган одамдай секин-аста борарди. Ҳозиргина бутун вужудини ларзага келтирган асабий ҳолат тарқалди-ю, бирданига дили вайрон бўлиб, кўнгли эгасиз уйдаи ҳувиллаб қолди. Ҳозир тун ярмидан ошди, бироқ борарга жойинг йўқ, бечора Саид. Кечаси у ёқда турсин, кундузи ҳам шу аҳвол. Айтгандай Нурия-чи? Йўқ, айниқса бугун уникида тунаш хатарли. Бу зулматнинг кети кўринмайдиганга ўхшайди, умринг қоронғида ўтади энди...

САККИЗИНЧИ БОБ

Саид шайхнинг ҳовлисига кириладиган кўча эшикни итарди, эшик ҳам осонгина очилиб, у ичкарига кирди-да, юзига ёпиб қўйди. Уша ҳовли, ўша хурмо дарахти, ҳамма нарса қадимгисидай, хурмонинг бўйи шу қадар баландки, гўё учи юлдузларга тегиб турганга ўхшайди. Яширинишга бундан боп жой йўқ. Қоронғи ҳужра ҳар маҳалгидай очиқ: гўё шайх Саиднинг келишини билиб атайин кутиб ўтирипти, деб ўйлаш мумкин. Саид секингина остона ҳатлаб ўтди. Қулоғига шайхнинг алланима деб гўлдираётгани чалинди, бироқ «олло» деган сўздан бошқасини ажрата олмади. Чамаси шайх Саиднинг келганини сезмаганга ўхшар, сезган бўлса-да, ўзини билмасликка оларди. Саид лип этиб, китоблар тахланган жойга ўтиб олди, оёғида ботинкаси, чўнтагида тўпшончаси билан бўйрага чўкди. Кейин оёғини чўзиб ёнбошлади, бошини чалқанчасига ташлаб, ўлгудай чарчаганини сездди. Калласи асалари инидай гувилларди. Ўзини бошқа нарсага чалғитишга ҳар қанча уринса ҳам, барибир, ҳозиргина рўй берган ҳодиса сира хаёлидан кетмасди. Қарс этган ўқ овозини, Набавиянинг чинқирганини қайта-қайта эсларди-ю, лекин Санонинг бақирганини эшитмагани учун қайтага суюнади. У шайхга салом бериб, сўрашмоқчи бўлди-ю, бироқ тўсатдан овози чиқмай қолди. Сен бўлса, деди Саид ўзига-ўзи ерга бошимни қўяману уйқуга кетаман, деб ўйловдинг. Аммо бу ер «худодан қўрққанларни титратади, оллонинг номини тилга олганларнинг юрагини юмшатади...» Мана шу ажойиб шайх ҳеч ухлайдимиз ўзи? Бироқ бу «ажойиб шайх» бирдан овоз чиқариб ёлғиз ўзига аён бўлган аллақандай сирли жумлани чўзиб айтди-да, хонани бошига кўтариб: «Юракларига кўз ато бўлиб, кўзларини сўқирлик пардаси босди»,— деб қўйди. Саид кулгидан ўзини туюлмади. У ҳатто бир лаҳза ўз дард-аламларини ҳам унутди. Шайх мени шунинг учун пайқаманган бўлса керак. Шайх тугул ҳозир қандай аҳволдалигимни ўзим ҳам тушунолмай қолдим...

Жимжит сукунатини бирдан муаззиннинг овози бузди. Шунда Саиднинг эсига бошқа бир тун тушди. Уша кечаси ҳам Саид субҳидамгача мижжа қоқмаган, муаззин ҳам худди ҳозиргидай азон айтганди; ўшанда Саид эртаси куни қандайдир қувончли ҳодиса рўй беришини кутганди, лекин қандай ҳодисалиги ҳозир ёдида йўқ. Ушанда муаззиннинг овозини эшитиши биланоқ, кишини толиқ-

тирадиган уйқусиз тундан қутулганига хурсанд бўлган, ўрнидан ирғиб туриб деразага қараганди, зангори субҳидамда жилва қилаётган тонгга тикилиб, қандайдир бир яхшилиқ бўлишини орзиқиб кутганди, лекин нимани кутгани ҳозир эсида йўқ. Саид ўшандан бери муаззин овозини, мовий осмонни, субҳидам пайти билан тонг жилвасини ва ҳозир унутилган ўша шодиёна ҳиссиётини умрбод севиб қолганди. Мана энди яна субҳидам яқинлашмоқда; Саиднинг эса, азбаройи толиққанидан ҳатто чўнтагидаги тўппончасини ушлаб кўришга ҳам мажоли келмайди. Шайх намозга тайёрлана бошлади, туриб чироқни ёқди. У ҳали ҳам Саидга эътибор қилмасди. Жойнамозини ёзиб, чўкка тушгандан кейингина:

— Сен намоз ўқимайсанми?— деб сўради.

Саид жавоб бермади, нега деганда, азбаройи чарчанидан тили калимага келмай қолганди. Кўзи уйқуга кетаркан, шайхнинг намоз ўқиётганини гира-шира хобида кўргандай бўлди. Туш кўрди, турмада ётганмиш, ўзини қанчалик яхши тутса ҳам, қамчи билан роса савалашармиш. Саид бақирармиш, ялиниб-ёлворармиш, кўз ёши қилармиш. Кейин унга сут ичиришибди. Шундан сўнг, Санони кўрибди. Қизча зина тагида қамчи билан Рауф Алвонни роса савалабди. Кейин кимнингдир тиловат қилгани қулоғига чалинади, демак, бирортаси оламдан ўтибди-да, деб ўйлайди Саид. Мундоғ қараса, машинада кетаётганмиш, одамлар кетидан қувиб келишаётганмиш. Бирданига машина мотори бузилиб қолади, Саид тўрт томондан ўраб келаётганларга қарата ўқ уза бошлайди. Бирданига машинанинг радиоприёмнигидан Рауф Алвон пайдо бўлади-ю, эпчиллик билан Саиднинг қўлидан тўппончасини тортиб олади. Саид Маҳрон шунда: «Истасанг, майли, мени ўлдир, қизимда ҳеч қандай гуноҳ йўқ! Зина тагида сени қамчи билан савалаган у эмас. Сени онаси Набавия урди, уни Илаш Сидра гижгизлаган!»— деб бақиради. Саид шундан кейин ўзини шайх Али Жунодий ёнидаги намозхонлар даврасида кўради. У қувиб келаётган одамлардан жон сақлаш учун шайх ҳузурига қочиб кирганмиш. Аммо шайх зарда билан: «Сен кимсан ва орамизга қандай қилиб келиб қолдинг?» деб савол берганмиш. Саид унга: «Мен Маҳронман, собиқ муридингизнинг ўғли бўламан»,— деб, шайхга хурмо дарахти билан мевасини, ўтмишдаги бахтли кунларни эслатибди. Шайх эса, бирданига ундан пропусқа талаб қилибди. Саид ажабланиб, муридга пропусканинг ҳожати

йўқ, дин олдида тақводор ҳам, гуноҳкор ҳам баробар, деган экан, шайх, тақводорларга тобим йўқ, дебди. Саид шундан кейин унга тўппончасини кўрсатиб, бунда нечта ўқ камайган бўлса, шунча одам ўлдирганман, дебди. Шайх барибир бўш келмай, ҳукумат менга бу ҳақда жиддий кўрсатма берган, пропускангни кўрсатасан, деб туриб олибди. Ҳукумат нега энди тўсатдан диний ишларга аралашиб қолди, деган ҳаёлга бориб, Саиднинг тоза боши қотиб яна ҳайрон бўлибди. Шайх шундан кейин, диния назоратидаги олий мансабга номзоди кўрсатилган муҳтарам Рауф Алвон жанобларининг таклифларига биноан шундай қилиняпти, дебди. Саид учинчи маротаба ҳайрон қолиб, Рауф анчайин бир сотқин ва жинойтчи-ку, деган экан, шайх шунинг учун ҳам уни баланд мартабага кўтар-кўтар қилишяпти-да, чунки у қуръонга янгича тафсир бериб бошқатдан нашр этишга ваъда қилди, ўшанда ҳар ким ўз ҳол-қудратига қараб харид қилиш имкониятига эга бўлади, дебди. Қуръоннинг янги нашридан келган фойда клуб қурилиши фондига тушармиш, клуб эса, қиличбозлар, овчилар, ўз-ўзини ўлдирувчилар клуби эмиш. Саид шунда қуръонга янгича тафсир берадиган департаментда хазиначи бўлиб ишлашга тайёрман, Рауф Алвон менга кафил бўлади, чунки мен у кишининг энг қобилиятли шогирдлариданман, дебди. Шайх бўлса шунда қуръоннинг сураи Ёсинини ўқиган экан, бирданига, хурмо шоҳларида чироқлар ёниб кетибди, намозхонлардан бири: «О, Миср фуқаролари, Имом Ҳусайнни бағрингизга олган кундан бошлаб сиз бахтиёрсиз»,— деб хитоб қилибди...

Саид кўзини очди. Теварак-атроф аллақандай қизғиш туманга бурканганга ўхшаб кўринарди. Кўзи шайхга тушди. У чордана қуриб қимир этмай ўтирарди, соқоли ҳам, кўйлаги билан бошидаги ҳожи дўпписи ҳам ниҳоятда оппоқ эди. Шайх Саиднинг безовталаниб қўзғалганини сизди-да, бир қараб қўйди. Саид хижолат тортиб дарҳол жойига ўтирди, ўтирган заҳоти кечаси рўй берган воқеа ярқ этиб хаёлидан ўтди.

— Ҳадемай кеч бўлади,— деди шайх,— сен бўлсанг туз тотганинг йўқ...

Саид туйнукка кўз ташлади, кейин яна шайхга қаради-да, саросималик билан шайхнинг гапини такрорлади:

— Ҳадемай кеч бўлади...

— Ҳа, мен ўзимга-ўзим: «Уйғотмай қўя қолай. Олло ўзи ризқ-рўзимизни етказар...»— дедим.

Саид ҳушёр тортди. Бу ерда кун бўйи донг қотиб
ётганини битта-яримта кўрган бўлса-я!

— Уйқумда бу ерга одамлар келганини эшитдим...

— Ҳеҳ нимани эшитганинг йўқ. Бу ерда одамлар бўл-
гани рост. Биттаси овқат олиб келди, биттаси супуриб-
сидирди, кактус билан хурмони суғорди, намозхонлар ке-
лишига ҳовлига сув сепиб чиқди...

Саид яна ҳушёр тортди.

— Улар қачон келишади, тақсир?

— Кунботарда. Ўзинг қачон келдинг?

— Тонготарда...

Орага бир лаҳза сукунат чўкди. Шайх соқолини силаб
қўйди.

— Сен жуда шўрпешанасан, ўғлим!

— Нега?— сўради Саид хавотирланиб.

— Кўп ухладинг, бироқ уйқунгда ҳам безовта бўлдинг.
Бамисоли офтобда қаровсиз қолган гўдакка ўшардинг. Гў-
дак офтобдан қийналиб, сояга боргиси келиб турса ҳам,
барибир юраверади. Наҳотки ҳалигача тўғри юришга ўр-
ганмаган бўлсанг.

Саид қизариб-шишиб кетган қовоқларини ишқалади.

— Ухлаб ётганимни одамлар кўрганини ўйласам, нега-
дир юрагим ҳовлиқаверади...

— Атрофда нималар бўлаётганини кўрмаган одам ба-
мисоли мурдадай гап,— деди шайх пинагини бузмай.

Саид чўнтагидаги тўппончасини секингина ушлаб қўй-
ди. Мабодо шу топда шайхга бирдан тўппонча ўқталса,
у нима қилган бўларди? Унинг хотиржамлигини оламда
қандай куч буза оларкин?

— Қорнинг очми?— шайх яна сўради.

— Йўқ.

Саиднинг кўзига шайх хиёл жилмайгандай туюлди:

— Агар тангри бизни қашшоқ қилгани рост бўлса, бой-
лик инъом этмоғи ҳам муқаррардир.

— Ҳамма гап мана шу «агар»да!— Саид истеҳзо билан
давом этди.— Агар менинг хотинимдай хотинга йўлиқсан-
гиз, ўз пушти камарингиздан бўлган қизингиз сиздан юз
ўгирса, унда нима қилардингиз тақсир?

Шайхнинг тиниқ кўзларида ҳамдардлик аломати кў-
ринди.

— Яратган ўзи билади, ўзига аён...

Тилингни тишлаб жим ўтир, йўқса, бу тил сени тутиб
беради, бутун сирингни очиб ташлайди, кейин ҳаммасини

бўйнингга олишга мажбур бўласан. Балки, иқрор бўлишнинг шайх учун кераги ҳам йўқдир. У шундоқ ҳам бутун сир-асрорингни фаҳмлаб ўтирган бўлса керак, чунки у билмаган нарса йўқ... Дераза тагидан газетачининг овози эшитилди. Саид югуриб чиқди-да, унга чақа узатиб, «Сфинкс» газетасини олиб қайтди. У энди шайхни ҳам унутганди. Катта-катта ҳарфлар билан терилган биринчи саҳифадаги «Қалъа атрофида мудҳиш қотиллик» деган сарлавҳадан Саид кўз узмай тикилиб қолди. Мақолага тез-тез кўз югуртириб чиқди, бироқ ҳеч нима тушунмади. Балки, газета бошқа қотиллик ҳақида ёзганмикин? Йўқ, мана, ўзининг сурати ҳам босилибди, ёнида Набавия билан Илаш Сидра ҳам бор. Хўш, ундай бўлса, ўлган ким экан? Мақолада Саиднинг тарихи бир бошдан баён этилиб, роса шармандаи шармисор қилинганди. Саиднинг турмадан чиққани, лекин хотини унинг ёрдамчисига тегиб кетгани тўғрисида батафсил ёзилганди. Хўш, ўлдирилган ким бўлди ўзи? Ҳеч нарса тушунмадим. Бир бошдан яна ўқиб чиқиш керак. Кимни ўлдирганингни, ўқинг кимга текканлигини билишинг шарт. Бу қандай гап? Ўлдирилган одам сенга бутунлай нотаниш-ку, ўзи у ёқда турсин, суратини биринчи марта кўриб турибсан. Яна бир марта ўқиб кўр-чи. Бундан чиқди, ўша куни сен кириб уйда исковуч билан ялоқхўрларга рўпара бўлганиндан кейин Набавия билан Илаш кўчиб кетишган, уларнинг ўрнига бошқа хонадон кўчиб келган экан-да! Бу хонадон уй эгаси билан қилинган шартномани Илашдан сотиб олган бўлса керак. Демак, сен эшитган овоз Илашнинг овози эмас, чинқирган ҳам Набавия эмас, бошқа хотин экан. Шундай қилиб, натижада Муҳаммад Али кўчасидаги қандолат дўконининг ишчиси Шаъбон Хусайн деган киши бекорга ўлиб кетди. Саид Маҳрон эса хотини билан рақибини ўлдираман деб, янги кўчиб келган Шаъбон Хусайнни ўлдириб қўйибди. Қўшнлардан бири, жиноят содир бўлган уйдан Саиднинг чиқиб кетаётганини ўз кўзи билан кўрибди, ҳарчанд бақириб полицияни чақирса-да, овози кўпчиликнинг шовқин-суронидан эшитилмабди. Қандай расво одам бунчалик хатога йўл қўйиб, ноҳақ қон тўкиши мумкин-а?! Демак, сени дор соғиниб қопти, Саид. Илаш Сидра бўлса, соппа соғ юрибди. Мана сенга даҳшатли ҳақиқат, ўлиги ўғирланган қабрдан ҳам даҳшатлироқ ҳақиқат... Саид газетадан аранг кўзини олди. Шайх Али Жунодий эса туйнукдан кўкка тикилар, нимагадир жилмаярди. Саид

бирдан ваҳимага тушиб, нега осмонга тикилганини, нега жилмайганини билгиси келди. Балки у ҳам осмонда кулги қистағадиган бирор нарсани кўрармикин? Лекин Саид ундай қилмади. Майли, шайх кулса кулаверсин, бошқаларга кўриш насиб бўлмайдиган нарсани кўриб илжайверсин. Бироқ ҳали замон бу ерга муридлар келишади, улар Саидни таниб қолишлари мумкин, нега деганда, бугун унинг суратини ҳамма кўрди. Ҳозир газетадаги суратга мингларча одам тикилган бўлса керак. Баъзилар ҳайрон қолиб, баъзилар ваҳимага тушиб, баъзилар суюнгандан йиртқишлардай оғзини иржайтириб томоша қилаётган бўлса ҳам ажаб эмас. Сен бўлсанг таъқиблардан қочиб юрибсан, гўрга киргунингча шу алфозда қочиб юраверасан. Дунёда ҳеч киминг йўқ, ёлғизликда умринг ўтади, ойнада ўз аксингни кўрсанг ҳам чўчиб тушасан. Тирик мурдасан. Мушукдан қочган сичқондай ўзингни у ковакдан бу ковакка уриб, биқиниб кун кўрасан. Душманларинг эса суюнади, жони киради.

Шайх шу пайт Саид томонга қаради-да, меҳрибонлик билан:

— Чарчабсан, болам... Тур, юз-қўлингни юв,— деди. Саид зарда билан газетани буклади.

— Мен ҳозир кетаман, сизга ортиқ халақит бермайман...

— Ахир бошпананг шу ерда,— деди шайх юмшоқлик билан.

— Тўғри, бироқ бундан бошқа бошпанам ҳам бор...

Шайх бошини қуйи қилди.

— Ундай бўлганда сен бу ерга келмасдинг.

Тоққа жўна, дерди Саид ичида, қоронғи тушгунча ўша ерда ёт. Ҳамма ёқни зулмат қопламагунча бошингни кўтарма. Офтобдан, ёруғдан қочиб, қоронғида жон сақла. Улгудай чарчадинг, бироқ кучингни нимага сарфладинг? Шайбон Ҳусайинни ўлдиришгами? Кимсан ўзинг, Шайбон? Мен сени танимасдим. Шайбон Ҳусайн, лоақал бирон марта учратган эмасдим. Бола-чақанг борми? Бир кунмас бир кун умрида кўрмаган ва мутлақо танимайдиган одам ўлдириб кетади, деб сира ўйлаганмидинг? Бир бечора бекордан-бекорга ўлиб кетди. Набавия Илаш Сидрага тегиб олганлиги учун унинг касрига учради. Бошқа одамга аталган ўқ адашиб унга санчилди. Мен қотилман, лекин ҳеч нарсага ақлим етмай қолди. Бу чигал масалага ҳатто шайх Али Жунодийнинг ҳам ақли етмаса керак. Лоақал бир учи-

ни тушунсам ҳам, кўнглим жойига тушарди-я, бироқ буни ҳал қилишга мен қодир эмасман.

— Жуда чарчабсан,— шайх гапини яна такрорлади.

— Турмуш чарчатиб қўйди.

— Ҳа, гоҳида биз шундай важ қиламиз,— деди шайх.

Саид ўрнидан туриб, эшик томон юрди.

— Хайр, тақсир!

— Бемаъни сўз,— деди шайх эътироз билдириб. — Унинг ўрнига «Дийдор кўришгунча!»,— дегин.

ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

Шу қадар қоронғики, бундай тунда кўрашапалакка айлангинг келади. Эшик томондан доғ бўлган ёғ ҳиди димоққа уради. Нурия қачон қайтаркин? Бир ўзи қайтармикин, ё... То аламинг босилгунча Нурияникида қолишга чидайсанми? Эҳтимол сен, Рауф, мендан умрбод қутулдим деб ўйлаётгандирсан? Қутулиб бўпсан! Бу тўппонча билан мен ҳали кўп ишлар қиламан, фақат омадим келса бас. Тўппончам ғафлатда қолганларнинг кўзини очишга ёрдам беради. Ҳаммасига шулар айбдор: Набавия, Илаш, Рауф ва уларга ўхшаган хонларнинг пайдо бўлишига шу ғофиллар сабаб...

Зинадан кимдир чиқиб келаётгани Саиднинг қулоғига чалингандай бўлди. Ҳа, шундай. Саид зинапоя оралигидан қараб деворда липиллаган шуълани кўрди. Нурия гурут чаққан бўлса керак. У қаттиқ чарчаган одамдай имиллаб, бир зинапоядан иккинчисига аранг кўтариларди. Шу ердалигимни унга билдириш керак, деди Саид ичида, йўқса, тўсатдан кўрқиб кетиб, ўтакаси ёрилиши мумкин. Саид йўталиб қўйди.

— Ким?— деган овоз эшитилди.

Саид панжарадан энгашиб шивирлади:

— Менман, Саид Маҳронман...

Нурия қадамини тезлатди. Саид унинг тез-тез нафас олганини бемалол эшитди. Ниҳоят, Нурия ёнига келди, қўлини унинг елкасига қўйди.

— Сенмисан? Ё худойим... Анчадан бери кутяпсанми?— Нурия қувонганиданми ё тез юриб келганиданми энтикиб-энтикиб гапирарди.

Нурия қулфни очиб Саидни уйга бошлаб кирди-да, чироқни ёқди. Бу ҳувуллаган узун даҳлиз бўлиб, унинг ён

томонида эшик бор эди. Улар мўъжазгина чор бурчак хонага киришди. Бу ер ниҳоятда дим эди; Нурия деразани ланг очиб юборди. Саид ўзини кушеткага ташлади-да, нолигансимон бўлиб:

— Келганимга анча бўлди. Сени кутавериб, сочларим оқариб кетди,— деди.

Нурия устки кўйлагини ечиб қўйди-да, рўпарадаги бошқа кушеткага ўтирди.

— Тўғриси айтсам, сенинг келишингга ишонмай қўювдим.

Икковининг ҳорғин кўзлари тўқнашди, Саид райсизлигини сездирмаслик учун жилмайиб қўйди.

— Нега энди? Мен сенга чин сўз берувдим-ку...

Нурия билинар-билимас жилмайди.

— Кеча мени полицияда сўроқ қилавериб жонимни олишди. Машина қаерда деб роса суриштиришди.

Саид пиджагини ечиб ташлаб, чангу терга беланган кўйлагида қолди.

— Машина гарчи менга зарур бўлса ҳам, ундан кечишга аҳд қилдим. Ҳар ҳолда полиция уни топиб эгасига қайтаради. Бир ўғрини иккинчи ўғридан ҳимоя қилиш полициянинг вазифаси-ку.

— Кеча яна нима ҳунар кўрсатдинг?— деб сўради Нурия хавотирланиб.

— Арзимаган нарса. Вақти келганда биларсан.

Саид деразага қараб чуқур хўрсиниб қўйди.

— Деразанг шимолга, денгиз томонга қараган экан. Бу ерда одам яйраб нафас олади...

— Боб ан-Насргача ҳамма ёқ шип-шийдам. Дераза орқасида қабристон...

Саид кулимсиради.

— Оромбахш тоза ҳаво ҳам шу ёқдан келяпти дегин...

Мунча суқланиб менга тикилмаса, дерди Саид ўзига ўзи, тикилган сари юрак сиқилади, қайтага баттар зерикасан. Уни юпатиб, эркалатиш ўрнига ўз дард-аламингни, хўрланганингни ўйлайсан, холос.

Нурия чала қолган гапга қайтиб, сўради:

— Анча кутдингми?.. Жуда чатоқ бўлибди-да,— деди.

Саид синамоқчи бўлиб унга қаттиқ тикилди-да:

— Энди мен анчагача уйингда қоламан,— деди.

Нурия бу гапдан терисига сигмай кетди.

— Умрбод қолсанг ҳам майли.

Саид дераза томонни имлаб кўрсатди:

— Жуда соз, сенга қўшни бўлганимдан кейин умрбод ёнингда бўламән...

Нурия ўз хаёллари оғушида бўлгани учун бу гап қулогига киргани ҳам йўқ.

— Уйингдагилар сендан хавотир олишмайдими?

Саид ботинкасига тикилиб:

— Менинг уйим йўқ,— деди.

— Йўқ, мен хотинингни айтяпман...

Йўқ, мен чеккан азоб-уқубатларни айтмоқчисан, дерди Саид ичида. Эси пастлик қилиб отган ўқим беҳуда кетганини юзимга соляпсан. Ўзимни ерга уриб иқрор бўлишимни кутяпсан. Ахир бир вақтлар кўнглимни овлаб, роса уриниб қалбимдагини билолмагансану, энди сенга ёрилармидим. Бироқ газеталар ҳамма ёққа овоза қилиб юборгандан кейин энди сир сақлаб ёлгон гапиришнинг нима ҳожати бор?

— Мен сенга айтдим-ку, уйим йўқ...

Нурия ўйланиб қолди. Унинг кўзлари қувончдан порларди. Лекин бунга Саиднинг гаши келиб: ўзингга бир қарагин, юзларинг сўлиб қолипти-ку...— деб қўйди ичида.

— Хотинингни қўйдингми?— сўради Нурия.

Саид алам билан қўл силтади.

— Анча бўлди, турмадалигимдаёқ ажралишганмиз. Менга қара, шундан бошқа гап қуриб кетдими?

— Хотининг ярамас экан!— деди Нурия ғазаб билан.— Сендай эрни ҳатто умрбод каторгага ҳукм қилинганинда ҳам кутиши керак эди...

Муғамбирлик қияпсан, дерди Саид ичида, ачиниб гапиряпсан. Мендай одамга ачиниш керак эмас. Менга ачинмай қўя қол. Мен фақат ўққа ачинаман: гуноҳсиз одамни нобуд қилди.

— Ростини айтсам, ўзим ҳам унинг олдида гуноҳқорман.

— Барибир у сенга муносиб эмас.

Мана бу тўғри гап бўлди. Умуман, хотин зоти менга тўғри келмайди. Бироқ Набавия қирчиллама жувон, сен бўлсанг жар ёқасида турибсан, гўё милтиллаган шамга ўхшайсан, пуф деса сўнасан қоласан. Шунинг учун ҳам сенга ачинаман, холос.

— Мени бу ерда ҳеч ким кўрмаслиги керак.

Нурия ниҳоят Саидни қўлга олганини англаб, азбаройи суюнганидан қулиб юборди.

— Сени шундай яширайки, ҳеч ким тополмайди,— деди-да, Саиднинг пинжига кириб:— Бирор чатоқ иш қилмадингми?— деб сўради.

Саид нафратлангандай кифтини қисиб қўйди.

— Ҳозир сенга овқат тайёрлайман.— Нурия ўрнидан турди.— Менда ҳамма нарса бор. Илгари мени назаринга илмай, қуруқ муомалада бўлганинг эсингдами?

— Уша кезлари ишқ-муҳаббат юрагимга сиғмасди.

Нурия Саидга ўпкалагандай қараб қўйди.

— Оламда муҳаббатдан кучлироқ нарса борми? Мен ўзимча, Саиднинг юраги тош бўлса керак, дердим. Шундай бўлса ҳам, қамалганингни эшитиб шунчалик куйиб-пишдим-ки, асти қўявер...

— Ана шунинг учун ҳам сенинг олдинга келдим-да! Нурия бу гапдан жаҳли чиқиб:

— Ахир мени тасодифан учратиб қолдинг-ку!— деди.—

Дунёда Нурия борлиги эсинга ҳам келмагандир!

Саид айёрлик билан қовоғини солиб олди.

— Сеникидан бошқа борадиган жойи йўқ деб ўйлайсанми?

Нуриянинг раҳми келди. У Саиднинг пинжига кириб юзини силаб қўйди-да, узр сўради.

— «Йиртқичларнинг жиғига тегиш ман этилади» деган гапни мен бутунлай унутибман... Юзинг ўтдай ловиллаб ёняпти-я! Соқолинг тикан бўлиб кетибди. Муздай душга тушишни таклиф этсам нима дейсан?

Саид жилмайди. У душга тушишга қаршилик қилмади.

— Ундай бўлса, ваннахонага марш! Унгача мен дастурхон тузайман. Кечки овқатни ётоқда қиламиз, у ер шинамроқ, деразаси ҳам қабристонга қараган...

УНИНЧИ БОБ

Қаёққа боқилса қабр кўринади: этаги то уфққа довер чўзилган қабристон... Қабр тошлари гўё ваҳм ичида илтижо қилиб кўкка чўзилган қўлларга ўхшайди. Бироқ бу тошлар нимадан чўчиши мумкин? Бу ер сукунат ва ҳақиқат шаҳридир. Бу ер бахтиёрлар билан бахтсизларнинг, ўлдирилганлар билан қотилларнинг йўллари тўқнашган чорраҳадир. Полициячилар билан ўғрилларнинг абадий бошпанасидир, улар биринчи ва сўнгги марта бу ерда ёнма-ён тинчгина ухламоқдалар. Нурия бемалол хуррак отиб ухламоқда, чамаси эрталабгача уйғонмаса керак. Токи полиция сени эсидан чиқаргунча қамоққа тушган одамдай ўтираверасан. Бироқ полиция сени унутармикин - масала

шунда... Аслида ўлим ҳам хиёнат, ҳаётга хиёнат, тирик қолганлар ҳаётни унутмаслиги лозим, бинобарин, қабр ибрат учун керак. Агар мен уларни ўлдирсам ҳам барибир алаимдан чиқмайман. Набавия, Илаш, Рауф... Айтгандай, ўша кечаси билмасдан бировни отиб қўйганимдан бери ўзим ҳам мурдага ўхшаб қолдим. Ҳалитдан бўшашсам кети нима бўлади? Яна бир неча кишининг ёстигини қуритишим керак-ку ҳали...

Орқа томондан қаттиқ эснаган товуш эшитилди. Саид ўгирилиб қаради. Нурия ним яланғоч, сочлари тўзган, парижон ҳолда тушакда ўтирарди. Саидни кўрди-ю, кўнгли жойига тушиб хўрсиниб қўйди.

— Тушимда сен яна кетиб қолганмишсан. Сени кута-кута саргайиб сомон бўлганмишман.

— Фақат тушда шунақа бўлади,— деди Саид маъюслик билан.— Унгингда доим тескариси бўлади: сен кетиб қола-сан, мен кутиб ўтираман.

Нурия ваннахонага чиқди, бирпасдан сўнг юз ва сочларини йўл-йўлакай артиб уйга кирди-да, пардоз-андозга тушди. Саид унга тикилиб томоша қиларди. Тикилган сари кўзига Нурия бутунлай бошқача бўлиб, қувноқ ва шўх қизларга ўхшаб кўринарди. Аслида иккови тентқур, ёши ўттизга яқинлашиб қолган бўлса-да, Нурия ўзини ёшроқ кўрсатиш учун кўзбўямачилик қилиб алдашнинг пайида. Одамлар очикдан-очиқ аҳмоқлик ва аблаҳлик қилишдан уялишмайди-ю, аммо негадир ўғирликни ҳеч кимга билдирмай яшириб қилишади. Мана шуниси чатоқ. Саид Нурияни эшиккача кузатиб борди-да:

— Газета олиб келишни унутма,— деб тайинлади.

У хонага қайтиб кирди-ю, ўзини кушеткага ташлади. У ҳозир том маънода ёлғиз эди. Ҳатто китоблари ҳам шайх Али Жунодийникида қолганди. Саид бекорчиликдан нима қиларини билмай, кўп ерлари дарз кетган хира шифтга тикилар, назарида гўё тўнкариб қўйилган ойна орқали нурсиз сидирға гиламни томоша қилаётгандай бўларди. Деразадан бир парча булутли осмон кўринар, бир гала кабутар осмонда парвоз этиб, ора-сира учиб ўтарди. Сано... Шу қадар кўрқиб кетдики... Эсласам — кўнглим манави қабристон каби ҳувуллаб, юрагим увушади. Билмадим, бирор кун бирон жойда сен билан дийдор кўришиш насиб бўлармикин? Йўқ, бу дунё шундай ёвузки, ўқим хато кетиб кутулиб қолган одамлар менинг меҳр-муҳаббатимдан сени маҳрум этишади. Ҳаётда орзулар кўпинча амалга ошмай-

ди, нотўғри отилган ўқдай нишонга тегмайди, натижада қилинган хатоларнинг аламли изигина қолади. Масалан, Ёизага борадиган йўлдаги студентлар ётоқхонаси ёнида ўқинг биринчи марта хато кетган эди. Хулласи калом, Илаш сенга бутунлай ёт, тасодифий бир кимса, ачинишга арзимаёди. Бироқ Набавия бутун борлигини, фикр-хаёлингга забт этиб қўйган. Агар хиёнат ҳам сепкилга ўхшаб юзга тошадиган нарса бўлганда эди, бадбурушлик ҳам гўзаллик ниқобига яшириномас, не-не пок қалблар алданиб тузоққа илинмасди! Ётоқхона олдида баққоллик дўкони бор эди. Набавия ҳар доим харид қилгани шу ерга келарди. Эғнида яхшигина кўйлак, ҳатто оқсоч хотинлар унинг кўйлагига ҳавас қилиб, бирам чиройликки, дейишарди. Ушанда сен Набавияни кўрган эдинг. Кўчанинг охиридаги боғ-роғлик ҳовлида каттакон уйни бир ўзи эгаллаб, кекса турк ойим яшарди. Набавия унинг оқсочи эди. Димоғидан эшаққурт ёғилган бу бадавлат кампир қўл остидаги ҳар бир оқсоч ва хизматкорнинг келишган, батартиб бўлишини ҳамда озода кийинишини талаб қиларди. Шунинг учун ҳам Набавия доим белга урадиган сочини силлиқ тараб, гулчинсиз туфли кийиб юрарди, кўйлагини диркиллаган баданига чиппа ёпишиб турарди. Ҳатто сен каби унга мафтун бўлмаган одамлар ҳам Набавияни деҳқон қизларига хос ҳақиқий гўзалликка эга, деб мақтардилар, нега деганда, Набавия ширмой юзли, икки бети анордай, чарос кўз, калта бурун, чиройли эди, бағбақасида чиройли холи бўлиб, лаблари пирпираб кулиб турарди. Сен ишингни тугатиб уйдан чиқардинг-да, сарви қомат қачон кўринаркин, деб кўчанинг нариги бошига тикилганинча дарвоза олдида бетоқат бўлиб кутардинг. Ниҳоят, Набавия кўринди, майда қадам билан яқинлаша бошлади; яқинлашган сари бутун вужудингни таърифлаб бўлмайдиган ажойиб ҳиссиёт қамраб олди, гўё қалбинг қўшиқ айтиб унга томон талпинаётганга ўхшади; сен маст одамдай унинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турдинг, ҳатто одамлар орасига кириб кетса ҳам, ундан кўз узмадинг. У дўконга кирди, кейин қайтиб чиқди, сен бўлсанг тобора муҳаббатинг ортганини сеза бошладинг. Ундан ниманидир сўрамоқчи бўлдинг, бир амаллаб ўзингни унга билдирдинг келди: бош ирғаб қўйсам ёки бақириб-чақирсам — диққатини жалб қила олармикинман, деб ўйладинг... У яна кўздан узоқлашди, сен қолдинг, кундузи тугаб кети кўринмайдиган тун бошланганини англадинг, секин-аста мастлигинг

ҳам тарқаб, уҳ тортиб ўзингга келдинг; негадир дарахтлардаги қушлар ҳам сайрашдан тўхтади, тўсатдан куз тушиб қолгандай гуюлди. Бир куни у кўз узмай тикилиб турганингни кўриб, одатдагидан ҳам бошқачароқ солланиб, ноз-карашма билан келаётганини, гаплашишга раъйи борлигини сезиб қолдинг-да, ирғиб турдингу кетидан югурдинг. Гўё ўзича кетаётган одамдай анча нарида, дала четидаги бир туп хурмо тагида унинг йўлини тўсдинг. Қиз қўрқиб кетди: сиз кимсиз, деб сўради. Сен эса ажабланган бўлиб, наҳотки танимасангиз, мен ахир баданингиздаги ҳар бир мўйни яхши биламан, дединг. Қиз аччиғланиб, сурбетларни ёмон кўраман деди. Лекин сен бўш келмадинг: мен ҳам худди сизга ўхшаган одамман, сурбетларга сира тобим йўқ, аксинча, яхши тарбия кўрган, чиройли, хушмуомала қизларни яхши кўраман, сиз худди мен излаган қизсиз. Рухсат этинг, саватчангизни кўтаришиб уйингизгача кузатиб қўяй, дединг. Бироқ қиз, менга ёрдамингиз керакмас, йўлимда ҳам турманг деди-да, кетаверди. Сен бўлсанг у билан ёнма-ён бораётиб сал-пал жилмайганини пайқаб қолдинг. Қиз дарҳол табассумини яширди, қовоғини солиб, қошларини чимириб олди. Лекин сен зим-зиё қоронли тунда тонгдан дарак берадиган энгил шабадани эслатувчи бу табассумдан баҳраманд бўлгандинг. Қиз шундан кейин, бас энди, орқага қайтинг, бекам болохонада ўтирипти, сизни кўриб қолиши мумкин, деса ҳам, сен йўқ мен ўжар одамман, бир ўзим кетмайман, ҳув анави хурмогача бирга борайлик, сиз билан гаплашишим керак, дединг. Қиз бўлса, сиз билан гаплашадиган гапим йўқ, деб бош чайқади, лекин барибир қадамини секинлатди, алланима деб пўнғилласа ҳам, барибир қадамини секинлатди. нозланиб бўйнини гажак қилса ҳам, барибир қадамини секинлатди. Ана шундан кейин қизнинг сенда кўнгли борлигини, студентлар ётоқхонаси олдида пойлаб хўрсинганларингни кўрганини тушундинг-да, йўлда бундай кўз уриштиришларнинг охири бахайр эмаслигини, икковимизнинг ҳам турмушимиз заҳарга айланиб, бирор балога гирифтор бўлишимиз мумкинлигини ўйлаб, эртагача хайр, дединг. Бироқ шунда ҳам жойингдан қўзғалмай, кетидан қараб туравердинг, чунки кўча охиридаги уйда сирли ҳаёт кечирувчи одамови ва зolim турк ойимнинг қарғишига қолишини ўйлаб хавотир олгандинг. Ниҳоят, сен орқага қайтдинг, хурмо тагига етгач, азбаройи хурсандлигингдан маймундай лип этиб дарахтга чиқдинг-да, уч метр келадиган баландликдан ерга

сакрадинг. Уша хурмо дарахти гагига редиска экилганди. Сўнг ётоқхонага қайтиб келиб, шодлигингдан терингга сизмай қутирган буқадай бўкириб овозинг борича ашула айтдинг. Замона зайли билан Зиёднинг сайёр труппасига кириб ишга жойлашдинг, шаҳарма-шаҳар юриб роса кездинг, лекин «Кўздан узоқ — кўнгилдан узоқ» деган мақол тўғри чиқиб қолишидан қўрқиб, турмуш қурайлик, ҳамма одамлардай кун кечирайлик, деб қизга таклиф этдинг. Ушанда иккимиз масжид эшиги олдида турган эдик. Бу масжидга бошқа аҳмоқлар кўп қатнаган бўлса-да, ўзинг бирон марта кирган эмасдинг, теварак-атроф қоронғи, осмоннинг бир чеккасида каттакон ой ўроғи кўринарди. Шунда қиз суюниб кетиб ерга қаради, бирданига пешанаси ой нурида йилтираб кетди. Сен унга: ишим яхши, сердаромад, тезда бойиб кетаман, Дираса маҳалласида тураман, шинамгина уй, пахса девор; биздан сал нарида шайх Али Жунодий туради, турмуш қурганимиздан сўнг уни кўрасан. Тўйни қанчалик тезроқ қилсак, шунчалик яхши, чунки бир-биримизни кўпдан бери севамиз, бу золим кампирдан аллақачон қутулишингиз керак эди, дединг. Лекин қиз, мен етимчаман, холамдан бўлак ҳеч кимим йўқ, у Сидра Арбаинда туради, деди. Ундай бўлса жуда соз, дединг-да, ойдинда ундан бўса олдинг. Кейин тўйларинг бўлди, тўй ҳам шу қадар яхши ўтдики, одамлар анчагача гапириб юришди. Зиёд ўн фунт тўёна қилди, Илаш Сидра бўлса, гўё ўзи уйланаётгандай суюнар, айёрлик билан ўзини ҳақиқий дўст қилиб кўрсатмоқчи бўларди, амалда эса у сенга мутлақо дўст эмасди. Ўзим шайтонга дарс берадиганлар хилидан бўла туриб, Илашга келганда адашганимга доғман-да! Мен қаҳрамондай кўкрак кериб юрардим, Илаш менинг малайим эди, вафодор қул каби эгилиб-букилиб хизматимни қилар, беихтиёр жаҳлимни чиқаришдан қўрқиб, жонини ҳовучлаб юрар, мендан қолган сарқитни еб, берган садақам билан кун кўрарди. Агар мен Набавия билан Илашни кимсасиз саҳрога юборганимда ҳам у хотинимга жимжилоғини теккиза олмас, чунки мен ўша ерда ҳам унинг кўз ўнгидан кетмасам керак, деб ўйлардим. Ахир Набавиянинг қалби пок бўлса, шерни унутиб Илашдай итга эргашармиди? Бундай ифлос, аблаҳ хотинни ўлдириш керак. Бироқ отган ўқинг яна хато кетса, орада бегуноҳ одам қурбон бўлса, кейин яна ўзинг азоб чекиб қийналасан, аламингга чидолмай жинни бўлиш даражасига етасан. Сен энди ўтмишдаги ширин ҳаётингни, яхши кун-

ларингни унут, бир ёстиққа бош қўйган биринчи кечани ҳам, икки қалбада жўш урган беғубор пок муҳаббатни ҳам унут! Кейин Сано туғилди; сен биринчи марта чақалоқнинг жажжи юзини кўрдинг, ингалганини эшитдинг, биринчи марта уни қўлга олдинг, кейин у кулишга ўрганди; кулишлари ҳам, қош-кўзлари ҳам ҳаммаси ўзига ярашарди. Кошки сен унинг қанчалик қўрқиб кетганини, қандай чинқирганини унута олсанг! У шундай чинқириб юбордики, қалбингдаги ҳарорат, меҳр-муҳаббат барча умидлар хоки тубоб бўлди...

Қоронғи тушди, уй ичини зулмат қоплаб қабристондаги сукунат янада оғир таъсир эта бошлади. Аммо чироқ ёқиш мумкин эмас. Нега деганда, Нурия келгунча чироқ ёқилса, битта-яримта пайқаб қолиши мумкин. Сен қоронғиликка маҳкум этилгансан. Зарари йўқ, турмада чироқсиз ўтиришга чидагансан, бу ерда ҳам чидарсан, яқиндагина ўша ифлос башараларни кўрганда тишингни тишингга қўйиб чидадинг-ку! Озгина ичилса соз бўларди-я, бироқ бунинг ҳам иложи йўқ, чунки тақир-туқур қилганингни бирортаси эшитиб қолиши мумкин, уй ичи ҳозирча қоронғи гўрдай жимжит бўлиши, тиқ этган товуш чиқмаслиги лозим. Сенинг бу ердалигингни ҳатто мурдалар ҳам сезмаслиги керак. Бу хил азобга бардош бера оласанми, йўқми ва бу зиндондан қачон қутуласан — буниси фақат биргина оллога аён. Илаш Сидрага атаган ўқинг Шаъбон Ҳусайнга тегишини ҳам биргина олло биларди. Барибир сен бу ерда биқиниб ўтиролмайсан: лоақал пастқамроқ жойларни айланиб келгани бўлса ҳам ахийри уйдан чиқасан. Бироқ олдин полиция сени қидира-қидира роса тинка-мадори қурисин, иннайкейин кўчага чиқарсан, ўшангача қимирламай ўтирганинг маъқул. Ишқилиб, Шаъбон Ҳусайни шу мазорга кўмишмасин-да, йўқса, хуни ноҳақ ўлдирилган одам эсингга тушавериб бир азобинг мингга айланади. Сабр қил, Нурия келгунча сабр қил, у қачон келаркин, деб ҳадеб ўзингга-ўзинг савол бераверма. Қоронғиликка, жимликка, танҳоликка чида, дод десанг ҳам мушкулинг осон бўлмайди, чунки ҳаёт ўзи шунақа: ёмонлик ҳали-вери тугайдиган эмас. Нурия ҳам бахтсиз, денга кўнгили қўйгани чакки бўлди, бу ҳам бир ярамас одат-да! Сен тортган кулфату жабру ситамлар қалбингдаги барча ҳисларни маҳв этган, шунинг учун унинг муҳаббати ҳам, сўнган чиройи ҳам сенга ёқмайди; бечора Нурия сени деб шунчалик жон куйдирса ҳам, унга қандай муомала қили-

шингни билмайсан, аламдан ичиш ва унинг ҳолига ачинишдан бўлак нарса қўлингдан келмайди. Минг қилганда ҳам у аёл киши, шуни унутмаслигинг керак. Набавия ҳам аёлку, лекин бевафо, хоин ва қўрқоқ: бир кунмас бир кун мени Саид ўлдириб кетади деган ваҳимада ажалидан бурунроқ адойи тамом бўлади, бўйнига сиртмоқ тушмасдан ёки кўксига душман ўқи санчилмасдан олдиноқ ит азобида ўлиб кетади. Кейин полиция сени яна бадном қилади, аммо Санонинг ҳеч гапдан хабари бўлмайди, сенинг кимлигингни, уни қанчалик яхши кўрганингни ҳеч ким унга сўзлаб бермайди. Оқибатда хотинингдан айрилганинг устига қизингдан айрилиб, шўппайганингнича қолаверасан...

Саид секин-аста уйқуга кетди; кейин бирданига уйғониб, узоқ ухлаганини ва туш кўрганини, Нажмиддин кўчасидаги Нуриянинг қоронғи квартирасида ўтирганини англади. Бу ерга ҳеч қандай Илаш келгани ҳам йўқ, унга ўқ узганиям йўқ. Ҳозир соат неча бўлганиям номаълум. Шу онда қулфда калит буралгани, эшик очилгани эшитилди, даҳлизда чироқ ёнди. Ана, ўзи ҳам кўринди: Нурия қўлтигида қоғозга ўроғлиқ анча-мунча нарса билан жилмайган ҳолда Саиднинг олдига келиб, уни ўпди.

— Бир талай ҳар хил ширин нарсалар олиб келдим, маза қиламиз энди.

Ундан вино ҳиди гупиллаб келарди.

— Ичдингми?

— Начора, ҳар тўқисда бир нуқсон... Мен дарров юви-ниб чиқай... Мана айтган газеталаринг...

Саид Нурияни нигоҳи билан кузатиб, дарҳол ўқишга тушди... Эрталабки ва кечки газеталар... Бирорта янгилик йўқ, лекин содир бўлган жиноятга, Саиднинг қандай одам-лигига қизиқиш зўр... Бу борада айниқса Рауф Алвоннинг «Заҳро» газетаси кўпроқ жон куйдирганди. Газетада Саиднинг ўғри ўтганлиги, илгари судда очилган жиноятлари, қайси бойларнинг уйини уриб кетганлари бирма-бир баён қилинганди... Саиднинг ўзи ҳақида ҳам кўп гаплар ёзилган: у савдойи, ўғирлик қила-қила охири одам ўлдиришга-ча борган, дейилганди. Ҳаммасидан ҳам сарлавҳаларнинг катталигини айтмайсизми. Ҳозир мингларча газетхон сен қилган жиноятлар тарихини муҳокама қилиб, Набавиянинг бевафолигини тилга олиб роса ҳижжалаётган, бир-бирлари билан гаров боғлашаётган бўлса керак, албатта. Ишқилиб, донгинг кетди... Саид ваҳимада қолган бўлса ҳам, айни пайтда нимадандир ғурурланарди. Бутун вужудини мисл-

сиз ҳаяжон қамраб олган, чалкаш-чулкаш фикрлар хаёлини чалғитавериб мияси ғовлаб кетган эди. Майли, зарари йўқ, Саиднинг кимлигини ҳали кўрасиз! Қани энди Саид бу ерда ёлғиз ўзи ҳозир нимани ўйлаётганини улар ҳам билишса эди. Афсуски, билишмайди-да. Улар газеталардаги суратларни томоша қилишади-ю, аммо гап бошқалар ҳусусида эмас, худди ўзлари ҳақида кетаётганини тан олмайдилар. Саид кўзларини жавдиратиб газетадаги Санонинг суратига меҳр билан боқди, кейин бошқа расмларга қаради. Мана ўзининг сурати—худди йиртқич ҳайвоннинг ўзгинаси Набавия бўлса, худди фоҳишага ўхшаб қолибди. Саид яна Санонинг суратига кўз югуртирди-да, кулиб қўйди... Ҳа, ростдан кулди, чунки қизи уни кўрмайди ва ҳеч гапдан хабари йўқ. Саид худди гипноз қилмоқчи бўлгандай қизининг суратига қаттиқ тикилиб туриб, энди нафи йўқлигини фаҳмлади, бирданига қулоғига тун хомуш нафас олгандай бўлиб чалинди. Ёки Санони ўғирлаб ҳеч ким танимайдиган бир юртга олиб кетсаммикин? Ё дорга осилгунча яна бир кўришга ҳаракат қилсаммикин? Саид ўрнидан туриб, рўпарадаги кушетка ёнига борди-да, унинг устида уйилиб ётган латта-путталар орасидан қайчини топди-ю, Санонинг суратини яхшилаб қирқиб олди. Нурия ваннахонадан чиққанда Саид анча тинчиб қолганди.

Нурия ётоқхонага таклиф этди; Саид унинг кетидан бораркан, мен учун шунча янгилик келтиргану аммо биронтасини ўзи билмайди, деб ўзича ажабланарди. Ичкарига киргач, Нуриянинг қўли очиқлигига қойил қолди: хилма-хил таомлар дастурхонга сигмасди. Саид қорни очганлигини энди сезиб Нурия ёнидаги кушеткага ўтирди-да, миннатдорлик билан унинг ҳўл сочларини силаб қўйди.

— Қойилман! Хотин деган шундоғ бўпти-да! Ҳеч ким сенга тенг бўлолмайди,— деди Саид.

Нурия сочларини қизил дуррача билан тангиб, қадаҳларга вино қуя бошлади. У Саиднинг сўзларидан завқланиб ҳадеб жилмаяр, чўмилиб чиққани учун ўзини қушдай енгил сезар, онадан қайта туғилгандай яйраб-яшнарди, қора мағиздан келган юзи пардоз-андозсиз қайтага очилиб кетганди; вақтинча бўлса ҳам ахийри Саид билан бирга, унинг ёнгинасида ўтирганидан мағрур ва кўнгли тўқ эди.

— Ростдан мақтаганингми ё ҳазилингми?—Нурия Саидга ишонқирамай қараб қўйди.— Баъзан мен ўзимча,

полициядан илтифот, ширин гап кутса бўлару, ammo сендан кутиш қийин, деган хаёлга бораман.

— Ўлай агар, сен билан бирга бўлганим учун чиндан хурсандман...

— Чин сўзингми?

— Менга ишон, гап битта. Яхшилигинг, олижаноблигинг одамни лол қолдиради...

— Нега сени илгари лол қолдирмасди?

О, машаққатсиз эришилган ғалаба оғир мағлубият аламини босишга, эсдан чиқаришга ожизлик қилади, чоғи...

— Илгарими? Илгари менда юрак деган нарса йўқ эди.

— Энди-чи?

Саид қадаҳни қўлга олди.

— Кел, яхшиси ичайлик...

Иккови иштаҳа билан овқатни тушира бошлашди.

— Хўш,—сўради Нурия,— йўғимда нима қилдинг?

Саид қайлали ликобдаги товук устихонини ўйнаркан:

— Қоронғида ўтирдим, қабрларни томоша қилдим. Бу ерга сенинг қариндошларингдан бирортаси кўмилмаганими?— деб сўради.

— Йўқ, вафот этган қариндошларимнинг бари Блендаги қабристонда...

Иккови бирпас жим қолишди. Нурия шарақ-шуруқ қилиб, ликобларни йиғиштира бошлади.

— Мен сендан бир нарсани илтимос қилмоқчийдим,— деб гап бошлади Саид.— Менга офицерча китель учун газмол олиб келсанг...

— Нимага?

— Турмада кийим тикишни ўрганганман, бундан ҳали хабаринг йўқми?

— Хўш, кителнинг сенга нима кераги бор?

— Мени армияга чақиришяпти, деб ҳисоблайвер...

— Нима, сендан яна айрилишга тобим йўқлигини ҳалиям тушунганинг йўқми?

— Мендан хавотир олмасанг ҳам бўлади,— Саид шундай деди-ю, бироқ бу қадар ишончи комиллигидан ўзи ҳам ҳайрон бўлди.— Агар орага сотқин аралашмаганида ҳеч ким мени қўлга туширолмасди.

Нурия хўрсиниб қўйди, холос.

— Хўп, яхши,— деди Саид тишини ғижирлатиб,— қани айт-чи, бир кунмас бир кун сен ҳам бирон хавф остида қолишинг мумкин эмасми? Масалан, чўлда биронта бандитга рўпара бўлсанг-чи?— деб жилмайди Саид.

Нурия ўзини тутолмай хахолаб кулиб юборди. Урнидан туриб келиб Саидни ўпди.

— Ўйлаб кўрсам гапинг тўғрига ўхшайди. Яшайман десанг, кўрқувни унутиш керак...

Саид дераза томонни имлаб кўрсатди.

— Хатто ўлимниямми?

— Вой, бу нима деганинг?— Нурия кўрқув аралаш чинқириб юборди, лекин ўша заҳотиёқ қувноқ овоз билан:— Умуман айтганда, тақдир севган одамим билан қовуштирган пайтда мен ўлимни ҳам унутаман,—деди.

... Абажурсиз кичкина чироқ атрофида ёлғиз капалак гир айланарди.

УН БИРИНЧИ БОБ

Қабристон тупроғи оғир: одам ютмаган куни йўқ. Саид дераза чийпардаси ортидан мўраларкан ўзига-ўзи: инсон умрининг мазмунию оқибати ўлмоқ экан, энди сен учун ажалнинг ҳаёт билан доимий жангини томоша қилишдан бошқа иш қолмади, дерди. Шунинг учун фақат ўликни қабристонга кўтаришиб келган одамларгина раҳмшафқатга сазовор, уларга ачинса бўлади. Улар тўдалашиб келиб, йиғи-сиғи қилишади, аммо марҳумни кўмиб бўлар-бўлмас, кўз ёшларини артишиб, гўё ҳеч нарса кўрмагандай, бемалол гапга тушиб кетишади. Чамаси ўлимдан ҳам қудратлироқ қандайдир бир куч уларни яшашга даъват этса керак. Сенинг қавм-қариндошларингни ҳам ана шундай дафн қилишганди, Саид... Отанг Маҳрон студентлар ётоқхонасининг мўйсафид қоровули эди... У софдил ва камсуқум заҳматкаш эди. Сен муштдайлигингдан отангга қарашардинг; камбағал ва оғир ҳаёт кечирсаларинг ҳам кичкина кулбада ҳар куни кечқурун ҳузур қилиб дам олардиларинг. Отанг билан онанг тинчгина гурунглашар, сен бўлсанг ўйнардинг. Отанг художўй одам эди, дин уни турмушдан нолимасликка ўргатганди. Студентлар уни иззат-ҳурмат қилишарди. У фақат шайх Али Жунодийнинг уйигагина бориб турарди. У ерга бориш йўлини ҳам сенга отанг кўрсатган. Қани юр, Саид, сени шундай бир жойга олиб бораманки, у ерда бемаъни ўйинларни эсингдан чиқариб, эгам паноҳида яшаш қанчалик роҳат эканини тушунасан, кўнглинг хотиржам бўлади — бу эса,

оллонинг инояти, ҳар бир кишига nasib бўлавермайди, деганди отанг ўшанда, Шайх ҳам сенга меҳрибонларча боққан эди, сен бўлсанг унинг соқоли қордай оппоқлигини кўриб ҳайратда қолгандинг. Кейин эса шайх отангга: «Менга айтган ўғлинг шуми? Кўзлари ўткир, қалби мулоийм экан. Иншоолло, яхши одам бўлади, деганди. Ушанда шайх Али Жунодийнинг нуроний юзи ва меҳрибон боқишлари сенга жуда ёқиб қолганди. Бундан ташқари зикр пайтидаги хонишлар ҳам сенга ёқиб, муҳаббат нималигини билмаган қалбингдан жой олди... Бир куни отанг: «Мана шу кичкинамизга таълим берсангиз»,— деб шайхдан илтимос қилди. Шайх энгашиб кўзларингга диққат билан тикилди-да: «Биз умр бўйи таълим оламиз, аммо сен ишни ўзингни тийишдан бошла. Нимаики иш қилсинг одамларга наф келтирсин»,— деди. Сен бу маслаҳатга виждонан амал қилишга киришдинг, лекин ҳақиқий ўғрига айланганингдан кейингина уни тўла-тўқис бажаришга муваффақ бўлдинг. Кунлар имиллаб ўтаверди. Бир куни отанг Маҳрон тўсатдан оламдан ўтди. Сен унда кичкина эдинг, шунинг учун ҳам ўлим нималигига ақлинг етмасди. Улим сирини ҳатто шайх Али Жунодий ҳам тушунтириб бера олмади. Онанг бўлса: «Кулфатда қолдик, кулфатда... Отанг ўлди»,— деб фарёд уриб йиғлади, сен бўлсанг, унинг довийидан ярим кечада уйғониб кетиб бошингни чайқадинг, уйқусираб кўзингни ишқаладинг, ожизлигингга ақлинг етиб йиғладинг. Уша кезлари юридик факультетнинг студенти Рауф Алвон сенга олижаноблик қилди. У ҳар соҳада олижаноб бўлгани учун сен уни ҳам шайх Али Жунодийдай, ҳатто ундан ҳам ортиқ сева бошладинг. Чунки унинг ҳаракати билан сени, тўғриси, онанг икковингни раҳматли отанг ўрнига қоровул қилиб олишди-да. Шундан кейин сен ҳали ёш бўлсанг ҳам ишлаб, пул топа бошладинг. Кейин онанг ҳам оламдан ўтди. Онанг бетоб бўлиб ётиб қолганда не кўйларга тушганинг Рауф Алвоннинг эсида бўлса керак. У шундай даҳшатли кун эдики, қон кетар дардига йўлиққан бечора онани қутқариш учун сен энг яқин касалхонага югурдинг. Жаннатдай боғ ўртасида мустаҳкам қалъадай қад кўтарган бу касалхона Собирга қарашли эди. Онанг билан касалхона вестибюлига кирганинг, унинг дабдабасидан анграйиб қолганинг ҳали ҳам эсингда. Теварақ-атрофдаги тамомий нарса сизларни бу ердан ҳайдаётгандек туюлса ҳам, онангга врач ёрдам кўрсатиши, тезроқ ёрдам бериши зарур эди.

Касалхонадагилар қандайдир машҳур шифокорнинг номи айтишди. У ҳам шу дақиқада ичкаридан чиқиб келди. Сен жон-жаҳдинг билан унга ташланиб ёлвординг: «Қон кетяпти... онам...» — деб чулдирай бошладинг. У бўлса эгнингдаги эски кўйлагинг билан оёғингдаги сандалингга, кейин онанг шумшайиб ўтирган креслога ўқрайиб қараб қўйди-да, индамай чиқиб кетди. Бу манзарани бир ажнабий ҳамшира кўриб турган эди. У ёнингга келиб алланима деб чулдиради. Нима деганини тушунмаган бўлсангда, ҳолингга ачинаётганини фаҳмладинг. Гарчи, кичкина бўлсанг ҳам, катталардай жаҳлинг чиқиб, нафратланиб сўка бошладинг, стулни ерга уриб суянчиғини синдирдинг. Шовқин-суронни эшитиб хизматчилар югуриб келишди ва кўз очиб-юмгунча онанг икковингизни кўчага чиқариб ташлашди. Онанг орадан бир ой ўтгач, Қаср ал Айн¹ госпиталида вафот этди. Бечора жони узилаётганда ҳам қўлингдан маҳкам ушлаб кўзини кўзингдан узмади. Яна бир ойдан кейин эса, умрингда биринчи марта ўғирлик қилдинг. Етоқхоналаги бир студентнинг буюмларини ўмардинг. Студент сен ўғирлаганингни сезди-ю, бироқ исбот қилолмагани учун аламига чидалмай, сени дўппослай бошлади. Яхшики ўша онда Рауф Алвон пайдо бўлиб, сени унинг чангалидан қутқариб олди ва бирпасда бу ишни бости-бости қилди-қўйди. Ҳа, Рауф, ўша кезлари сен ҳар қалай туппа-тузук одам эдинг, ҳаттоки устозим ҳам эдинг. Иккимиз холи қолгач: «Парво қилма, ҳар ҳолда мен бундай ўғирликни жуда тўғри деб биламан,— деди. Лекин ўша заҳотиёқ мени огоҳлантирди: «Полиция энди изингдан қолмайди, шуни унутма. Сен ўзингни оқламоқ учун қанча ишончли далиллар келтирсанг ҳам, судья раҳм-шафқат қилиб ўтирмайди. Ахир, у ҳам ўзини ҳимоя қилади-да! Очиғини айтганда, бошқалар ўғирлаб кетган нарсаларингни қайтариб олиш учун ўғирлик қилсанг нучук адолат ҳисобланмас экан? Рауфнинг жаҳли чиқиб кетди.— Менинг оиламдан узоқда ўқиётганим, ҳар куни муҳтожлик, очлик ва азоб-уқубатларга дучор бўлаётганим ҳам адолатданми?» Аввалги донолигинг қайга кетди, Рауф? Илгариги фазилатларингдан асар қолмабди, тупроққа кўмилган ота-онамдай, хок-туроб бўлиб кетибди; демак ҳаммаси хотинимнинг бевафолигидай нарса экан-да!..

¹ Қоҳирадаги давлатга қарашли улкан госпиталь.

... Кейин студентлар ётоқхонасидаги ишингни йиғиштириб, бошқа ердан иш ахтара бошладинг. Набавияни дала чеккасидаги ёлғиз хурмо дарахти тагида кутиб турдинг-да, у кўриниши билан олдига югуриб бординг: кўрқма, сенга баъзи гапларни айтмоқчиман, бу ердан кетяпман, дурустроқ иш топишим керак, дединг. Сени яхши кўраман, мени унутма, сени севаман, умрбод севаман, сени бахтли қилиш қўлимдан келади, яхши уйимиз бўлади, бадавлат яшаймиз, дединг... Уша олис кунларда изтирөбу аламлар тезда унутилар, озор етган бўлса — кечирилар, буларнинг бари енгил ва оддий туюларди. Лекин сиз — зулмат қўйнига беркинган қабрлар, менинг хотираларимни масхара қилиб кулманг!

Саид ўрнидан турди-да, гўё Рауф Алвон рўпарасида тургандай қоронғиликка тикилиб деди:

— Агар сен, аблаҳ, мени газетангга муҳаррир қилиб олганингда мемуарларимни китоб қилиб чиқарардим. Ушанда бу қалбаки шуҳратингдан заррача асар қолмасди:

У бир оз жим турди-да, овозини чиқариб:

— Наҳотки бу қоронғиликда яна тонг отгунча, то Нурия келгунча ўтириш қўлимдан келса? — деб ўзига-ўзи савол берди.

Бирданига Саиднинг кўчага чиққиси, қоронғи тунда бир айланиб келгиси келиб қолди, лекин қанчалик ўзини тийиб, бу йўлдан қайтармоқчи бўлса-да, юраги ҳовлиқиб уйда ўтиролмади. Шундан кейин у эҳтиёткорлик билан уйдан чиқди-да, заводга бориладиган йўлга тушиб олди, ўшанақаси ялангликка бурилди. У биқиниб ётган жойидан чиққандан кейингина полиция уни қўлга олиш учун пайига тушганини аниқ тушунди-ю, баттар юраги эзилиб, ваҳима босди. Сичқон ёки илон ҳам инидан эҳтиёткорлик билан чиққанда худди шундай ваҳимага тушса керак. Қоронғи тун, Саид ёлғиз ўзи кетяпти... Йироқда душман каби йўлингни пойлаб ётган шаҳар чироқлари милтиллайдди. Сен ёлғизсан, ammo ёлғизлик шаробини бир томчи қолдирмай, охиригача сипқаришинг керак.

... Саид Тарзаннинг ёнидаги кушеткага чўкди. Қаҳвахонада яширинча қурол-яроғ сотиш билан шуғуланувчи аллақандай одам билан хизматкор боладан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Шинавандалар тепаликда гурунглашиб ўтиришарди. Бола чой олиб келди. Тарзан Саиднинг қулоғига шивирлади:

— Бир жойда бир кечадан ортиқ туришинг энди хавфли...

— Бу ердан кетишинг керак. Масалан, Юқори Миср-га жўнасанг ҳам бўлади,— деди контрабандист.

— У ерда ҳеч кимим йўқ,— деди Саид.

— Ҳозир сени ҳамма қаҳрамон деяпти, сендан фахрланишяпти... — деди контрабандист.

Тарзанинг жаҳли чиқди:

— Хўш, полиция ҳам ундан фахрланишяптими, а?

Контрабандист ўзини тутолмай қотиб-қотиб кулди.

— Гўрдами! Полицияни қойил қолдириб бўлсан...

— Уни қойил қолдирадиган одам ҳали туғилгани йўқ,— деб гўлдиради Саид.

— Бойлар молини ўғирлашнинг нимаси ёмон?— деб юборди бола қўнғироқдай овоз билан. Саид, сендақа маслакдошни қара-ю, деган маънода кулиб қўйди.

— Кошки манави газеталар жим турса!.. Уларнинг тили дорнинг арқонидан ҳам узун. Полиция балою қазодай изимга тушиб олгандан кейин одамларнинг хайрихоҳлигидан менга нима фойда?

Тарзан тўсатдан ирғиб турди-да, дераза ёнига борди, теварак-атрофга олазарак бўлиб қаради, яна жойига келиб ўтирди.

— Назаримда кимдир мўралагандай бўлиб кўринди.

Саид ҳам хавфсираб эшикка тикилди, кейин деразага қараб қўйди. Бола нима гаплигини билмоқчи бўлиб чиқиб кетди.

— Кўзингга ҳар бало кўринаверади, доим шунақа,— деди контрабандист.

— Овозингни ўчир! — деди Тарзан аччиғланиб, — дор сенга ўйинчоқ эмас.

Саид чўнтагидаги тўппончасидан қўлини олмай, қаҳвахонадан чиқди-да, ҳадиксираган ҳолда қоронғиликка тикилиб, қулоқларини динг қилиб, ялангликдан кетди, бироқ кўнгли алағда бўлиб баттар ваҳима босди. У ҳозир қувғинга учраган бўрига ўхшарди... Шаҳват шалтоғига ботган бир тўда жирканч ва қўрқоқ душманларим то ўлигимни кўрмагунча тинчишмайди... Саид Нажмиддин кўчасидаги уйга яқин келди-да, Нуриянинг деразасида чироқ нурини кўриб, шу кеча биринчи марта енгил нафас олди. Нурия уйқуда эди. Саид уни эркалатмоқчи бўлди, бироқ унинг юзига қаради-ю, беихтиёр тўхтаб қолди. Нуриянинг кўз остлари кўкарган, қовоқлари қизарган ва шишиб кетганди.

кўзларига бир қаранг... Бу ҳали ғалати одам бўлади»,— деган сен эмасмидинг? Мени китобни севишга ўргатган ҳам сенсан. Мени ўз тенгдошларингдай кўриб гаплашардинг. Мен ҳам сенинг сўзингни, муҳаббатим гувоҳи бўлган ўша хурмо тагида тинглаганлардан бири бўламан. Ушанда сен: «Халқ... Талончилик... Муқаддас олов... Инқилоб... Очарчилик... Оёқ ости қилинган адолат...» деган гапларни айтувдинг. Сени қамоққа олишганда мен учун сен энг улуг киши бўлиб осмон баравар кўтарилгандинг. Биринчи марта ўғирлик қилиб қўлга тушганимда сен ёнимни олдинг, ўшанда мен учун худодай эдинг. Ўша куни йўқотган обрўйимни тиклаб, ўз ҳурматимни сақлашга ўргатдинг. Мен сенинг маъюслик билан: «Ёлғиз юриб чакана ўғирлик қилишдан наф йўқ, бу ишни кенг кўламда ва ташкилий равишда қилиш керак», деганинг эсимда турибди. Мен ўшандан бошлаб китобни қўлимдан қўймай ўғирлик қилдим. Сен эса, қайси одамдан ўғирлаш кераклигини менга кўрсатиб турдинг. Ўғирлик туфайли номим чиқиб, ўзимни инсондай сеза бошладим. Пулни аямай сочардим, афсуски, Илаш Сидрага ҳам шу пулдан тегиб турарди. Наҳотки шу вилада яшаб турган одам сен бўлсанг-а, Рауф Алвон? Газеталарни ишга солиб қўйиб, четдан пойлаб турган маккор илонсан, мени чақмоқчисан. Демак, сен ҳам менга ўлим тилайсан. Утмишингни, ўз виждонингни қурбон қилгандай, мени ҳам қурбон қилмоқчисан! Бироқ олдин сенинг жонингни оламану кейин мен ўламан, чунки сен хоинлар хоинисан. Умримда кўрмаган бир одамни билмасдан ўлдириб қўйганим учун дорга осилсам — жудаям алам қилади-да! Ҳа, ҳаётим беҳуда ўтмаслиги ва бекорга ўлиб кетмаслигим учун аввало сени ўлдиришим керак, Рауф. Бу — дунёдаги тамомий адолатсизликка қарши қўзғалган сўнги ғазабимнинг алангаси бўла қолсин. Ушанда дераза ортидаги қабристонда ётганлар менга хайрихоҳ бўлишади. Шайх Али Жунодий ҳам бу жумбоқни ечолмай бош қотириб ўтираверсин...

Тонготар пайтида эшик тарақлаб очилиб, Нурия кириб келди. У қовурилган гўшт, вино ва бир даста газета олиб келганди. Гўё кечаги хафагарчиликни унутиб юборгандай қувноқ кўринарди. У келиши билан зулмат тарқалгандай бўлди. Энди Саиднинг еб-ичиб ўйнаб-кулгиси, оламдаги янгиликлардан хабардор бўлгиси келарди. У, умрида биринчи марта Нурияни астойдил ўпди. Қани энди Нурия ҳар доим мана шундай ёнидан қимирламаса. Чунки

у ўлим олдида турган бечорага муҳаббат бағишлаган яккаю ягона одам эди. Саид шишани очди-да, вино қўйиб, бир отишда ичиб юборди, вино бутун вужудини ёндириб юборгандай бўлди.

Нурия Саиднинг ҳорғин чеҳрасига синчиклаб тикилди-да:

— Нега ухламадинг?— деб сўради.

Бироқ Саид газета ўқишга берилиб кетиб унинг саволини эшитмади ҳам.

— Қоронгида ўтириб, кутишдан ёмон азоб йўқ,— деди Нурия Саидга ачиниб.

Саид газеталарни улоқтирди.

— Қандай гаплар бор?

— Ҳаммаси эски гаплар.

Нурия кўйлагини ечиб, ички кийимда қолди. Ундан арзон пудра ва тер ҳиди келарди.

— Одамлар сени қаҳрамон деб мақташяпти... Кошки улар бизнинг қандай қийналаётганимизни билишса...

— Бунга сабаб шуки, халқимиз ўғрилардан қўрқмайди, уларни ёмон ҳам кўрмайди,— деди Саид пинагини бузмай.

Иккиси гўшт ейишга тушиб кетиб, бирпас жим қолишди.

— Бироқ одамлар итларни ёмон кўришади,— деди Саид яна гап бошлаб.

— Лекин мен итни яхши кўраман...

— Мен уни айтаётганим йўқ...

— Жуда яхши кўраман... Илгари уйда бир гала итимиз бўларди. Энг охирги итимиз ўлганда мен шундай йиғлаганманки, ўшандан кейин ит боқмасликка аҳд қилганман...

Саид кулди.

— Агар ҳалитдан бир-биримиздан зерика бошласак, унда ҳеч қачон бир-биримизни сева олмаймиз.

— Сен барибир мени яхши кўрмайсан ва тушунмайсан.

— Бу гапларни қўйсанг-чи, Нур,— деди Саид ёлвориб.— Ҳаёт менга қолганда адолатсизлик қилди, ташвишдан бошим чиқмайди. Энди бир камии сенинг...

Нурия қадаҳни устма-уст кўтариб ичиб, маст бўлиб қолди-да, асли оти Шалабия эканини айтди. Бленда турган вақтида бўлган иккита қизиқ воқеани гапириб берди. Болалик ҳорғини, тишгина ўтган кунларини, ёшлигини, уйдан қочиб кетганини эслади... Кейин ноз-карашма билан:

— Биласанми, отам қишлоқда эликбоши эди...— деб қолди.

— Элликбоши эмас, элликбошининг хизматчиси бўлган,— деди Саид унинг гапини тўғрилаб.

Нурия дарҳол қовоғини солиб олди. Саид унга тушунтиришга ошиқди:

— Ахир, менга буни ўзинг айтувдинг-ку!

— Ростданми?— Нурия кулиб юборди. Унинг лабига ям-яшил кашнич барги ёпишиб қолганди.

— Шунақа дунё экан,— деди Саид жиддий оҳангда.— Рауф Алвон хоинлик кўчасига ўтиб олди...

Нурия унинг гапига тушунмади.

— Қанақа Рауф Алвон?

— Ҳеч қачон ёлғон гапирма,— деди Саид газаб билан.— Қоронғида ёлғиз ўзи интизор бўлиб ўтиришга маҳкум этилган одамнинг ўз азоби ўзига етиб ортади, устига устак ёлғон қўшилса — тоқат қилолмайди...

УН УЧИНЧИ БОБ

Саид ярим кечада саҳрога йўл олди. Кунботиш томонда, уфқнинг қоқ устида бўзарган ой ўроғи муаллақ туриб қолганга ўхшаб кўринарди. Саид қаҳвахона жойлашган тепаликдан юз метрча берида тўхтаб, уч марта ҳуштак чалди. У ортиқ чидай олмайди. Душманларга тезда зарба бермаса, ақлдан озиши турган гап. Ҳозир Тарзан уни ҳамма гапдан воқиф қилади. Ана, зим-зиё зулмат қўйнидан чиқиб келаётган унинг қораси ҳам кўринди. Икковлари қучоқлашиб кўришди.

— Нима янгилик бор?

Семиз Тарзан нафасини аранг ростлаб олиб:

— Ниҳоят, биттаси жамолини кўрсатди,— деди.

— Ким?— деди Саид сабрсизлик билан.

— Байзо. У ҳозир қаҳвахонада ўтирибди, қандайдир бир ишни пиширяпти.

— Демак, вақтни бекорга ўтказмаяпти дегин... Қайтишда қайси йўлдан кетади?

— Тоғдаги йўлдан...

— Раҳмат, Тарзан...

Саид орқасига бурилди-да, кўр ойдинда кунчиқар ёқдаги дарё лабида қорайиб кўринган дарахтзор томон илдам юриб кетди. Дарахтзорнинг чўлга суқилиб кирган жануб томонидан айланиб ўтди. Тоғ йўли шу ердан бошланарди. Саид ўзини дарахт панасига олиб, пойлай бошлади. Оромбахш илиқ шамол эсиб, дарахтлар оҳиста шовуллай бош-

лади. Сахро зим-зиё зулмат ичида кўринмай қолди. Саид чўнтагидаги тўппончанинг дастасидан маҳкам ушлаб, ниҳоят, душманни гафлатда қолдирадиган пайт келганини ўйлар ва суюнади. Лекин кети нима бўлишини ҳам биларди: у ёғи дор — ўлим билан тугайди. Саид шамолда чайқалаётган дов-дарахтларга қарата:

— Бир кечада иккаласиниям йўқ қиламан. Олдин Илаш Сидрани, кейин Рауфни ўлдираман... У ёғи нима бўлса бўлар,— деб қўйди.

Саид бамисоли игна устида ўтиргандек безовта эди. Бироқ кўп кутишга тўғри келмади. Қоронғиликда аллақандай шарпа кўринди, кимдир тепаликдан дарахтзор томонга шоша-пиша тушиб келаверди. Ораси бир метрча қолганда Саид пистирмасидан ирғиб чиқди-да.

— Жойингдан қимирлама!— деди тўппончасини қўлига олиб. У одам қоқилган қозикдай серрайиб қолди. Қўрққанидан тили калимага келмасди.

— Байзо,— деди Саид,— қаёқдан келаётганинг менга маълум, ёнингда пулинг борлигини ҳам биламан...

Байзо худди илон вишиллагандай хўрсиниб қўйди. У қўлини кўтарди-да, бўшашиқираб норозилик билдирди:

— Пул қайда дейсан, арзимаган танга-чақа, холос...

Саид қулочкашлаб Байзонинг башарасига туширди-да, хирилдоқ овоз билан:

— Нима, мени танимадингми, ит?— деб ўшқирди.

— Ким бу?— деб бақириб юборди Байзо.— Овозингиздан танишга ўхшайсиз... Йўғ-е... Саид Маҳронмисан?

— Қимирлама. Бир қадам силжисанг отаман...

— Мени-я? Нимага энди? Биз душман эмасмиз-ку!

Саид унинг қўйнига қўл тиқиб, ҳамённи топди-да, шартта тортиб олди.

— Бу бир...

— Бу ўзимнинг пулим-ку,— гўлдирай бошлади Байзо,— биз ахир душман эмасмиз-ку!

— Овозингни ўчир!.. Бу ҳали ҳаммаси эмас...

— Ахир биз дўст эдик-ку... Бундай қилиш инсофдан эмас.

Саид тўппонча ўйнатиб дўқ қилди.

— Агар жонинг ширин бўлса, айт, Илаш Сидра қаерда?

— Билмайман,— деди Байзо қатъий қилиб.— Қаердалигини ҳеч ким билмайди.

Саид аввалгисидан қаттиқроқ мушт солди.

— Бу икки... Айтмасанг шу ернинг ўзида ўлдирман,— деди газаб билан.— Ёлгон гапирсанг — пулингдан айриласан.

— Улай агар, билмайман,— деди Байзо ялиниб.

— Алдаяпсан.

— Қасам ич десанг — ичаман, алдаяпканим йўқ!..

— Нима, бўлмаса у ер тагига кириб кетдимиз?

— Гапимга ишон, унинг қаердалигини мен ҳам, бошқалар ҳам билмайди,— деди Байзо ишонтириб.— Уша куни сен келиб кетганингдан кейинроқ у бошқа уйга кўчиб кетди. Қўрққан бўлса керак. Бошқа маҳаллага кўчиб кетди.

— Адресини биласанми?

— Сабр қил, олдин гапириб бўлай... Сен Шаъбон Ҳусайни ўлдирганингдан кейин уй ичи билан кўчиб кетди, қаерга кўчганини ҳеч кимга айтмади. Ўзининг ҳам ўтакаси ёрилиб кетди чоғи. Одамларнинг айтишига қараганда, хотини ҳам ўлгудай қўрқиб кетганмиш... Ҳозир уларнинг қаердалигини ҳеч ким билмайди.

— Ҳой, Байзо, кўзингни оч!..

— Рост, қасам ич десанг — ичай, рост!

Саид учинчи марта мушт солди. Байзо инграб, йиғламсиради:

— Мени нимага урасан, Саид? Илоё уни ер ютсин қаерда бўлсаям... Нима, мен онаси ёки отасиманмикни, унинг учун жонимни фидо қилсам?..

Саид унинг гапига ишонишга мажбур бўлди. Демак, Илаш Сидра чап бериб кетди. Агар Шаъбон Ҳусайни адашиб ўлдиргани учун полиция унинг изига тушмаганда, қулай фурсат келгунча пайт пойлаб юраверса ҳам бўларди. Эҳ, келиб-келиб шундай аблаҳни қўлдан чиқарганини айтмайсизми! Энди ҳамма умидлар чипакка чиқадиган бўлди.

— Мени жуда хафа қилдинг, Саид,— вайсаб кетди Байзо.— Бекордан-бекорга хафа қилдинг-а...

Саид чурқ этмади. Байзо чўғдай қизарган юзини силаб қўйди.

— Сен пулни гапирасан. Мен сенга ҳеч ёмонлик қилганим йўқ... Бу пул ўзимники, нега менга озор беряпсан? Бу яхшимас, Саид, дўст деган бундай қилмайди...

— У билан тилинг бир,— деди Саид нафрат билан.

— Мен Илашнинг дўсти эдим, у билан шерикчилик иш ҳам қилганман. Хўш, нима бўпти? Лекин ҳеч вақт сенга душман бўлган эмасман. Сенга хиёнат қилган у-ку, менинг гуноҳим нима?

Энди масала талашадиган жойи қолмади.

— Менга пул керак эди,— деди Саид очиқ-ойдин қилиб.

— Керагини олавер,— деди Байзо шоша-пиша.

Саид пулдан ўн фунт олди, холос. Байзо бўлса, эсон-омон қутулганига ҳали ҳам ишонгиси келмай, жўнаб қолди... Саид яна ёлғиз, теварак-атроф жимжит саҳро, осмонда ой шуъласи янада равшанлашди, дов-дарахт бир-бири билан янада қаттиқроқ пичирлашиб гаплаша бошлади... Ҳа, Илаш Сидра чап бериб қутулди, буниси аниқ. Демак, сотқинлар армиясига яна бир киши қўшилди. Аммо Рауф Алвон бемалол юрибди-ку! У — сенинг сўнги умидинг. Уни бир ёқлик қилсанг, умринг беҳуда ўтмаган бўлади.

УН ТЎРТИНЧИ БОБ

Саид кечаси соат бирга яқин уйга қайтди-да, офицерча кителини кийиб, Аббосия томонга йўл олди. Кўча чироқларни четлаб ўтаркан, одамларнинг эътиборини ўзига жалб этмасликка тиришарди. Таксига тушиб, Жило кўпригигача борди. Полицияга кўзи тушиб, беихтиёр эти жимираб кетди. Кўприқдан сал наридаги қайиқлар тўхтайдиган жойда кичкина қайиқчани икки соатга ижарага олди-да, жануб томонга, Рауф Алвоннинг вилласи тарафга сузиб кетди. Ҳаво мусаффо, осмон тиниқ, юлдузлар садафдай ялтирарди, соҳилдаги дарахтлар тепасида ойнинг ярми кўринарди. Саид кучига куч қўшилаётгандай ўзини дадил сеза бошладди. Ҳа, бир оздан сўнг ўйлаган иши амалга ошади. Тўғри, Илаш Сидра қочиб қутулди, лекин бу мағлубият эмас. Ҳали олдинда Рауф Алвон турибди: у шундай бир аблаҳки, Илашнинг қўйнига кирган Набавияни ва бошқа жами сотқинларни вужудга келтирган хоинликнинг тимсолидир. Мана энди ҳисоб-китоб қиладиган пайт келди, Рауф. Агар шу дардисар полиция орага тушмайдиган бўлса-ку, ҳамманинг кўз олдида ўзим жаззангни берардим-а! Одамлар кўриб қойил қоларди. Чунки ҳамма одам менинг томонимда. Ҳақиқий ўғрилардан бошқа ҳамма одам мени ёқлайди, шунинг ўзи ҳам менга таскин беради. Мен — сенинг виждонинг бўлман. Сен менга—ўз виждонингга хиёнат қилдинг. Лекин менга худди ўша сен айтган «кенг миқёсдаги ташкилот» етишмаяпти. Майли, ҳеч бокиси йўқ, мен илгари нутқларингнинг маъносини унчалик тушунмас эканман, мана

бугун жуда яхши тушуниб олдим. Одамларнинг бахтсизлиги шундаки, гарчи миллионларча кишилар менинг фикримни қувватласалар ҳам, мен барибир ёлғизман, менга кўмак берадиган ҳеч ким йўқ. Битта ўқ билан иш битмаслигини — хоинлар тугамаслигини ўйласанг жудаям алам қилади. Лекин барибир бу менинг қасос ўқим, алашим хуни бўлади: ўшандагина ўлганлар гўрида тинч ётиши, тириклар умид ва ишонч билан яшаши мумкин... Саид вилланинг рўпарасига келганда қайиқни тўхтатди, сакраб соҳилга чиқди-да, қайиқни тўлқин олиб кетмасин деб уни қуруқликка чиқариб қўйди. Кейин ён бағирликдан юриб, дарё бўйидаги кўчага чиқди. Офицерча китель унга далда берарди. Қимирлаган жон йўқ, исковучлар ҳам кўринмайди... Саиднинг кўнгли анча жойига тушди. Бироқ алами босилмади. Вилла зулмат қўйнида кўринмас, фақат кираверишда биттагина фонарь ёқиғлик турарди. Демак, хўжайин ҳали қайтмабди: қайтага яхши, нега деганда, ичкарига кираман, деб овора бўлиб ўтирмайди. Саид шошмасдан уйни чап томондан айланиб ўтди-да, сўнгра Ғиза кўчасидан юриб, уйнинг ўнг томониغا ўтди-да, яна дарё бўйидаги кўчага чиқди. Ҳозир ғоят ҳушёр бўлиши, энг майда-чуйда нарсаларни ҳам ҳисобга олиши зарур эди. У кўча фонарларининг ёруғи тушмайдиган дархт панасига биқиниб, Рауфни кута бошлади. У уйни синчиклаб кузатар, баъзан кўзларига дам бериш учунгина дарёнинг қорайган сатҳига қараб қўярди. Саид Рауф Алвоннинг хоинлигини, сотқинликда қай даражага етганини, уни лақиллатиб умрини хазон, ўзини расвойи жаҳон қилганини ўйларкан: энди куни битди, ажали етди, уни фақат ўлим кутади, яшашга ҳақи йўқ, шулар учун ҳам Рауфни ўлдиришим керак ва албатта ўлдираман, дерди. Саиднинг рўпарасидан машиналар ўтиб турар ва ҳар гал машина ўтаётганда у ҳушёр тортарди. Ниҳоят, машиналардан биттаси вилла олдида тўхтади, қоровул дарвозани очди. Саид ўрnidан ирғиб турди-да, девор тағи билан биқиниб бориб, чап томондан чиқиб, уйнинг рўпарасида тўхтади. Унинг мўлжалича, Рауф шу ерда машинадан чиқиши керак эди. Машина боққа кириб, дарҳақиқат, уйга кираверишда тўхтади. Чироқлар чарақлаб ёнди. Саид дарҳол тўппончасини чиқариб, мўлжалга олди. Машина эшиги очилиб, Рауф Алвон тушди.

— Рауф! — қичқирди Саид.

Рауф ҳайрон бўлиб ўгирилди.

— Мен Саид Маҳронман... Мана сенга!

Саид тепкини босишга улгурмасиданоқ, боғда ўқ товуши янграб кетди... Ўқ унинг нақ қулоғи тагида визиллади. Саид бунни сираям кутмаганди. У ҳам ўқ узди-да, тезда энгашиб, яна ўқ отилишини кутди. Сўнг оҳиста бошини кўтариб, яхшироқ мўлжалга олиб отди, кетиде яна отди; бироқ бу гал шошиб қолиб, мўлжалсиз отганди. Орадан бир лаҳза ўтар-ўтмас, жон-жаҳди билан Нил бўйига, қайиғини қолдириб келган жойга томон югурди. Қайиғини сувга тушира солиб, кучи борича нариги соҳил томон ҳайдай кетди. Мияси гангиб тинимсиз ғувулар, атрофда нималар бўлаётганини аранг фаҳмларди. Назарида ҳали ҳам орқа томонидан ўқ товушлари ва қийқириқлар эшитилаётгандек бўларди. Аъзойи бадани негадир бўшашиб кетаётгандай туюларди. У дарёни торроқ жойдан кесиб ўтди-да, ниҳоят, нариги бетига етиб олди. Соҳилга сакраб тушибоқ, қайиқни тўлқинлар ихтиёрига қўйиб юборди. Сўнгра чўнтагидаги тўппончасини маҳкам чангаллаганича кўчага чиқди-да, ҳаяжонини босишга уриниб, шошмасдан, бемалол кетаверди. Ҳозир теваарак-атрофига аланглаб қарашга ҳам вақт йўқ эди, чунки нариги соҳилдан тапир-тупур қадам товушлари ва шовқинсуронлар аниқ эшитилиб турарди. Бирданига узоқ чуриллаган полиция ҳуштагининг овози қулоғига чалинди. Ҳадемай қувиб етишади. Бутун куч-қувватни бир жойга тўплаб, қочиб қолиш керак, агар бунинг иложи бўлмаса, охирги марта отишиш керак... Бирданига ёнидан такси ўтиб қолди. Саид уни тўхтатиб ўтириши биланоқ, аллақасери қаттиқ оғриётганини сизди. Лекин бу гал ҳам қувғиндан эсон омон қутилгани учун азбаройи суюнганидан оғриқни унчалик сезмади. У қоронғиликдан фойдаланиб, ҳеч кимга сездирмай уйга кириб олди-да, кителни ечиб кушеткага ташлади. Оғриқ янада кучайди. Саид тиззаси зирқираб оғриётганини энди тушунди-да, сийпалаб кўрди: тиззаси ҳўл, нимадир, қўлига чилп-чилп ёпишарди. Наҳотки оёғини бирор нарсага уриб олган бўлса? Балки ўқ теккандир? Ё чопиб кетаётганида деворга урилиб шилинганмикин? У тиззасини ушлаб кўрди. Арзимаган нарса, салгина шилинган холос. Агар ўқ теккан бўлса, тиззасида қоларди. Саид қоронғида кўйлагини топиб кийди. Кейин ўрнидан туриб, у ёқ-бу ёққа юриб кўрди. Оғриги унчалик билинмасди. Бир куни оёғидан ўқ еганда Муҳаммад Али кўчасининг бу бошидан у бошигача чопиб қочгани эсига тушди. Сен мўъжи-за кўрсатишга ҳам қодирсан Саид. Чамамда бу гал ҳам қойил қилиб қутила олдинг. Бу арзимаган нарса — шили-

нипти, холос. Қахвадан өзгина сепиб қўйсанг — изиям қолмайди¹. Бироқ сен Рауф Алвонни ўлдиrolдингни — йўқми? Сенга боғ томондан ўқ отган ким бўлди? Э худо, ишқилиб бу гал ҳам бошқа бировни ўлдириб қўйган бўлмайин-да! Йўқ, сира бундай бўлиши мумкин эмас! Рауфни ўлдирган бўлишинг керак, чунки қўлинг қалтираши, ўқинг тегмай қолиши ҳеч мумкин эмас. Агар тили бўлса, мерганлигингни тепалик ортидаги яланглик ҳам тасдиқлайди. Хотиржам бўл, Саид, ҳали сен газетага: «Нега мен Рауф Алвонни ўлдиридим?» деган хат ҳам юборасан. Ана шундан кейин йўқотган халоватингни топасан, умринг бекорга ўтмагани аниқ бўлади. Рауф Алвонни ўлдирган ўқ кўнглингдаги армонни ҳам, аламни ҳам ўлдириб сени тинчитади. Орият нималигини билмай, виждон амрига қулоқ солмай яшаган одам — одам эмас. Фақат бекорга ўлиб кетмасам, иш кўрсатсам дейсан. Ниятинг шугина, холос.

...Нурия ҳар маҳалгидай қоғозга ўралган нарса билан ҳориб-чарчаб қайтди. У Саидни кўриб суюниб кетди, ҳар маҳалгидай ўпиб олди. Бирданига кўзи Саиднинг шимига тушиб қўлидаги нарсани кушеткага улоқтирди.

— Бу нима? Қонми?

Саид шимида қон доғи пайдо бўлганини энди кўрди.

— Арзимаган нарса, салгина шилинган, холос. Таксида уриб олдим,— деди Саид тиззасини кўрсатиб.

Нурия эса, унинг гапига қулоқ солмай бақира бошлади:

— Йўқ, сен кителни бекорга кийганинг йўқ... Бир балони бошлашингни ўзим ҳам билувдим... Сен мени ўлдириб қутуласан!..

— Кўп ташвишланма... Қитдай қахва қўйсақ эрталабгача тузалиб кетади...

— Ташвишланмайми, а? Сен фақат ўлишимни истайсан, холос... Ахир бу мудҳиш аҳволдан қутулар кун борми ўзи?

Нурия парвона бўлиб, Саиднинг жароҳатига қахва қўйди-да, ўзига тиккан кўйлақдан ортган лахтак билан бойлади. У ўзининг шўрпешаналигидан нолиб қарғанарди, холос. Саид ниҳоят чидаб туролмай:

— Бөр, душга тушиб кел... Зора у сени тинчитса,— деди.

Нурия бўйсунди, бироқ душга кириб кетаётиб:

— Ўз оёгингга болта уряпканингни тушунмаганингга ҳайронман,— деди ўпкаланган тарзда.

¹ Мисрликлар қон тўхтатиш учун ярага қахва сепишади.

У душга тушиб чиққунича Саид шишадагининг удан бир қисмини бўшатиб, ширакайф бўлиб олганди. У Нурияни кўриши биланоқ:

— Ич... Бу уйда мен хавф-хатарсизман, полициянинг менга қўли етмайди,— деди.

Нурия сочларини тараркан маъюс ҳолда.

— Пешанам қурсин,— деб қўйди.

Саид стаканни қўлга олиб бир ҳўплади-да:

— Эртага нима бўлишини ҳеч ким билмайди...— деди.

— Эртани қўя тур, ҳатто бугун нима бўлишини ҳам билмаймиз...

— Сен нима бўлишини мутлақо билолмайсан. Лекин мен сен биланлигимни ва сенсиз туролмаслигимни аниқ биламан...

— Буни чиндан айтяпсанми?

— Ҳа, бундан ҳам зўроғини айтишим мумкин: сен — кетимдан қувиб юрган душман ўқларидан мени асровчи жаннат макон фариштасан.

Нурия оҳиста ҳўрсиниб қўйди.

— Сен ажойиб одамсан, Нурия, буни сенга айтишдан ҳузур қиламан.

— Мен энг бахтсиз одамман. Менга ҳеч нарса керакмас, фақат сен эсон-омон ва соғ-саломат бўлсанг, бас.

— Ҳали умид бор...

— Ҳа, қочиш керак. Тезроқ қочишимиз керак.

— Қочиш керак. Бироқ ит уйқуга кетгунча сабр қилишга тўғри келади...

— Бирам қўполсанки!— деди Нурия аччиғланиб.— Ҳалиям хотининг билан Илашни ўлдириш ниятидан қайтганинг йўқми? Уларни ўлдиролмайсан, қайтага ўзингни нобуд қиласан...

— Шаҳарда нима гаплар бор?

— Такси шофери бугун сенинг ёнингни олиб, роса гапирди. Бироқ у ҳам бегуноҳ одамни нобуд қилганингни айтди...

Саид жаҳл билан қиқирлаб кулди-да, жаҳли чиққанини билдирмаслик учун стаканга қўл чўзди. Сен ҳам ич, дегандай Нурияга бош ирғади. Нурия стаканни лабига яқинлаштирди.

— Шаҳардагилар яна нималар дейишяпти?— сўради Саид.

— Бугун мен сув устидаги ресторанда бўлдим, бир ки-

ши Саид Маҳрон воқеаси галати нарса, зерикканда кўнгил очадиган ажойиб ҳикоя, деб қолди.

— Сен нима дединг?

— Мен нима дердим?— Нурия Саидга ўпкаланиб қаради.— Индамадим. Мен-ку, сени қандай асрашни биламан-а, бироқ сен ўзингга эҳтиёт бўлмайсан. Биладан мени яхши кўрмайсан, лекин шунга қарамай, сен жонимдан ҳам азиз, дунёда энг азиз одамимсан. Сен билан бирга бўлганимдан кейингина бахт нималигини тушундим. Сен бўлсанг, менинг муҳаббатимдан кўра ўлимни афзал кўрасан чоғи...

Нурия стаканни ушлаб туриб йиғлаб юборди. Саид уни меҳр билан бағрига босди.

— Йиғлама, мен ўз гапимнинг устидан чиқаман... Бу ердан қочиб кетамиз ва умрбод бирга бўламиз.

УН БЕШИНЧИ БОБ

Газеталарда ваҳимали сарлавҳалар... Ҳаммани ҳаяжонга солишга, шов-шув кўтаришга мўлжалланган даҳшатли суратлар... Бир кунда рўй берган асосий воқеалар... Мана, Рауф Алвон интервью берибди. У Саид Маҳрон билан студентлар ётоқхонасида турган йилларида танишган. Саид ўшанда ётоқхонада қоровуллик қилган. Рауф Саидга нисбатан доим яхши муомилада бўлган. Ҳатто Саид турмадан чиқиб, унинг олдига ёрдам сўраб келганида ҳам у, янгидан ҳаёт бошлаш учун керак бўлар, деб унга пул берган. Бироқ Саид Маҳрон ўша кечасиёқ унинг уйига кириб ўғирлик қилмоқчи бўлган. Рауф уни жиноят устида қўлга тушириб, қаттиқ дашном берган, лекин ҳар қалай раҳми келиб, қўйиб юборган. Саид шундан кейин уйига яна кирган, бироқ бу гал уни ўлдирмоқ учун келган!.. Эҳе, газеталар сени жиннига чиқариб қўйишибди-ку, Саид. Бемаъни хаёллар ичида мендан зўр одам йўқ, деб довдираб юрган қонхўр савдойи экансан. Хотининг бевафолик қилганидан довдираб қолиб, тўғри келган одамни отиб юрганмишсан. Бунинг устига Рауф Алвонни эмас, қоровул бечорани ўлдириб қўйибсан. Демак, яна битта бегуноҳ одам қурбон бўлибди-да...

— Лаънат!..

Бу садо ўқ товушидай кескин ва шиддатли эшитилди. Бу калла учун шунча пул белгилашипти-ю, сенинг хабаринг йўқ. Газеталар ҳаммани огоҳлантиришяпти, Саидга хайри-

хоҳлик қилиш керак эмас, деб жар солишяпти. Ҳамманинг фикр-хаёли сенда бўлиб қолди. То бошинг гўрга киргунча бу аҳвол давом этаверади. Табиатдаги сирли ҳодисалар каби сен ҳам энди одамларни ҳайрон қолдириб, ваҳимага солиб юраверасан. Зерикиб қолган бекорчиларга эрмак топилди. Бўлмаса-чи, уларга бундан зўр томоша қайда! Тўппончанг фақат бегуноҳ одамларни қурбон қилишга ярайди, холос. Сўнги қурбон ўзинг бўласан чоғи...

— Наҳотки бу телбалик бўлса?— ўзига ўзи савол берди Саид маънос бўлиб. Сен циркда оддий акробат бўлган чоғингда ҳам одамлар тинчини бузишни яхши кўрардинг. Бойларнинг саройларига бостириб кириб, шипшийдам қилиб кетганингдан кейин иззат-нафсинг қаноатланар, кўнглинг жойига тушиб хумордан чиқардинг. Сен Рауфнинг сафсаталарига ишонардинг, у ўз мақсадидан қайтди, сен бўлсанг, мана энди ҳалокат жари ёқасига келиб қолдинг...

Тонг ҳадеганда отавермас, Саид қоп-қоронғи хонада бир ўзи ўтирарди. Шишада қолган винони ҳам ичиб тамомлади. Кейин ўрнидан турди. Ҳамма ёқни зим-зиё зулмат ва қабристон сукунати қуршаб олган эди. Тўсатдан Саиднинг назарида, ҳамма иш ўзидан-ўзи бости-бости бўладиганга, қолаверса, ўлим ҳам унчали даҳшатли эмасга ўхшаб туюлди. Ниҳоят, кўнгли анча енгил тортиб қоронғиликка тикилганича:

— Битта хато ўқ туфайли оламга дoston бўлдим-а!— деб қўйди.

У дераза олдига келди. Қабристон ой нурида тинчгина мудрарди.

— Гапимни диққат билан эшитинглар, жаноби суд маслаҳатчилари, мен ўзимни ўзим ҳимоя қилишга жазм этдим...— Саид хонанинг ўртароғига борди-да, устидаги кўйлакни ечиб ташлади: вино ичгани учун аъзойи бадани қизиб кетган, хона дим эди. Бойланган жароҳат ҳам ачишиб ўзини билдирди, демак, яраси бита бошлаган.— Шу вақтгача ана шу қора курсида сиз кўрган жиноятчиларнинг биронтасигаям мен ўхшамайман.— Саид қоронғиликдан кўз узмай гапида давом этди:— Сизлар менинг ўқиганлигимни ҳам назарга олишингиз керак! Очигини айтсам, агар мен айбланувчи-ю, сизлар судья бўлмаганингизда орамизда ҳеч қандай тафовут йўқ. Бироқ бу юзаки тафовут холос, унинг мутлақо аҳамияти йўқ. Лекин кулгини қистатадиган жойи шуки, бир вақтлар менинг мўътабар маслаҳатчим ва устозим ҳисобланган зот пировардида сотқин ва аблаҳ одам

чиқиб қолди. Ҳа, ҳа, сизлар бунга ҳайрон бўлманг, чунки электр токи оқадиган симнинг устига ҳам кўпинча пашша ўтириб, ифлос қилиб кетади-ку...

Саид диванга чўзилди. Олисдан ит вовулагани эшитилди... Судьялар сенга душманлигини, кўпчилик манфаатига бепарқ қарашини била туриб, сенга раҳм қилишига қандай ишона оласан? Судьялар ҳам, анави аблаҳ ҳам — ҳаммаси бир гўр, ораларинг ер билан осмонча келади. Сен фақат бекорга қурбон бўлганларни гувоҳликка чақириб, бу ишни душманинг уюштирганини, хонлик билан тил бириктириб, изинга тушганини исботлашинг мумкин, холос.

— Рауф Алвоннинг хизматкорини мен ўлдирмадим. Танимаган одамни нега ўлдирарканман? У анчайин хизматкор одам, Рауф Алвоннинг касрига ўлиб кетди. Кеча унинг арвоҳи олдимга келди, мен гангиб қолдим. Миллионларча одамлар янглишиш натижасида бекордан-бекорга ўлиб кетяпти, деди арвоҳ менга...

Бу жудаям ажойиб ва ёрқин нутқ бўлади. Бу билан беғуноҳлигини исбот қила оласан. Чунки ҳақлигингга ишончинг комил. Судьялар ҳам ичларида ҳунаринг қонуний эканлигини сезиб туришибди, негаки, асрлар давомида аъёнлар доим шу ҳунарни ишлатиб келишган! Бу қандай гап: ўлимнинг баҳоси минг фунт бўлса-ю, ҳаётинг бир чақага арзимаса? Бу ахир, учига чиққан риёкорлик эмасми? Анави томонда ўтирган судья бўлса: ҳадеб куйинаверма, бошингни кўтар, дегандай муғамбирона кўз қисаяпти!

— Агар жаллод сўнги тилагинг нима, деб сўраса мен — Рауф Алвонни ўлдириш дейман, қизим билан видолашишни қўя тураман. Умрим оз қолган бўлса ҳам, қолган кунларимни бармоқ билан санаб ўтирмайман. Таъқибдан қочиб, жон сақлаб юрган одам ёлғизликда ҳар дақиқанинг қадрига етишга мажбур бўлади, натижада ҳаёти барқ уриб хилма-хил ҳиссиётларга тўлади.

...Ҳеч қандай ҳукм Санонинг қўрқувидан даҳшатлироқ бўлиши мумкин эмас. Бу қўрқув ҳали сен дорга рўпара бўлмай турибоқ жонингни олиб қўйган. Шундай бўлгандан кейин миллионларча одамларнинг сенга хайрихоҳлик билдиришидан нима фойда? Уларнинг хайрихоҳлиги ўликларнинг дуосидай бир гап. Наҳотки тўппончанинг хатосини кечирish мумкин бўлмаса? Ахир тўппонча сизларнинг Олий Ҳукмдорингиз ва Қозикалонингиз-ку!

— Менинг ўлимим миллионларнинг ўлими бўлади. Ахир, мен барча юрагини олдириб қўйган бечораларнинг умиди ва қимоячисиман. Мен уларнинг тимсоли, юпатувчиси ва тўкилмаган кўз ёшлариман. Агар мени телба деб ҳисоблайдиган бўлсангиз, уларни ҳам телбага чиқариб қўяверинг. Олдин мана шу ялпи телбаликнинг сабабларини ўйлаб кўринг-да, кейин мени суд қилаверинг...

Саиднинг хаёли чалкашиб кетди... Ҳа, чинини айтганда сен ғоят олижаноб одамсан, бунга шубҳа йўқ. Фақат шуниси ачинарлики, сенинг ана шу олижаноблик фазилатингга ажал соя солиб турибди. Майли, зарари йўқ, ўлганингдан кейин одамлар қадрингга етишади. Сендаги бу телбалик ўсимликларнинг илдизларига, ҳайвонларнинг хужайраларига, одамларнинг юракларига ҳаётбахш куч беради ва бир кунмас бир кун офаринга сазовор бўлади... Саид аста-секин уйқуга кетди. Бироқ ярқ этиб чироқ ёнганидан уйғониб кетди-да, кўзини очиб, Нурияни кўрди. Унинг кўзлари нурсиз, лаблари сўлжайган, елкалари чўкиб шалпайиб қолган. Нурия биратўла ўзини йўқотиб қўйгани аниқ эди. Саид бундай ҳолатнинг сабабини дарҳол тушунди: Нурия Саиднинг яна бир жиноятини эшитган бўлиши керак.

— Йўқ, сени бу қадар зolim, деб ўйламагандим. Сенга ялинаман, менга раҳминг келсин, бу азобдан кўра мени ўлдириб қўя қол...

Саид индамай ўрнидан турди-да, кушеткага ўтирди.

— Сен қочишни эмас, одам ўлдиришни ўйлайсан, холос... Яна ва яна ўлдирасан, ўлдирмасанг туролмайсан. Ҳозир ҳар бир кўчада ғуж-ғуж полициячи ҳамма ёқни ўраб олган, наҳотки сен маъмурлардан баланд келмоқчи бўлсанг?

— Утир, тинчгина гаплашиб олайлик...

— Тинчгина дейсанми? Мен қандай қилиб тинчий оламан, а? Энди нимани гаплашамиз? Ҳаммаси барбод бўлди... Яхшиси, мени ўлдириб қўя қол...

— Қўрқма, сенга ҳеч ким озор беролмайди, биронтаси қўл теккизиб кўрсин-чи...— деди Саид мулоимлик билан.

— Сенинг биронта сўзингга ишонмайман... Хўш, қоролулни нега ўлдирдинг?

— Унда ҳеч қандай қасдим йўқ...

— Хўш, бошқасида-чи? Рауф Алвон ким ўзи ва унга нима хусуматинг бор? Нима, у билан хотининг ўртасида ҳам бирон гап ўтганми?

Саид хириллаб кулди.

— Гапларинг қизиқ-а! Йўқ, бунинг сабаблари бошқа. Тўғри, у ҳам сотқин, лекин бошқача хилидан. Мен буни ҳо-зирчалик сенга тушунтириб беролмайман...

Нуриянинг жаҳли чиқди.

— Лекин сенинг қўлингдан фақат мени қийнаш келади...

— Мен сенга, ўтир, тинчгина гаплашайлик, дедим-ку...

— Сен ҳалиям ўша бевафо хотинингни дейсан! Мени фақат қийнайсан...

— Қўйсанг-чи, Нурия! Бусиз ҳам жоним ҳалқумимга келди...

Саиднинг чинакам изтиробда эканлиги овозидан сезилиб турарди.

Нурия қаттиқ таъсирланиб жим бўлди. Бироқ кўп ўтмай, яна гапира бошлади:

— Дунёда мен учун энг азиз одамнинг кўз олдимда жувонмарг бўлаётганини сезаяпман...

— Фақат сенга шундай туюлади, чунки юрагингни олдириб қўйгансан... Бироқ шуни билки, менга ўхшаган авантюристлар ҳеч қандай қийинчиликдан чекинмайди. Мана кўрарсан...

— Қачон?— хитоб қилди Нурия; у сал бўлмаса йиғлаб юбораёзганди.

— Сабр қил: вақт-соати яқин...— деди Саид ўзини ишонган қилиб кўрсатиш учун иложи борича тиришиб. Кейин Нурияни ёнига тортди; бирданига вино аралаш тер ҳиди гупиллаб димоғига урилди. Лекин шундай бўлса ҳам энди у Нуриядан жирканмади, астойдил эркалатиб ўпиб олди.

УН ОЛТИНЧИ БОБ

Тонг отай деб қолган бўлса ҳам Нуриядан дарак йўқ эди. Саид ҳар хил хаёлларга боравериб, уни кутавериб роса толиққандан кейин энди ухлай олмаслигига ақли етди. Тўсатдан миясига: бордию Нурия каллам учун ваъда қилинган мукофот пулга учган бўлса-чи, деган даҳшатли фикр келиб, шубҳага тушди. Эҳ Саид, чиндан ҳам шубҳаланиш дарди қон томирингга сингиб, миянгни заҳарлаб қўйганга ўхшайди. Бунинг сабаби шуки, миянг доим хиёнат ҳақидаги ўйлар билан банд, ҳамсин шамоли пайтида илашган чангдай сенга ёпишиб олган. Бир вақтлар сен,

Набавия фақат меники, менсиз яшай олмайди, деб ўйлар эдинг. Ҳақиқатда эса, Набавия сени ҳеч қачон, ҳатто ўша хурмо дарахти тагида учрашганларингда ҳам севмас эди. Йўқ, йўқ, Нурия бошига қилич келганда ҳам сенга хиёнат қилмайди. У пулга учмайди, сени полициячиларга тутиб бермайди. Ҳозирги турмуши жонига теккан, ёшлиги ўтиб кетаётганини сезиб инсон каби яшашни, севганига ҳамдам ва ҳамдард бўлишни истайди. Унинг ҳақида ёмон фикрга боришга ҳаққинг йўқ. Лекин қачон қайтади, а? Қорнинг оч, ичгинг келяпти, кутавериб кўзларинг тешилаёзди. Бир вақтлар худди шу хилда, ўша хурмо дарахти тагида Набавияни кутганларинг ёдингдами? У бўлса ҳадеганда келавермасди. Ниҳоят, тоқатинг тоқ бўлиб, тирноғингни ғажиб, турк ойимнинг уйи атрофида гир айланар, аламингга чидолмай, ҳатто эшигини тақиллатмоқчи бўлардинг. Ниҳоят, Набавия кўринарди, йўқ кўринардигина эмас — қуёшдай жамолини кўрсатарди. Ушанда аъзойи баданинг жимирашиб, бутун вужудингни улкан шодлик, ажойиб ҳаяжон қамраб оларди-да, азбаройи суюнганингдан, ҳаётга ишончинг ошганидан, шўхлигинг ва бебош қувноқлигинг хуруж этганидан худди маст одамдай, гоҳ йиғлагинг, гоҳ кулгинг, ё эркин қуш каби осмонга парвоз этгинг келарди. Лекин хурмо тагида ўтган пайтларни эслашнинг энди ҳожати йўқ, ҳаммаси ўтди-кетди, ҳозир орага ўқ ва телбалик аралашди, қон тўкилди, кўнгилда армон қолди. Яхшилик, бу қоп-қоронғи ва ўлгудай дим хонада уззукун Нурияни кутиб ўтириш учун сабр-тоқатни қайдан олиш тўғрисида ўйлагин. Борди-ю, Нурия қайтмаса, ёлғизлик, очлик, ташналик ва зулмат азобидан сени қутқаргиси келмаса-чи?.. Саид сершубҳа бўлиб қолганлиги учун ўзини-ўзи сўка-сўка, ахийри ухлаб қолди. У уйғонганда чийпарда орасидан хонага офтоб тушиб турарди. Хона димлигидан ташқари энди тандирдай қизиб кетган эди. Саидни ваҳм босиб, кушеткадан ирғиб турди-да, ўзини ётоқхонага урди. Нурия ҳали ҳам уйга қайтмаганди.

У қаерда тунаган бўлиши мумкин? Нега қайтмадийкин? Наҳотки мана шу қафасда ёлғиз ўтиришга маҳкум этилган бўлса? Саид қанчалик ваҳимали хаёлларга борса ҳам, очликка чидолмай, ошхонага киришга мажбур бўлди. У ерда озгина нон, пича гўшт, кашнич барги топиб, паққос туширди, ҳатто устихонигача ғажиди. Саиднинг назарида кун жудаям узайиб кетганга ўхшади, Нурия шу вақтгача қайтмаганини ўйлаб юраги сиқилди, унга нима бўл-

дийкин, деб бош қотирди. У бирпас ўтирди-да, бирданига ирғиб туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, кейин яна жойига ўтириб, чийпарда ортидан қабристонга қаради, дафн маросимини кўрди, қабрларни санаб, кунни кеч қилди. Қоронғи тушди, бироқ шунда ҳам Нурия қайтмади. Унга бир гап бўлганга ўхшайди. Нима бўлиши мумкин? Саидни ваҳм босди. Нурия тузоққа илинди, бунда ҳеч қандай шубҳа йўқ. Лекин у анойи эмас, бир амаллаб қутилиши ва уйга қайтиши керак, йўқса, Саиднинг аҳволи чатоқ...

Саид тун алламаҳал бўлганда секингина уйдан чиқди-да, ялангликдан ўтиб, Тарзаннинг қаҳвахонаси томон кетди. Белгиланган жойда уч марта ҳуштак чалиб, Тарзани кутди. Ниҳоят, Тарзан пайдо бўлди.

— Сен энди ҳушёрроқ бўлишинг керак, Саид... Ҳар қадамда исковучлар юрибди...

— Қорним оч...

— Наҳотки шуни деб кўчага чиққан бўлсанг?

— Начора? Ҳозир ҳайрон қоладиган жойи йўқ...

— Ҳозир сенга кабоб юбораман. Лекин гапимга ишон: аҳтиёт бўлмасанг — иш чатоқ...

— Зарари йўқ, бундан чатоқларини ҳам кўрганмиз...

— Қўйсанг-чи... Қоровулни отганингдан бери ҳамма сенга тиш қайраб қолди...

— Илгари ҳам тиш қайрашарди: қадимдан шу аҳвол...

— Келиб-келиб шундай туллак билан олишиб қолганингни қара?

Тарзан кетди. Орадан бир соатча ўтгач, хизматкор бола кабоб олиб келди, Саид кўз очиб юмгунча уни паққос туширди-да, қумга чўзилиб, баланд кўтаришган тўлин ойни томоша қила бошлади. У йироқдаги тепаликда милтиллаган чироққа тикилиб, Тарзаннинг мижозларини кўз олдига келтирди: мижозлардан баъзиларининг ичкарида, баъзиларининг ташқарида чақчақлашиб ўтиришганини ўзинча тасаввур этди. Қани энди у ҳам шулар орасида бўлса... Оламда ёлғизликдан ёмон нарса йўқ. Саид одамлар орасида ўзини паҳлавондай ҳис этарди, айтганини қилдирар, нимани истаса, муҳайё бўлар, хуллас, қаҳрамон эди. Бусиз яшашнинг ҳеч қандай қизиғи йўқ. Айтгандай Нурия уйга қайтганмикин? Умуман қайтадимми-йўқми ҳали? Ишқилиб, уйда бўлсин-да, йўқса, юрак-бағрини эзадиган ёлғизлик азобини тортишга яна тўғри келади. Саид ўрнидан туриб шимининг у ёқ-бу ёғини қоқди-да, дарахтзор томон кетди, чунки ўшанақаси Шаҳид мақбарасини жануб томон-

дан айланиб ўтадиган йўлга чиқиб олмоқчи эди. У яқинда Байзони пойлаган жойга етганда худди ердан чиққандай қаршисидан икки одам пайдо бўлиб йўлини тўсди.

— Жойингдан қимирлама!— деб бақирди. Бу қишлоқи одамнинг овози эди.

— Хужжатингни чиқар!— ўшқирди иккинчиси.

Саиднинг юзини чўнтак фонарининг ўткир шуъласи ёритиб юборди. У кўзи қамашганидан бошини энгаштирди-да, газаб билан:

— Кимсан ўзинг? Жавоб бер!— деб бақирди. Унинг дўқидан иккови ҳам довдираб қолди. Бунинг устига фонарь ёруғида улар Саиднинг офицерча кителени кўриб қўрқиб кетишганди.

— Кечиринг, жаноби олийлари, қоронғида танимаб-миз!

— Кимсиз ўзингиз?— деб такрорлади Саид жўрттага овозини янада ваҳималироқ чиқариб.

— Вайли корпусиданмиз, жаноби олийлари...

Чўнтак фонари ўчди. Лекин Саид биттасининг унга синчиклаб тикилганини пайқаб қолди. У ниманидир сезиб шубҳаланганга ўхшарди. Уйлаб ўтиришга вақт йўқ эди. Саид кўз очиб юмгунча ўнг қўли билан бирининг, чап қўли билан иккинчисининг қорнига аямай уради. Кейин бирин-кетин икковининг ҳам жағига айлантириб солади. Ҳаш-паш дегунча икковини сулайтириб қўяди. Энди бу ердан тезроқ қуён бўлиш керак!.. Нажмиддин кўчасининг муюлишида Саид тўхтади: ҳеч ким таъқиб этмаганлигига қаноат ҳосил қилгач, уйга кирди. Уйда ҳали ҳам ҳеч ким йўқ эди. Яна ўша ёлғизлик, ғамгинлик, ваҳима. Яна ўша зулмат. Саид кителни ечди-да, маъюслик билан кушеткага чўзилди.

— Қаердасан, Нур?

Сенга бир гап бўлганга ўхшайди. Балки, полиция қўлга туширдимикин сени, а? Ёки қандайдир малъунлар ҳужум қилишдими? Кўзим етиб турипти: сени қайтиб кўролмайдиганга ўхшайман. Саид қаттиқ хафа бўлди, юраги эзилиб кетди. Лекин ишонган бошпанасидан ҳадемай айрилишини ўйлагани учун эмас, йўқ, уни чин юракдан севган аёлдан айрилгани учун дили вайрон эди. У қоронғиликка тикилар, гўё кулиб турган Нурияни кўргандай бўлар, унинг меҳрибонлиги, ташвишдан сўлган ғамгин чехраси эсига тушиб юраги баттар эзиларди. У Саиднинг қил устида турган ва бекорга жувонмарг бўлган ҳаётининг ажрал-

мақ бир қисми эди. Саид кўзларини юмди-ю, Нурияни астойдил севишини, унинг йўлида ҳаётини қурбон қилишга тайёр эканлигини энди англади, ишқилиб, эсон-омон қайтиб келса бўлгани... Агар у ҳалок бўлса, ачинадиган кими бор? Ҳеч кими. Ачиниш у ёқда турсин, анчайин бурилиб қарайдиган биронта одам топилмас. Нурия бепарволик ва ганимлик уммонида қолган кимсасиз бир мазлума. Бир кунмас бир кун Сано ҳам худди Нурия сингари ҳеч кимга керак эмаслигини, кимсасизлигини тушунади. Шу ёғини ўйласанг, ваҳима босиб, юрагинг орқасига тортиб кетади... Саид аламига чидамай, тўппончасини олдида, номаълум келажакка қарата отмоқчи бўлгандай қоронғиликка ўқталди. Йўқ, ҳаммаси бекор, барибир наф йўқ... Саид босинқираган одамдай, тонготар маҳалигача Сукунат ва Зулмат ваҳми билан олиша-олиша ахийри уйқуга кетди.

У кўзини очганида ҳамма ёқ ёп-ёруғ эди. Саид эшик тақиллаганидан уйғониб кетганди. У ҳовлиқиб ўрнидан турди-да, оёқ учида юриб эшикка яқинлашди. Эшик яна тақиллади. Кимнингдир овози эшитилди. У аёл кишининг овози эди. «Нурияхоним!.. Эшитяпсизми? Нурияхоним!» Бу хотин ким, унга нима керак? Саид хонага қайтиб, ҳар эҳтимолга қарши тўппончасини қўлига олди. Энди эркак кишининг овози эшитилди: «Уйда йўқ бўлса керак». Яна аёлнинг овози: «Йўғе, бунақа пайтларда у доим уйда бўларди. Ижара ҳақини ҳам вақтида тўлаб турарди». Демак, бу хотин уйнинг эгаси. Эшик яна тақиллаб, аёлнинг овози эшитилди: «Бугун бешинчи число, мен ортиқ кутолмайман!» Шундан кейин алланима тўғрисида чулдурашиб иккови ҳам кетди.

Энди фақат полиция эмас, бу ердаги шароит ҳам Саидга тескари бўлиб қолганди. Уй эгаси кўп кутмайди албатта, эртами-кечми, ахийри эшикни бузиб киради. Шунинг учун яхшиси — бу ердан кетиш. Қанчалик тезроқ кетсанг, шунчалик яхши. Фақат қаёққа боришигина номаълум эди.

УН ЕТТИНЧИ БОБ

Уй эгаси кундузи ҳам, кечқурун ҳам эшикни тақиллатди. У кетаётиб: «Ортиқ сабр қилиб бўпман, Нурияхоним, ҳар бир ишнинг чегараси бор!» деб дўқ қилди.

Саид ярим кечада лип этиб уйдан чиқди. Илгариги диллигидан асар қолмаган бўлса ҳам у гўё ўзича айланиб

қорган одамдай, кўчада бемалол кетаверди. Назарида, кўчада учраган ўткинчи одамлар кийимини ўзгартирган ай-қоқчи-полициячиларга ўхшаб кўринганидан Саид бир неча марта шубҳага тушиб, ҳатто улар билан олишиш учун шайланиб ҳам кўрди. Кеча кечасидаги муштлашдан кейин полиция Тарзан қаҳвахонаси жойлашган маҳаллани албатта ўраб олган бўлса керак. Саид тоғ йўлига бурилди. Унинг жуда ҳам қорни очган эди. Энди эс-ҳушни йиғиштириб олиш учун вақтинча бўлса ҳам шайх Али Жунодийникидан бошпана излаш керак, жон сақлайдиган бошқа жой йўқ. У ёри бир гап бўлар... Саид шайхнинг жимжит ҳовлисига сездирмай кириб олди-ю, бироқ шу лаҳзада кители эсига тушди: у Нурияникида қолганди. Аттанг, аттанг! Бўлар иш бўлди, эндиги пушаймондан наф йўқ... Саид ичкарига кирди. Хонада чироқ ёқиллик эди. Шайх Али Жунодий чўкка тушиб, бурчакда намоз ўқирди. Саид ҳужранинг тўрроғига, ўз китоблари тахлаб қўйилган девор ёнига борди-да ҳорғин ерга чўзилди. Шайх намозини давом эттираверди.

— Ассалому алайкум, тақсир,— деди Саид.

Шайх унинг саломига алик олгандай бошини қимирлатди-ю, бироқ намозини бузмади.

— Мен очман, тақсир,— деди Саид.

Шайх бу гал унга имо қилиб, баркашдаги нон билан анжирни кўрсатди. Саид дарҳол овқатга ёпишиб, бирпасда баркашни қоқлади. Лекин барибир қорни тўймади.

— Пулинг йўқми?— сўради шайх.

— Бор.

— Ундай бўлса бориб, қорнингни тўйғазиб кел,— деди шайх.

Саид индамай ўз жойига бориб ўтирди. Шайх унга синчиклаб тикилди.

— Қачон тинчийсан, а?

— У дунёда тинчисам керак...

— Мана шунинг учун ҳам пулинг бўлатуриб оч юрибсан...

— Эҳтимол...

— Ҳозир мен ҳам ҳақида бир оят ўқидим, аммо қалбим шод...

— Сиз бахтиёр одамсиз...— деди Саид. Кейин алам билан қўшиб қўйди:— Аблаҳлар менга чап бериб қутилиб қолишди. Мен қандай қилиб тинчий олай, тақсир?

— Улар нечга эди?

— Учта.

— Агар бор-йўғи учта аблаҳ бўлса, ҳали ҳам дунё жаннат экан...

— Аблаҳлар-ку кўп-а, фақат учтаси менинг душманим...

— Демак, бирортаси ҳам чап бериб қутулсалмапти!

— Ахир бутун дунё билан менинг нима ишим бор?

— Инсон ҳаммасига жавобгар. Бу дунё учун ҳам, у дунё учун ҳам...

Саид ўзини туголмай пиқирлаб кулди.

— Сабр-бардош муқаддас нарса,— деди шайх,— тева-рак-атрофдаги тамомий нарсани мунаввар қилади...

— Жиноятчилар жазодан қутулиб, бегуноҳлар нобуд бўлишяпти,— деди Саид маюс жилмайиб.

Шайх хўрсиниб қўйди:

— Биз қачон қонун соясида тинчгина яшайдиган бўламиз?

— Бу қонун адолатли бўлгандагина!

— У доим адолатли.

Саид жаҳл билан бош чайқади.

— Афсуски, бу қонун аблаҳларни ҳимоя қилади, холос...

Шайх жилмайиб қўйди-ю, бироқ индамади. Саид шундан кейин суҳбатни бошқа томонга бурди.

— Юзимни деворга қаратиб ётганим маъқул. Одамлар бу ердалигимни билмаслиги керак. Мен қочиб юрибман, шунинг учун сиздан бошпана сўраб келдим...

— Бизга фақат эгамнинг ўзи бошпана беради...

— Ердам бермайман демоқчимисиз?— сўради Саид юраги така-пука бўлиб.

— Мени маъзур тутгин, илло...

— Наҳотки олиҳимматлиги билан ҳаммага маълум бўлган сиздай одамнинг мени балодан асраб қолишга қурби етмаса?

— Яхшиси ўзингни ўзинг балодан асрагин...

«Бироқ мен қотилман...» деди Саид ичида, кейин овозини чиқариб:

— Қинғир нарсанинг соясини тўғрилаш қўлингиздан келадими?— деб сўради.

— Соялар билан мутлақо ишим йўқ,— деди шайх пинагини бузмай.

Орага сукунат чўкди. Ой нури тушиб турган туйнук ортида ҳаёт уйғониб, қимирлай бошлади. «...Сени ҳаёт вас-

васага солиб қўйган...»— деб ўзича минғиллади шайх. Ҳа, шайх нима жавоб қайтариш кераклигини яхши билади. Лекин очигини айтганда тақсир, ўзингиз садоқат тимсоли бўлсангиз ҳам, уйингиз унчалик ишончли бошпана эмас. Қандай бўлмасин, мен қочишим керак. Шу вақтгача адолатсизлик ва шафқатсизликдан бошинг чиқмади, Нурия! Бирор бахтли тасодиф ёрдам берсину, ишқилиб, эсон-омон қутулгин-да! Кителим қандай қилиб эсимдан чиқибди? Мен уни ўраб, тайёр қилиб қўйсам ҳам, кетар олдимда унутибман-да. Қоп-қоронғида интизорлик, уйқусизлик ва ёлғизлик сенинг энг қимматли фазилатларингни маҳв этганга ўхшайди... Агар улар кителни топиб олишса, дарҳол изингга тушишади. Итларини изингга солиб, ўраб олишгандан кейин шу вақтгача газетхонларни қизиқтириб келган фожна ҳам интиҳосига етади.

— Мен сенга, юзингни кўкка қарат, демоқчийдим,— шайх маюс гап бошлади,— сен бўлсанг илдамлик қилиб, деворга ўгирилиб олдинг!

— Аблаҳлар ҳақидаги гапимни унутдингизми, тақсир?— хитоб қилди Саид.

— Агар унутган бўлсанг яратган олони эсга ол!— деди шайх қироат билан.

Саиднинг юраги сиқилди. У кўзларини юмди-да: кителни қандай қилиб унутиб қолдирдим-а?— деб ўйлади.

Саидни тобора ваҳм босиб кўнгли безовталанарди. Шайх эса, ўзича ғўлдиарди:

— «...Э банда, оғир кунда бизни асрайдиган афсунни, дардимизга даво бўладиган малҳамни билурмисан? Оллонинг қудратига ишонурмисан?»— деб андин сўрадилар.— «Ори, оллонинг қудратига инонурман»,— деб жавоб берди у.

— Тушунмадим, маъноси нима?

Шайх хўрсиниб қўйди.

— Отанг гапларимни доим тушунарди...

Бу ерда қорним ҳам тўймади, шуниси чатоқ бўлди. Бунинг устига, кителим қолиб кетгани алам қилаяпти. Хуллас, мен гапларингизга тушунолмайдиганга ўхшайман. Шунинг учун ҳам юзимни деворга ўгириб ётаман. Нима десангиз денг, барибир ҳақлигимга имоним комил...

Шайх ачингандай кулиб қўйди.

— «У дедиким: юзим қаро бўлмасин деб кунда неча бор кўзгуга тикиламан».

— Сизми?

— Йўқ, мен эмас, мурид!

— Ундай бўлса, аблаҳлар соат сайин ойнага қараб туришлари керак,— заҳарханда қилди Саид.

Шайх бошини ҳам қилиб: «Сени ҳаёт васвасага солиб қўйган», деб яна мингиллай бошлади. Саид кўзларини юмди. Чарчабман, деди у ичида, жуда толқиқибман. Барибир кителिमни у ердан олмагунча тинчимайман.

УН САККИЗИНЧИ БОБ

Ҳорғинлик Саиднинг иродасини букди. Қандай бўлмасин кителини олиб келишга аҳд қилганига қарамай, ухлаб қолди-да, пешинга яқин кўзини очди. Сўнгра қоронғи тушгунча роса ўйлади: қочиш режасини тузди. Агар полиция Тарзаннинг қаҳваҳонаси жойлашган маҳаллани шу хилда қаттиқ назорат қиладиган бўлса — қочиб қутулиб бўпти! Демак, яна пича кутишга тўғри келади... Ниҳоят, қош қорайгандан кейин Саид Нажмиддин кўчасига йўл олди... Нуриянинг деразасида чироқ кўринарди... Саид ўз кўзларига ишонмади. Юраги гурс-гурс уриб, қулоғи шангиллаб кетди, суюнганидан бутун вужудини кучли ҳаяжон тўлқини қамраб олди, энди ёлғизлик азобидан, даҳшатли ваҳима чангалидан қутулади... Хайрият, Нурия қайтиб келибди, у ҳозир уйда... Қаёқларда қолиб кетганикин? Ҳа, майли, буниси унчалик муҳим эмас, кейинчалик сўраб билиш мумкин, ишқилиб, эсон-омон қайтибди — шуниси катта гап. Ҳали у, Саид қаерда қолдйкин деб хавотир олаётгандир! Худди ўзинг уни кутганда қандай ваҳимада қолган бўлсанг у ҳам ваҳимада қолиб жинни бўлаётгандир! Хайрият, Нурия қайтибди. Бу аниқ, юрагинг сезиб турибди. Юрагинг ҳеч қачон алдаган эмас. Бошпанасиз умрга лаънат! Ваҳимали кунлар, хайр энди! Вақтинча бўлса ҳам бошпана топилди, ким билади, балки бу уйда умрбод яшай оларман. Ҳозир кираману Нурияни бағримга босиб, сени жуда соғиндим, жонимдан ҳам яхши кўраман, дейман... Саид бу қадар бахтиёрлик ҳиссиётидан ўзини унутиб, ўқдай учиб зинадан кўтариларкан, ҳар бир зинапояни босганда назарида шу чоққача ҳеч кимнинг тушига кирмаган улкан ғалабага яқинлашаётгандай бўларди. У албатта қочиб қутулади. Фақат уч-тўрт кунгагина ғойиб бўлади-да, ажойиб субҳидамлардан бирида яна шу ерга қайтиб келади-ю, аблаҳларни соғ қўймайди. Ана, Нурия квартирасининг эши-

ги ҳам кўринди... Саид нафасини аранг ростлаб олди. Нурия, жоним, сени севаман, севаман... Сени қучоғимга олиб, кўксингга бош қўяману бутун кулфат-аламларни, сотқинларнинг хиёнати-ю. Санонинг чинқирганини унутаман. Саид эшикни қоқди... Бу нимаси? Остонада эркак киши турарди. У паканагина, ички кийимда эди. (Кўз очиб юмгунча ҳа, кўз очиб юмгунча Саиднинг бутун умидлари бир ҳовуч кулдай кўкка совурилди!) Ҳалиги одам ҳайрон қолиб Саидга тикилди.

— Хизмат?

У энди шубҳаланиб қаттиқ тикила бошлади. Саид: «Ҳозир у мени таниб олади!» деган ваҳимага тушиб, чап қўли билан унинг оғзини беркитди-да, ўнг қўли билан юрагини мўлжаллаб аямай урди; ўлаётган гавдани суяб туриб, оҳиста остонага ётқизиб қўйди. Иш деган мана бундай бўпти! Туя кўрдингми — йўқ... Энди хонага кириб, кителни олишу қочиб қолиш керак. Бироқ у ерда яна бошқаси бўлса-чи? Худди шундай, аллақандай аёл бор...

— Ким экан у, дадажон?

Қуруқдан-қуруқ қайтишга мажбур бўлгани Саидга жуда алам қилди. У зинадан чопиб тушди. Кейин заводлар ёнидан ўтиб, тоғ йўлига чиқди. Қандайдир шубҳали одамлар қораси кўрингандай бўлди. Аллақандай бир уйнинг ёнида ўзини таппа ерга ташлаб, йўл тинчигунча қимирламай ётди. Тонготар маҳалида биқиниб-сиқиниб шайхнинг кулбасига етиб олди. Шайх жойида қимирламай ўтирар, муаззиннинг азон айтишини кутарди. Саид костюмини ечиб, бўйрага чўзилди. Гарчи уйқуси келишига ишонмаса ҳам ҳар эҳтимолга қарши деворга ўгирилиб олди.

— Ухла!— деди шайх.— Уйқу сен кабиларнинг эзгу тилаги.

Саид жавоб бермади. Шайх оҳиста хўрсиниб: «Олло!» деб қўйди.

Муаззин азон айтиб бўлди, бироқ Саиднинг кўзига уйқу келмади. Бир оздан кейин сутчининг овози эшитилди, лекин барибир ухлай олмади. Ниҳоят, хаёллари айқаш-уйқаш бўлиб, алаҳсирай бошлади. Шундан кейингина Саид кўзи илинганини сизди. У кўзини очди. Чироқнинг хиранири хонада туман каби кезарди. Демак, бир соатча ухлабди кўп эмас... Саид хонага кўз ташлади. Шайх ўтирган жойида кўринмади. Саиднинг китоблари ёнига қовурилган гўшт, анжир ва бир кўза сув қўйилган эди. Раҳмат, тақсир, бироқ буни қачон тайёрлаб улгурдингиз? Ҳовли ёқдан

одамларнинг овози келарди... Қизиқ. У эшик олдига эмак-лаб бориб, тирқишидан мўралади. Муридлар ҳовлида бўй-ра қоқишарди. Саид баттар ҳайрон бўлди. Ана, қоровул ҳам кўринди, кираверишдаги чироқни ёқди. Демак, кун кеч бўлибди. Саид бўлса, эндигина тонг отди, деб ўйлаганди. Бундан чиқди, ҳеч нарсани сезмай кун бўйи роса ухлабман-да, деб қўйди Саид ўзича. Энди ҳеч нарсани ўйламаслик керак. Олдин тамадди қилиб ол... Саид қорнини тўйгазиб олгандан кейин костюмини кийди-да, китобларга суяниб, оёқларини чўзиб юборди. Бирданига яна хаёл оқочиб кетди: унутиб қолдирган кители... унга эшикни очган одам... Сано... Нурия... Рауф... Набавия... Илаш... Исковучлар... Тарзан... Қуршовдан чиқиб олиш учун керак бўладиган машина — ҳаммаси бирма-бир кўз ўнгидан ўта бошлади. Нимаики бўлса ҳам Тарзан билан учрашмаса — иложи йўқ. Сахро орқали эмаклаб бўлса ҳам Тарзаннынг олдига боришинг керак. Ҳа, шундай қилсанг эртага полиция бармоғини тишлаб қолаверади, аблаҳлар ваҳимага тушиб ин-инига кириб кетади!.. Ҳовлида кимнингдир қарс ургани эшитилди, бирданига ҳамма ёқни тантанали сукунат қоплади. Шайх Али Жунодий уч марта: «Олло» сўзини такрорлади, бошқалар «Хув олло» деб унга эргашдилар. Саид зикр тушаётган муридларнинг бир мақомда тебранишларини кўз олдига яққол келтирди... Хув олло... Хув олло... Хув олло... Зикр ритми тобора тезлашади, овозлар ҳам тобора авжига чиқиб, худди ўткинчи поезд ғилдиракларининг тарақа-туруғига ўхшаб кетади. Анчадан сўнг ғилдирақлар овози узоқлашиб, ритми ҳам сусайиб, ниҳоят, аста-секин сўна бошлайди. Муридлар сўнгги марта бир тебранишади-ю, ўринларидан туришади. Орага яна жимлик чўқади. Бирданига кимнингдир қўнғироқдай овози эшитилди:

Сизни кўрмоқ эрди асл муддао.
Эвоҳ, ўтди-кетди умри бебақо!
Кимики ёвузликни қилса одат,
Икки дунёда кўрмагай роҳат...

Муридлар ҳаяжонланиб «хув» деб нола қилдилар. Бошқа бир ҳофиз давом эттирди:

Мени мажнун этдинг, эй муҳаббат!
Бир ёқда нафс балоси — йўқ ҳаловат,
Бошимда ажал сояси — ана даҳшат!..

Яна хониш бошланди, яна чапак чалинди, ҳамма ёқни: «Хув олло... Хув олло...» деган товуш босиб кетди...

Саид ўз хаёллари билан банд бўлса-да, хонишни тингларди. Тун имиллаб ўтар, ўтмиш хотиралари булут янглиғ хаёлидан бирма-бир сузиб ўтарди... Саиднинг кўз ўнгида «Хув олло» деб даврала ўтирган отаси пайдо бўлади. Болалик чоғида хурмо тағида бу ажойиб манзарани ҳайрат билан томоша қилганини эслайди... Боқийлик умидида Раҳим-Раҳмонга сиғинаётган соялар... Аллақачонлар унутилиб кетган ажойиб орзулари эсига тушиб чақмоқдай ялт этиб кетади... Дала чеккасидаги бир туп хурмо тағида Набавия билан пичирлашганлари, булутсиз осмондай мусаффо, субҳидам шабнамидай шифобахш дақиқалар кўз олдига келади... Сано... Саид уни кўтариб олади... Қизалоқ биринчи марта «дада» деб чулдурайди... Шундан кейин дўзах ўтидан баттар алангада ўртанганлари, боши калтақдан чиқмаган кунлар эсига тушади... Яна муридлар ноласи, яна ҳофизнинг садоси эшитилади. «Икки дунёда кўрмагай роҳат... Утди-кетди умри бебақо... Бошимда ажал сояси...» Ҳали чўнтагингдаги бу тўппонча кўп иш кўрсатади. Хиёнатга ва фишқ-фужурга қарши курашда албатта енгиб чиқасан. Ана ўшанда ит ўғрини эмас — ўғри итларни таъқиб қилади...

Бирданига дераза тағида аллаким чинқириб юборди... Шундан кейин ҳовлида говур-ғувур кўтарилиб, тобора қаттиқроқ эшитила бошлади...